

T.C.
AYDIN ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
2022-YL-158

1980 SONRASI DÖNEMDE TÜRKİYE’DE CARİ İŞLEMLER
DENGESİ VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ: AMPİRİK
BİR UYGULAMA

HAZIRLAYAN
Burcu KARACA

TEZ DANIŞMANI
Doç. Dr. Aşlı YENİPAZARLI

AYDIN- 2022

T.C.
AYDIN ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE
AYDIN

Bu tezde sunulan tüm bilgi ve sonuçların, bilimsel yöntemlerle yürütülen gerçek deney ve gözlemler çerçevesinde tarafımdan elde edildiğini, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce, sonuç ve bilgilere bilimsel etik kurallarının gereği olarak uygun atıf yaptığımı ve kaynak göstererek belirttiğimi beyan ederim.

.../.../2022

Burcu KARACA

ÖZET

1980 SONRASI DÖNEMDE TÜRKİYE’DE CARİ İŞLEMLER DENGESİ VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ: AMPİRİK BİR UYGULAMA

Burcu KARACA

Yüksek Lisans Tezi, İktisat Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Aslı YENİPAZARLI

2022, XIV+ 114 sayfa

Türkiye ekonomisinde 1980’li yıllardan itibaren cari işlemler açığı en önemli makroekonomik sorunlardan biri haline gelmiştir. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde cari işlemler açıklarında meydana gelen artışlar ekonomik büyüme üzerinde olumsuz bir etki yaratabilmektedir. 1980 sonrası dönemde cari işlemler dengesi ve ekonomik büyüme ilişkisinin anlatıldığı bu çalışmada ilk önce cari işlemler dengesi ve ekonomik büyüme kavramlarına yer verilmiştir. Daha sonra Dünya’da ve Türkiye’de cari açık sorununun gelişimi, Türkiye’de ekonomik büyümenin gelişimi ele alınmıştır. Son bölümde yani analiz kısmında yeni bir değişken olarak bütçe dengesi eklenmiş ve cari işlemler dengesi, ekonomik büyüme ve bütçe dengesi arasındaki ekonometrik analize yer verilmiştir. Çalışmada cari işlemler dengesi, ekonomik büyüme ve bütçe dengesi arasındaki ilişki 1981-2021 dönemi için analiz edilmiştir. Değişkenlere ait zaman serisi verileri ADF birim kök testi ile sınanmış ve her üç değişkeninde birinci farkı alındığında durağan olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Daha sonra ekonomik büyüme, bütçe dengesi ve cari işlemler dengesi arasında eşbütünleşme ilişkisinin olup olmadığı Johansen eşbütünleşme ile analiz edilmiş ve cari işlemler dengesi, ekonomik büyüme ve bütçe dengesinin uzun dönemde birlikte hareket etmedikleri sonucuna ulaşılmıştır. Son olarak değişkenler arasında nedensellik ilişkisinin olup olmadığını analiz edebilmek için Toda-Yamamoto nedensellik testi yapılmıştır. Yapılan analiz sonucunda ekonomik büyüme ile cari işlemler dengesi arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi, bütçe dengesi ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik olduğu bulunmuştur.

ANAHTAR SÖZCÜKLER: Cari İşlemler Dengesi, Eşbütünleşme, Ekonomik Büyüme, Toda-Yamamoto Nedensellik, Bütçe Dengesi, Türkiye.

ABSTRACT

CURRENT ACCOUNT BALANCE AND ECONOMIC GROWTH RELATIONSHIP IN TURKEY IN THE POST-1980 PERIOD: AN EMPIRICAL APPLICATION

Burcu KARACA

MSc. Thesis, at Economics

Supervisor: Doç. Dr. Aslı YENİPAZARLI

2022, XV+ 114 pages

Since the 1980s, the current account deficit has become one of the most important macroeconomic problems in the Turkish economy. Increases in current account deficits in developing countries such as Turkey may have a negative impact on economic growth. In this study, which explains the relationship between current account balance and economic growth in the post-1980 period, firstly the concepts of current account balance and economic growth are included. Then, the development of the current account deficit problem in the world and in Turkey, and the development of economic growth in Turkey are discussed. In the last part, namely in the analysis part, the budget balance was added as a new variable and the econometric analysis between the current account balance, economic growth and the budget balance was included. In the study, the relationship between current account balance, economic growth and budget balance was analyzed for the period of 1981-2021. The time series data of the variables were tested with the ADF unit root test and it was concluded that all three variables were stationary when the first difference was taken. Then, whether there is a cointegration relationship between economic growth, budget balance and current account balance was analyzed with Johansen cointegration and it was concluded that current account balance, economic growth and budget balance do not act together in the long run. Finally, Toda-Yamamoto causality test was performed to analyze whether there is a causal relationship between the variables. As a result of the analysis, it was found that there is bidirectional causality between economic growth and current account balance, and bidirectional causality between budget balance and economic growth.

KEY WORDS: Current Account Balance, Cointegration, Economic Growth, Toda-Yamamoto Causality, Budget Balance, Turkey.

ÖNSÖZ

Türkiye ekonomisine ilişkin 1981-2021 yıllık verileri kullanılarak, cari işlemler dengesi ve ekonomik büyüme ilişkisini ele aldığım tez çalışmamda konuyla ilgili teorik çerçeveye ve literatür taramasına kapsamlı bir şekilde yer verilmiştir. Bu nedenle çalışmamın cari işlemler dengesi ve ekonomik büyüme ilişkisi anlamında literatüre mütevazı bir katkısının olmasını diliyorum.

Tez çalışmamda beni yönlendiren, her türlü katkıyı benden esirgemeyen danışman hocam Doç. Dr. Aslı YENİPAZARLI' ya teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca bugünlere gelmemde maddi ve manevi destekleriyle her zaman yanımda olan anneme ve babama, varlıklarıyla beni mutlu eden kardeşlerime sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Burcu KARACA

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY SAYFASI.....	iii
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİM SAYFASI.....	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
ÖNSÖZ.....	vii
TABLolar DİZİNİ.....	xii
GRAFİKLER DİZİNİ	xiii
KISALTMALAR DİZİNİ	xiv
GİRİŞ.....	1
1. BÖLÜM	3
1. CARİ İŞLEMLER DENGESİ VE EKONOMİK BÜYÜME: KAVRAMSAL ÇERÇEVE	3
1.1. Ödemeler Dengesi Tanımı ve Önemi	3
1.1.1. Ödemeler Dengesi Ana Hesap Grupları	4
1.1.1.1. Cari işlemler hesabı.....	5
1.1.1.1.1. Dış ticaret dengesi	6
1.1.1.1.2. Hizmetler dengesi	7
1.1.1.1.3. Birincil gelir dengesi	8
1.1.1.1.4. İkincil gelir dengesi	8
1.1.1.2. Sermaye hesabı.....	9
1.1.1.3. Finans hesabı	9
1.1.1.4. Net hata ve noksan	11
1.2. Cari İşlemler Dengesi Kavramı	12
1.2.1. Cari İşlemler Dengesini Etkileyen Faktörler	13
1.2.1.1. Mali politikalar	13
1.2.1.2. Ticaret hadleri	13

1.2.1.3. Reel döviz kuru	14
1.2.1.4. Ekonomik büyüme	14
1.2.1.5. Enerji fiyatları	15
1.2.1.6. Bütçe açığı.....	16
1.2.1.7. Tasarrufların yetersizliği	17
1.2.1.8. Finansal derinlik.....	18
1.2.1.9. Dünya faiz oranı	20
1.2.1.10. Yatırım oranları	20
1.2.2. Cari İşlemler Dengesine Yönelik Yaklaşımlar	21
1.2.2.1. Esneklikler yaklaşımı	21
1.2.2.2. Toplam harcama (massetme) yaklaşımı.....	22
1.2.2.3. Keynesyen yaklaşım.....	24
1.2.2.4. Parasalcı yaklaşım	25
1.2.2.5. Dönemler arası yaklaşım.....	26
1.2.3. Cari Açıkların Sürdürülebilirliği.....	27
1.3. Ekonomik Büyüme Kavramı	29
1.3.1. Ekonomik Büyümenin Tanımı ve Ölçme Yöntemleri.....	29
1.3.2. Ekonomik Büyümenin Dinamikleri.....	32
1.3.2.1. Emek.....	32
1.3.2.2. Sermaye	33
1.3.2.3. Teknoloji	33
1.3.2.4. Doğal kaynaklar	34
1.3.3. Ekonomik Büyüme Türleri	34
1.3.4. Büyüme Modelleri ve Neoklasik Büyüme Modeli Çerçevesinde Çalışmanın Temel Analizine Yaklaşım.....	36
1.3.4.1. Literatürde yer alan büyüme modelleri	36
1.3.4.2. Neoklasik (Solow) büyüme modeli.....	44
2. BÖLÜM.....	51

2. CARİ İŞLEMLER AÇIĞININ VE EKONOMİK BÜYÜMENİN TARİHSEL GELİŞİMİ	51
2.1. Dünya’da Cari İşlemler Açığı Sorununun Gelişimi	51
2.1.1. 1980 Öncesi Dönemde Yaşanan Gelişmeler	51
2.1.1.1. Bretton woods sistemi	51
2.1.1.2. Petrol krizleri.....	54
2.1.2. Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerde 1980 Sonrası Cari Açık	56
2.2. Türkiye’de Cari İşlemler Açığı Sorununun Gelişimi	63
2.2.1. 1980 Öncesi Dönemde Yaşanan Gelişmeler	63
2.2.2. 1980-1990 Döneminde Yaşanan Gelişmeler	65
2.2.3. 1990-2000 Döneminde Yaşanan Gelişmeler	67
2.2.4. 2000-2010 Döneminde Yaşanan Gelişmeler	70
2.2.5. 2010-2021 Döneminde Yaşanan Gelişmeler	73
2.3. Türkiye’de Ekonomik Büyümenin Tarihsel Gelişimi	75
2.3.1. 1980 Öncesi Dönemde Yaşanan Gelişmeler	75
2.3.2. 1980-1990 Döneminde Yaşanan Gelişmeler	77
2.3.3. 1990-2000 Döneminde Yaşanan Gelişmeler	78
2.3.4. 2000-2010 Döneminde Yaşanan Gelişmeler	79
2.3.5. 2010-2021 Döneminde Yaşanan Gelişmeler	80
3. BÖLÜM	82
3. 1980 DÖNEMİ SONRASI TÜRKİYE’DE CARİ İŞLEMLER DENGESİ VE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ AMPİRİK ANALİZ	82
3.1. Türkiye’de Cari İşlemler Dengesi ve Ekonomik Büyüme İlişkisi.....	82
3.2. Literatür Taraması.....	84
3.3. Veri Seti ve Yöntem	89
3.3.1. Genişletilmiş Dickey- Fuller (ADF) Birim Kök Testi ve Sonuçları.....	89
3.3.2. Johansen Eşbütünleşme Analizi ve Sonuçları	93
3.3.3. Toda- Yamamoto Nedensellik Analizi ve Sonuçları	95

4. TARTIŞMA VE SONUÇ	101
5. KAYNAKLAR.....	106
ÖZGEÇMİŞ	114

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 1.1. Ödemeler Bilançosu Ana Hesap Kalemleri (Analitik Sunuma Göre).....	4
Tablo 1.2. Ödemeler Dengesi Ayrıntılı Sunuma Göre Cari İşlemler Hesabı	6
Tablo 1.3. Ödemeler Dengesi Ayrıntılı Sunuma Göre Finans Hesabı	10
Tablo 2.1. En Çok Cari Fazla Veren 10 Ülke (Milyar Dolar)	58
Tablo 2.2. En Çok Cari Açık Veren 10 Ülke (Milyar Dolar)	60
Tablo 2.3. 1980-1990 Yılları Arasında Türkiye’de Cari İşlemler Dengesi ve Dış Ticaret Göstergeleri (Milyon Dolar)	66
Tablo 2.4. 1990-2000 Yılları Arasında Türkiye’de Cari İşlemler Dengesi ve Dış Ticaret Göstergeleri (Milyon Dolar)	69
Tablo 2.5. 2000-2010 Yılları Arasında Türkiye’de Cari İşlemler Dengesi ve Dış Ticaret Göstergeleri (Milyon Dolar)	72
Tablo 2.6. 2010-2021 Yılları Arasında Türkiye’de Cari İşlemler Dengesi ve Dış Ticaret Göstergeleri (Milyon Dolar)	74
Tablo 3.1. Türkiye’de Cari İşlemler Dengesi ve Ekonomik Büyüme İlişkisini Ele Alan Çalışmalar	85
Tablo 3.2. Literatürde Türkiye Dışında Cari İşlemler Dengesi ve Ekonomik Büyüme İlişkisini Ele Alan Çalışmalar	87
Tablo 3.3. Ulusal ve Uluslararası Literatürde Cari Açıkların Sürdürülebilirliğini Ele Alan Çalışmalar	88
Tablo 3.4. Kullanılan Değişkenlerin Tanımlanması.....	89
Tablo 3.5. Cari İşlemler Dengesi ADF Birim Kök Testi Sonuçları	91
Tablo 3.6. Ekonomik Büyüme ADF Birim Kök Testi Sonuçları	91
Tablo 3.7. Bütçe Dengesi ADF Birim Kök Testi Sonuçları.....	92
Tablo 3.8. Optimal Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi	94
Tablo 3.9. Johansen Eşbütünleşme Analizi Sonuçları.....	95
Tablo 3.10. Toda-Yamamoto Nedensellik İlişkisinin Araştırılacağı Denklemler.....	96
Tablo 3.11. Otokorelasyon Sonuçları	97
Tablo 3.12. White Değişken Varyans ve Normallik Testi Sonuçları	98
Tablo 3.13. Toda-Yamamoto Nedensellik Sonuçları	99

GRAFİKLER DİZİNİ

Grafik 1.1. Solow Üretim Fonksiyonu	47
Grafik 1.2. Tasarruf Oranındaki Artışın Büyümeye Etkisi	48
Grafik 1.3. Teknolojik Gelişmelerin Dahil Edildiği Solow Büyüme Modeli	49
Grafik 2.1. Gelişmiş Ekonomilerde Cari İşlemler Hesabı (Milyon Dolar)	61
Grafik 2.2. Yükselen Pazar ve Gelişmekte Olan Ekonomilerde Cari İşlemler Hesabı (Milyon Dolar)	62
Grafik 2.3. Türkiye’de 1980-1990 Döneminde Cari Açık / GSYH (%)	67
Grafik 2.4. Türkiye’de 1990-2000 Döneminde Cari Açık / GSYH (%)	70
Grafik 2.5. Türkiye’de 2000-2010 Döneminde Cari Açık / GSYH (%)	73
Grafik 2.6. Türkiye’de 2010-2021 Döneminde Cari Açık / GSYH (%)	75
Grafik 3.1. 1980-2000 Dönemi Ekonomik Büyüme (%) ve Cari Denge (GSYİH %)	82
Grafik 3.2. 2000-2021 Dönemi Ekonomik Büyüme (%) ve Cari Denge (GSYİH %)	83
Grafik 3.3. AR Karakteristik Polinomunun Ters Kökleri	97

KISALTMALAR DİZİNİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
BD	: Bütçe Dengesi
CİD	: Cari İşlemler Dengesi
DB	: Dünya Bankası
EVDS	: Elektronik Veri Dağıtım Sistemi
GEGP	: Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
GSYH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
IMF	: Uluslararası Para Fonu
OAPEC	: Petrol İhraç Eden Arap Ülkeleri Örgütü
OPEC	: Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü
TCMB	: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu

GİRİŞ

1980’lerde başlayan ve giderek hız kazanan küreselleşme ve liberalleşme, dış dünya ile ilişkilerin hızlanmasına ve artmasına neden olmuştur. Bu dönemde ülkeler mal ve fon akışını destekleyen politikalar benimseyerek hem ürünlerini satabilecekleri pazarlara girmiş hem de yatırımcıları ülkeye girmeye teşvik etmişlerdir. Fakat yabancı piyasalarla olan mal ve hizmet alışverişinin dengelenememesi ülke ekonomisinin cari açık yaşamasına sebep olmaktadır. Dış finansman yoluyla açığın azaltılması, ülkenin mali durumunu negatif olarak etkilemekte ve ülkenin gelirinin transferine yani azalmasına neden olmaktadır. Cari açık ve büyüme göstergelerinin seyrine bakılarak bahsedilen açığın üretimde girdi olarak kullanılan ara malı ithalatından mı, lüks tüketim mallarının ithalatından mı kaynaklandığı söylenebilir. Cari açık ile büyümenin aynı yönde seyretmesi ilk durumu yani açığın üretimde girdi olarak ara malı ithalatından kaynaklandığını gösterse bile belli bir noktadan sonra ihracatın bu açığı kapatması veya belirli bir oranda azaltması beklenebilir.

Bir ülkenin belli bir dönemde ürettiği nihai mal ve hizmet sayısındaki artışı tanımlayan ekonomik büyüme ve cari işlemler dengesi arasındaki ilişki araştırmacıların dikkatini çeken bir konu haline gelmiştir. Temel göstergelerden biri olan cari işlemler dengesi, ülkelerin makroekonomik performansı ve ilerlemesi hakkında bilgi vermektedir. Cari işlemler hesabı; dış ticaret dengesi, hizmetler dengesi, birincil gelir ve ikincil gelir (karşılıksız transferler) kalemlerinden oluşmaktadır. Cari işlemler açığının en büyük bölümünü oluşturan dış ticaret dengesi, cari açık ve cari fazla üzerinde en büyük etkiye sahip olan kalemdir. Toplam ithalat ve ihracat verilerinin pozitif olması cari fazlayı, toplam ithalat ve ihracat verilerinin negatif çıkması cari açığı ifade etmektedir. Daha farklı tanımlamak gerekirse, mal ve hizmet ihracatı ithalatı aşarsa, yatırım gelirlerindeki artış ve ikincil gelirde oluşan fazlalık cari fazla olarak tanımlanmaktadır. Ters durum olan cari açık ise mal ve hizmet ithalatının ihracatı aşması, yatırım gelirlerinin azalması ve karşılıksız transferlerdeki artış olarak tanımlanabilir. Bu nedenle pozitif bir cari hesap dengesi, ülkenin gelirinin harcamalarından fazla olduğu anlamına gelirken, negatif bir cari hesap dengesi ülkenin harcamalarının gelirinden daha fazla olduğu anlamına gelmektedir.

Gelişmekte olan ülkelerin çoğunun cari işlemler dengesi, ithal girdileri yüksek oranda kullandıklarından yani ithalata dayalı büyüdükleri için ciddi bozulmalar ile karşı karşıyadır. Bu durum Türkiye ekonomisi için de geçerli olmakta, yüksek büyüme rakamlarının cari açığın fazla olduğu dönemlerde, düşük büyüme rakamlarının ise genelde cari fazla görülen

kriz dönemlerinde meydana gelmesi bunun bir göstergesidir. Kısa vadede Türkiye'nin ithalat girdisine dayalı üretim yapısını değiştirmek oldukça zor bir durumdur. Bu nedenle Türkiye ekonomisinin son dönemlerde olduğu gibi yüksek büyüme rakamlarına ulaşması yüksek bir cari açık vermesine bağlı olmaktadır. Sonuç olarak cari açık ile ekonomik büyüme arasında ters bir ilişki olduğu söylenebilir. Bu durumda cari açık girdi ithalatından kaynaklanmakta, üretimdeki artışın milli gelir üzerinde pozitif bir etki yarattığı söylenebilir.

Bu çalışmada cari işlemler dengesi ve ekonomik büyümenin 1980 sonrası dönemde aralarındaki ilişki ekonometrik analiz yardımı ile incelenecektir. Birinci bölümde cari işlemler dengesi ve ekonomik büyümeye ilişkin kavramsal çerçeve, büyüme teorileri ve neoklasik büyüme modeli çerçevesinde çalışmanın temel yaklaşımı ele alınmaktadır. İkinci bölümde cari işlemler açığı ve ekonomik büyümenin gelişimi ele alınmıştır. Son olarak üçüncü bölümde ise Türkiye'de cari işlemler dengesi, ekonomik büyüme ve bütçe dengesi ilişkisi incelenmiştir.

1. BÖLÜM

1. CARİ İŞLEMLER DENGESİ VE EKONOMİK BÜYÜME: KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Ödemeler Dengesi Tanımı ve Önemi

Ödemeler dengesi, belirli bir dönem boyunca bir ekonomide ikamet edenler ile diğer ekonomilerde ikamet edenler arasındaki ekonomik işlemlerin sistematik bir kaydını elde etmek için tasarlanmış istatistiksel bir rapor olarak tanımlanmaktadır (Yediparmak, 2014: 4). Uluslararası Para Fonu (IMF)'nin tanımlamasına göre; muhasebe kayıt sistemine uygun biçimde, belirli bir dönemde yerleşikler ve yerleşik olmayanlar arasındaki rezerv değişikliği ve transfer ödemelerinin kayıt altına alındığı belgedir (Karluk, 2013: 353).

Uluslararası işlem, bir ülke sakinleri ile dünyanın geri kalanı arasındaki mal, hizmet ve varlık alışverişini ifade etmektedir. Çift girişli defter tutma biçiminde hazırlandığından yabancılardan dekontla sonuçlanan herhangi bir işlem olumlu (+) işaret ile alacak olarak ve bir yabancıya ödeme ile sonuçlanan herhangi bir işlem negatif (-) işaret ile borç olarak kaydedilmektedir. Kredi girişleri yerli para birimine olan talebi artırırken, borç girişleri döviz piyasalarında yerli para biriminin arzını artırmaktadır.

Ödemeler dengesi belirli bir zaman diliminde gerçekleşen ekonomik işlemleri gösterdiğinden akım değişken olarak nitelendirilir. Ödemeler bilançosu ülkelerin borçlarını ve varlıklarını değil yıllık değişimlerini göstermektedir.

Bir ülkedeki ödemeler bilançosundaki açık başka bir ülkenin bilançosundaki fazla ile giderileceğinden bu açık veya fazlaların birbirine eşit olması durumu ödemeler dengesi olarak ifade edilmektedir.

Ödemeler dengesinin temel amacı; devleti, ülkenin uluslararası durumu hakkında bilgilendirmek ve para, maliye ve ticaret politikalarının oluşturulmasında rehberlik etmektir. Ödemeler dengesi hesabını yayınlamak için diğer bir gerekçe ise bir ülkenin para arzı ve talebinin arkasındaki faktörlerin kaydını tutma arzusudur. Bu nedenle para talebini ve arzını etkileyen unsurları bilirsek, döviz kurunda nelerin dikkate alınması gerektiğini de öğrenmiş oluruz.

1.1.1. Ödemeler Dengesi Ana Hesap Grupları

Altıncı El Kitabı¹'nda bir ülkenin dünyanın geri kalanıyla yaptığı işlemler cari işlemler hesabı, sermaye hesabı, finans hesabı, net hata ve noksan, resmi rezerv varlıklar olmak üzere 5 ana grupta ele alınmaktadır. Ödemeler dengesinin ilk ana hesabı olan cari işlemler hesabı mal ve hizmetlerin ithalat ve ihracatını kapsar. Sermaye hesabına örneğin, Almanya'daki bir kişinin Türkiye'den almış olduğu ev, arazi gibi herhangi bir gayrimenkul için gönderdiği para sermaye hesabında gösterilmektedir (Kayıkçı, 2011; 7). Ülkeye giren veya ülkeden çıkan doğrudan yatırımlar, portföy yatırımları finans hesabına kaydedilmektedir. Resmi rezerv varlıklar ise yabancı para birimleri, altın, IMF kaynakları ve özel çekme hakları gibi uluslararası rezervlerin tüm alım-satım işlemlerini kapsamaktadır (Karaca, 2020; 136-137). Ödemeler bilançosu hesaplarının sonuncusu olan net hata ve noksan bilançodaki hesapların eşitlenmesinde kullanılmaktadır.

Tablo 1.1. Ödemeler Bilançosu Ana Hesap Kalemleri (Analitik Sunuma Göre)

A. CARİ İŞLEMLER HESABI	12. Diğer Yatırımlar: Net Varlık Edinimi
1. İhracat	12.1. Merkez Bankası
2. İthalat	12.2. Genel Hükümet
Mal Dengesi	12.3. Bankalar
3. Hizmet Gelirleri	12.4. Diğer Sektörler
4. Hizmet Giderleri	13. Diğer Yatırımlar: Net Varlık Yükümlülük Oluşumu
Mal ve Hizmet Dengesi	13.1. Merkez Bankası
5. Birincil Yatırım Kaynaklı Gelirler	13.2. Genel Hükümet
6. Birincil Yatırım Kaynaklı Giderler	13.3. Bankalar
Mal, Hizmet ve Birincil Gelir Dengesi	13.4. Diğer Sektörler
7. İkincil Yatırım Kaynaklı Gelirler	
B. SERMAYE HESABI	D. NET HATA VE NOKSAN
C. FİNANS HESABI	E. REZERV VARLIKLAR
8. Doğrudan Yatırımlar: Net Varlık Edinimi	14. Resmi Rezervler
9. Doğrudan Yatırımlar: Net Yükümlülük Oluşumu	15. Uluslararası Para Fonu Kredileri
10. Portföy Yatırımları: Net Varlık Edinimi	
11. Portföy Yatırımları: Net Yükümlülük Oluşumu	
11.1. Hisse Senetleri	
11.2. Borç Senetleri	

Kaynak: TCMB, Ödemeler Dengesi Altıncı El Kitabı.

¹ Altıncı El Kitabı; ödemeler dengesi ve bir ekonomide yer alan yerleşikler ile yurt dışındaki yerleşiklerin finansal alacaklarıyla birlikte rezerv varlık biçimindeki finansal varlıklarının stok değerini yansıtan istatistiklerin alt unsurlarını açıklamak, kullanımları yönünde bilgi vererek uluslararası alanda mukayese edilebilmesini geliştirmek için çerçeve hazırlamaktadır.

1.1.1.1. Cari işlemler hesabı

Ödemeler dengesinin ana kalemlerinin ilki olan cari işlemler hesabı, dış ticaret dengesi (mal ticareti), hizmetler dengesi, birincil gelir ve ikincil gelir (karşılıksız transferler) başlıkları altında incelenmektedir.

Bir ülke mal veya hizmet ihraç ettiğinde (reel varlıklarda azalma) döviz kazanabilmek için bir fon kaynağı oluşturmaktadır. Benzer şekilde ülke mal ithal ettiğinde (reel varlıklarda artış) fon kullanımıyla döviz harcamaktadır. Bir ülkenin ihracat ve ithalat miktarı arasındaki fark ticaret dengesini ifade etmektedir.

Hizmetler hesabı, hizmetlerin ithalat ve ihracatı sırasında meydana gelen gelir ve giderleri içermektedir. Örneğin; Almanyalı bir turistin Türkiye’de yaptığı harcamalar. Turist konakladığı bir otelin parasını ödediğinde verilen hizmet göz önünde bulundurulduğundan ülkenin dış satın alma gücü artmaktadır.

Birincil gelir hesabına çalışanların tazminatları, doğrudan yatırımlardan, portföy yatırımlarından ve diğer yatırımlardan elde edilen gelirler kaydedilmektedir. Örnek verecek olursak Almanya’da çalışmakta olan Türk işçilerin Türkiye’ye göndermiş oldukları para. Ülkeler arasındaki hediyeler ve bağışlar ikincil gelir hesabına kaydedilmektedir. Buna örnek olarak da Türkiye tarafından Bosna’ya gönderilen mali yardım verilebilir.

Ödemeler dengesi analizinde cari işlemler hesabının önemli bir yere sahip olmasının nedeni cari hesabın, bir ülkenin dünyanın geri kalanından net borç alan mı yoksa net borç veren mi olduğunu göstermesidir. Bir ülkenin cari hesap kalemlerindeki borç girişlerinin değeri alacak girişlerinin değerini aşarsa cari açık verdiği ve o ülkenin dünyanın geri kalanına net borçlu olduğunu, tam tersi durumda ise cari fazla verdiği ve o ülkenin dünyanın geri kalanına net borç veren olduğunu göstermektedir (Melvin, 2000: 29).

Tablo 1.2. Ödemeler Dengesi Ayrıntılı Sunuma Göre Cari İşlemler Hesabı

CARİ İŞLEMLER HESABI	
Mal, Hizmet ve Birincil Gelir Dengesi (A+B+C)	
Mal ve Hizmet Dengesi (A+B)	
A. DIŞ TİCARET DENGESİ	B. HİZMETLER DENGESİ
Toplam Mal İhracatı Toplam Mal İthalatı 1. Genel Mal Ticareti (Ödemeler Dengesi Tanımlı) 1.1. İhracat 1.1.1. İhracat f.o.b. 1.1.2. Bavul Ticareti 1.1.3. Uyarlama: Diğer Mallar 1.2. İthalat 1.2.1. İthalat c.i.f. 1.2.2. Uyarlama: Navlun ve Sigorta 1.2.3. Uyarlama: Diğer Mallar 2. Net Transit Ticaret Geliri 3. Parasal Olmayan Altın İhracat İthalat	1. Başkasına Ait Fiziksel Girdiler İçin İmalat Hizmetleri 2. Bakım Onarım Hizmetleri 3. Taşımacılık 3.1. Yolcu 3.2. Navlun 3.3. Diğer 4. Seyahat 5. İnşaat 6. Sigorta ve Emeklilik Hizmetleri 7. Finansal Hizmetler 8. Fikri Mülkiyet Hakları Kullanım Ücretleri 9. Telekomünikasyon, Bilgisayar ve Bilgi Hizmetleri 10. Diğer İş Hizmetleri 11. Kişisel, Kültürel ve Eğlence Hizmetleri 12. Resmi Hizmetler
C. BİRİNCİL GELİR DENGESİ	D. İKİNCİL GELİR DENGESİ
1. Ücret Ödemeleri 2. Yatırım Geliri 2.1. Doğrudan Yatırım 2.2. Portföy Yatırımları 2.3. Diğer Yatırımlar 2.3.1. Faiz Geliri 2.3.2. Faiz Gideri 2.3.2.1. Uzun Vade 2.3.2.1.1. Merkez Bankası 2.3.2.1.2. Genel Hükümet 2.3.2.1.3. Bankalar 2.3.2.1.4. Diğer Sektörler 2.3.2.2. Kısa Vade	1. Genel Hükümet 2. Diğer Sektörler 2.1. Kişisel Transferler 2.1.1. İşçi Gelirleri 2.1.2. Diğer Kişisel Transferler 2.2. Diğer Transferler

Kaynak: TCMB, Ödemeler Dengesi Altıncı El Kitabı.

1.1.1.1.1. Dış ticaret dengesi

Genel mal ticareti, ihracat ve ithalat kalemlerini kapsamaktadır. Ödemeler dengesi Altıncı El Kitabı'na göre yerleşikler ve yerleşik olmayanlar arasında malların mülkiyetinde bir değişiklik olduğunda, genel ödemeler dengesi ticari mallar altında mal ticaretinin temsili gerekmektedir. Bununla birlikte mallar hesabındaki bazı işlemler karmaşıktır ve sorunlara yol açabilir. Altıncı El Kitabı kapsamında, yerleşikler ve yerleşik olmayanlar arasındaki işlemler, ödemeler dengesine ilişkin mal hesabına kaydedilmektedir.

- Mevcut dolaşımda olmayan banknotlar, madeni paralar ve ihraç edilen menkul kıymetler,

- Finansal kiralama kapsamındaki mallar,
- Yurt dışında stok olarak tutulan mallar,
- Yasadışı mallar,
- Gümrük prosedürlerinden muaf tutulan mallar,
- Devletin yerleşik olmayanlar ile mal alım-satımı,
- Hediyeler,
- Hibe veya kredilerle finanse edilen mallar,

İkamet edenler ile etmeyenler arasında yapılan ticaretlerde mülkiyet değişikliği yoksa veya malların ekonomik bir değeri bulunmuyorsa kayıt altına alınmamaktadır. Bunlar;

- Transit ticaret,
- Göçmenlerin kişisel eşyaları,
- İşletmelerin yurt dışı faaliyetlerine gönderdikleri mallar,
- Mülkiyet değişmeden geçici olarak ihracatı ve ithalatı yapılan mallar. Örneğin bakım, onarım veya depolama amacıyla yurt dışına gönderilen mallar, sergilere veya yarışmalara katılmak için kullanılan ürünler.
- Paket, montaj ve etiketleme amacıyla yurt dışına gönderilen mallar,
- İade edilen mallar,
- Ticari değer taşımayan numuneler.

1.1.1.1.2. Hizmetler dengesi

Yerleşikler ve yerleşik olmayanlar arasındaki taşımacılık buna navlunda dahil, turizm gelir-giderleri, telekomünikasyon hizmetleri, inşaat hizmetleri, sigorta hizmetleri, finansal hizmetler, bilişim teknoloji hizmetleri, patent-lisans komisyonları, ticari ve ticarete bağlı diğer hizmetler, kişisel, kültürel ve eğlence hizmetlerini kapsamaktadır, ayrıca hizmetler dengesine görünmez ticarete denilmektedir.

Hizmetler terimi, aynı anda üretilebilen, aktarılabilen ve tüketilebilen maddi olmayan malların ekonomik çıktısını ifade etmektedir (Bahadır, 2010; 25). Bir ülkenin turizm geliri yabancı turistlerin o ülkede yapmış oldukları harcamaları, turizm gideri ise ülke sakinlerinin

yurt dışında yaptıkları harcamaları kapsamaktadır. Hizmet ithalatının hizmet ihracatından fazla olduğu durumda hizmetler dengesi negatif, hizmet ihracatının hizmet ithalatından fazla olduğu durumda ise hizmetler dengesi pozitif olmaktadır.

İşlem görmüş mallar, ödemeler dengesi Altıncı El Kitabı'nda yapılan son düzenlemeler de yeniden gruplara ayrılmıştır. Yurt dışına işlem görmesi amacıyla yollanan ve gerekli işlem yapıldıktan sonra mülkiyet değişikliği olmaksızın ülkeye yeniden girişi sağlanan “İşlem Gören Mallar” başlığı altında hizmetler dengesinde kayıt altına alınmaktadır (Ayhan, 2019; 14).

Hizmetler hesabına örnek verecek olursak; net finansal hizmetler geliri, yerel bankalar ve sigorta şirketlerinin uluslararası faaliyetlerinden elde edilen gelirle o ülkedeki yabancı bankaların sağlamış olduğu kazancın arasındaki farktır (Bahadır, 2010; 25).

1.1.1.1.3. Birincil gelir dengesi

Birincil gelir hesabı, bir ülke vatandaşlarının yabancı yatırımlardan elde ettikleri gelirleri ve yerleşik olmayanların o ülkede yapmış oldukları yatırımlardan elde ettikleri gelirleri ele almaktadır. Ödemeler dengesi Altıncı El Kitabı'na göre bu hesap, çalışanların ücretlendirilmesi, doğrudan yatırım geliri, portföy yatırım geliri ve diğer yatırım gelirlerini kapsamaması sebebiyle yatırım gelirleri olarak da bilinmektedir (Bahadır, 2010; 26).

Bu işlemler birincil gelir dengesi hesabında; ülkenin kendine ait varlıklarından elde etmiş olduğu yatırım gelirleri, yerleşik olmayanların sahip olduğu ülke varlıklarından elde ettiği yatırım gelirlerinden büyük olması durumunda pozitif (+) işaretle aksi durumda ise negatif (-) işaretle kaydedilmektedir (Kelepçe, 2020; 14).

1.1.1.1.4. İkincil gelir dengesi

İkincil gelir dengesi diğer bir ifadeyle cari transferler; yerleşikler ve yerleşik olmayanlar arasındaki bağışlar, yardımlar, işçi ücretleri, vergiler gibi tek taraflı işlemleri içermektedir. İkincil gelir hesabı, toplam alacaklar ve toplam borçlar arasındaki farkı göstermektedir.

Genel olarak transferlerin kayıt zamanı, transferlere karşılık gelen mal, hizmet, finansal varlıkların ekonomik mülkiyetindeki değişim zamanlarına bağlıdır. Hibeler ve diğer gönüllü transferler için kayıt zamanının belirlenmesi zor olabilir. Çünkü çeşitli yasal

uygunluk koşullarının gerçekleşmesi gerekmektedir. Bazı durumlarda potansiyel transfer alıcısı, belirli bir amaç için önceden masrafların yapılması gibi belirli koşullar yerine getirildiğinde yasal hak talebinde bulunulabilir. Bu tür transferler tüm gerekli koşullar sağlandığında kaydedilmektedir.

Nakdi transferler için bağışçı, para biriminde veya mevduatta bir düşüş ve ödenmesi gereken bir transfer alacağı kaydetmektedir. Alıcı ise, para biriminde bir artış ve bir transfer alacağı kaydetmektedir. Bir bedelsiz aynı mal veya hizmet temini için bağışçı, mal veya hizmet ihracatını ve ödenecek aktarımı; alıcı ise mal veya hizmetlerin ithalatını ve transfer alacağını kaydeder.

Vergiler veya diğer zorunlu transferler, hükümetin vergiler veya diğer zorunlu ödemeler üzerindeki talebini oluşturan faaliyet, işlem ve diğer olaylar meydana geldiğinde kaydedilmelidir. Vergiler, vergi yükümlüğünün ortaya çıktığı an kaydedilmektedir. Para cezaları ve mülkiyet hakkını kaybetme gibi zorunlu transferler; mahkeme karar verdiğinde, idari karar yayınlandığında, fonlar için yasal talep oluşturulduğunda kaydedilir.

Yurt dışında yaşayan göçmen sayısı da cari transfer miktarını etkilemektedir. Vatandaşlarının önemli bir kısmının çalışmak için yurt dışına göç ettiği yoksul ülkelerde cari transfer fazlası varken, ABD gibi zengin ülkeler ise dünyanın geri kalanına net bağışçıdır (Chacholiades, 1990: 284).

1.1.1.2. Sermaye hesabı

Sermaye hesabının; sermaye transferleri ve üretilmeyen ya da finansal olmayan varlıkların edinim-devir işlemleri olmak üzere iki alt kategorisi bulunmaktadır. Bir ülkeden farklı bir ülkeye yapılan sermaye girişleri ödemeler bilançosunda alacak ve bir ülkeden diğer ülkeye yapılan sermaye çıkışları ödemeler bilançosunda borç olarak gösterildiğinden dolayı sermaye hesabı ödemeler dengesinde tek satırlık hesap olarak yer almaktadır. Ödemeler bilançosu kalemlerinden sermaye hesabında, üretim sürecinde yer verilen varlıkların yanında sermaye transferleri de izlenmektedir.

1.1.1.3. Finans hesabı

Ödemeler bilançosunun yeni yayımlanma şekline göre finans hesabında doğrudan yatırımlara, portföy yatırımlarına, diğer yatırımlara ve rezerv varlıklara yer verilmektedir.

Tablo 1.3. Ödemeler Dengesi Ayrıntılı Sunuma Göre Finans Hesabı

FİNANS HESABI	
1. Doğrudan Yatırımlar	3. Diğer Yatırımlar
1.1. Net Varlık Edinimi 1.1.1. Sermaye Yatırım Tasfiye 1.1.2. Diğer Sermaye (Net) 1.2. Net Yükümlülük Oluşumu 1.2.1. Sermaye Yatırım Tasfiye 1.2.2. Diğer Sermaye (Net) 1.2.3. Gayrimenkul (Net)	3.1. Efektif ve Mevduatlar 3.1.1. Net Varlık Edinimi 3.1.2. Net Yükümlülük Oluşumu 3.2. Krediler 3.2.1. Net Varlık Edinimi 3.2.2. Net Yükümlülük Oluşumu 3.3. Ticari Krediler 3.3.1. Net Varlık Edinimi 3.3.2. Net Yükümlülük Oluşumu 3.4. Diğer Varlıklar ve Yükümlülükler 3.4.1. Net Varlık Edinimi 3.4.2. Net Yükümlülük Oluşumu 3.5. Özel Çekme Hakları, SDR (Net Yük.)
2. Portföy Yatırımları	4. Rezerv Varlıklar
2.1. Net Varlık Edinimi 2.1.1. Genel Hükümet 2.1.2. Bankalar 2.1.3. Diğer Sektörler 2.2. Net Yükümlülük Oluşumu 2.2.1. Hisse Senetleri 2.2.2. Borç Senetleri	4.1. Uluslararası Para Fonu Nezd. Varlıklar 4.2. Resmi Rezervler 4.2.1. Döviz Varlıkları 4.2.2. Menkul Kıymetler 4.2.3. Diğer Döviz Varlıkları

Kaynak: TCMB, Ödemeler Dengesi Altıncı El Kitabı.

Doğrudan yatırımlar; bir ülke dışındaki yerleşik kişi veya kurumun ülkede yaptıkları sabit sermaye yatırımları ve yerleşik kişi veya kurumun ülke dışında yaptıkları sabit sermaye yatırımlarını kapsamaktadır (Eğilmez ve Kumcu, 2016: 246). Yatırımcı birey veya firmanın yerleşik olduğu ülke dışında yapmış olduğu uzun süreli yatırım bu hesapta gösterilmektedir.

Portföy yatırımları; devlet veya özel kuruluşların bono, tahvil, hisse senedi ve diğer para piyasası araçlarıyla gerçekleştirdikleri menkul kıymet yatırımları olarak tanımlanmaktadır. Yurt içi veya yurt dışı piyasalarda faizlerle yatırım yapılan ülkelerde uygulanan ekonomik politikalar portföy yatırımlar üzerinde oldukça etkilidir. Faiz oranlarıyla yatırım yapanların önceliği kendi sermayesi ve o sermayenin bireye veya kuruma sağladığı kazançtır. Ödemeler dengesi finans hesabı kalemleri içerisinde yer alan portföy yatırımları, net varlık edinimi ve net yükümlülük oluşumu olarak iki alt kategoriye ayrılmaktadır. Net varlık edinimi kalemi genel hükümet, bankalar ve diğer sektörlerden oluşurken net yükümlülük oluşumu kalemi hisse senetleri ve borç senetlerinden oluşmaktadır.

Diğer yatırımlar; mevduat, kredi ve ticari kredilere yönelik faiz gelir ve giderleri diğer yatırımlar kaleminin içeriğini oluşturmaktadır. Finans hesabının diğer kalemleri dışında kalan tüm finansal işlemler bu hesap altında kaydedilmektedir. Tüm finans hesaplarında olduğu gibi net varlık edinimi ve net yükümlülük oluşumu türüne göre, efektif ve mevduatlar, krediler,

ticari krediler, diğer varlık ve yükümlülükler, özel çekme hakları olarak ayrılmaktadır. Cari açığın artmasında alınan kredilerin faiz oranlarının etkisi olacağından dolayı cari açığın finanse edilebilirliği yönünden diğer yatırımlar kalemi uzun dönemde güvenilir değildir.

Rezerv varlıklar; Merkez Bankası tarafından iç piyasa hareketleri, ekonomik birimlerde yaşanan değişiklikler, dış borçlanma gibi durumlar için biriktirilen esas olarak altın ve dövizden oluşan uluslararası ödeme araçlarıdır. Merkez Bankası'nın gerekli durumlarda ekonomiye müdahale edebilmesi için rezerv varlıklar hesabının yüksek olması istenmektedir. Döviz talebinin döviz arzını aşması durumunda Merkez Bankası dengeyi sağlamak için döviz satışı yapacağından rezerv varlıklar azalacaktır. Diğer durum yani döviz arzının döviz talebini aşması durumunda Merkez Bankası bu sefer dengeyi sağlayabilmek adına döviz alımı yapar ve rezerv varlıklarda artış meydana gelecektir.

1.1.1.4. Net hata ve noksan

Ödemeler bilançosunda tüm hesapların toplamının sıfır sonucunu vermesi gerektiğinden her işlem çift girişli defter tutma sistemine göre kaydedilmektedir. Bazen sıfır sonucu elde edilemeyebilir. Bunun nedeni işlemlerin tescili esnasında yapılan hata, eksiklik veya gecikme olabilir. Net hata ve noksan hesabı, ödemeler dengesinde yer alan diğer hesaplar gibi hesaplanmadığından dolayı kayıtların arasındaki fark sonucunda meydana gelen kalıntı bir hesaptır.

Net hata ve noksan; gümrük işlerine yönelik beyanname yanlışları, anket yoluyla elde edilen (turizm ve bavul ticareti) verilerde tahminden kaynaklanan hatalar, ihracat-ithalat rakamlarının bilançoya kaydedilmesi esnasında yaşanan zaman uyumsuzlukları ve son olarak ödemeler dengesinde yer alan kalemlerden elde edilen gelirlerin sistemden atılması, sisteme dışardan kaynak ilave edilmesi gibi durumlar sonucunda oluşmaktadır. Net hata ve noksan hesabının temel amacı istemeyerek veya kasıtlı biçimde gerçekleşebilecek hataların ortaya koyacağı herhangi bir dengesizliğin oluşmasına engel olmaktır.

Merkez Bankası, TÜİK ve bankaların verileriyle oluşturulan ödemeler bilançosunda, net hata ve noksan oluşumunda etkili olan kalemler kesin olarak bilinmemektedir. Ödemeler bilançosundaki kalemlerden kamu sektörü ile ilgili verilerde yanlışlık yapılmayacağı bununla birlikte veri toplama yöntemindeki düzenlemelerden dolayı banka sektörüyle ilgili verilerde de hata olmadığı düşünülmektedir. Net hata ve noksan hesabına bankacılık sektörü dışında

özel sektörün dövizden elde edilen varlıklarda meydana gelen değişimlerin etki ettiği varsayılmaktadır (Ayhan, 2019: 23).

1.2. Cari İşlemler Dengesi Kavramı

Cari işlemler dengesi, cari işlemler hesabındaki alacaklı ve borçlu tarafların toplamının eşit çıkması olarak tanımlanabilir. Cari açık, yurt içinde üretilerek yurtdışına satılan mallardan elde edilen gelirin, yurtdışında üretilerek yurtiçinde tüketilmek için satın alınan mallara ödenen miktardan daha az olma durumu olarak tanımlanmaktadır. Diğer bir ifadeyle cari işlemler hesabındaki borçlu kısmın alacaklı kısım toplamından daha fazla olması durumudur. Cari işlemler hesabı kaleminde yer alan mal-hizmet ithalat/ihracatı ve karşılıksız transfer işlemleri ile ilgili döviz harcamalarının, bu işlemler sonucunda elde edilen döviz gelirlerini aşması durumunda cari açık ortaya çıkmaktadır. Cari işlemler hesabında meydana gelen bir açık, ülkenin gelirinden daha fazlasını harcadığını, ürettiğinden daha fazla tükettiğini yani negatif tasarruf yaptığını göstermektedir. Cari açığın kendisi sorun olmakla beraber, bu açığın azaltılması veya finanse edilebilmesi de önemli bir sorundur. Bir ülke ekonomisinin cari işlemler hesabı açık verdiğinde yurt dışından elde edilen paradan daha fazlasını yurtdışına göndermiş olmaktadır. Oluşan cari açık, dışardan borçlanarak veya yurt içi varlıkların satılmasıyla kapatılabilmektedir (Kaya, 2016: 52).

Cari fazla ise bir ülkenin gelirleri ile cari transferlerinin toplamının, giderlerinden fazla olması yani cari işlemler hesabındaki alacaklı tarafın borçlu taraftan fazla çıkması durumunda oluşmaktadır. Genellikle gelişmişlik düzeyi yüksek olan ülkelerde söz konusudur. Cari fazla ülkenin döviz birikimi olduğu anlamına gelmekte, dış ticaret açığının daralması veya dengeye işaret etmesiyle birlikte meydana gelmektedir. Eğer bir ülke ekonomisinin cari denge formülü sıfırdan büyük çıkıyorsa o ülke cari fazla veriyor anlamına gelmektedir. Ödemeler bilançosunda cari işlemler hesabı fazla veren ülkeler net ihracatçı olarak tanımlanmaktadır.

1.2.1. Cari İşlemler Dengesini Etkileyen Faktörler

1.2.1.1. Mali politikalar

Mali politikalar, devletin kamu harcamaları ve vergilerle ekonominin tam istihdam düzeyine gelmesini sağlamak, gelir dağılımı adaletsizliğini ortadan kaldırabilmeye yönelik uyguladığı politikaların tümü olarak tanımlanabilir.

Mundell-Fleming modeli, genişletici mali politikalar ve cari işlemler dengesi arasındaki ilişkiyi ele almaktadır. Mundell- Fleming modeline mali politikalar uygulanması sonucunda ülke ekonomisinde mali açıdan gelişmeler yaşanır ve bu yaşanan mali gelişmelere bağlı olarak milli gelir artar, milli para birimi yabancı döviz piyasaları karşısında değer kazanır. Bu durumda ithalata yönelik talep artar ve cari işlemler dengesi bozulur.

Uygulanan mali politikalar yurtiçi talebi artırarak cari işlemler dengesinin üzerinde olumsuz etki yaratmaktadır. Mali açıdan yaşanan gelişmeler neticesinde bütçe açıkları oluşur. Bu durum tasarruf ve tüketim oranlarını etkiler ve cari işlemler dengesinde açık verilmesine sebep olmaktadır (Uğur ve Karatay, 2009: 112).

1.2.1.2. Ticaret hadleri

Dış ticaret hadlerinde meydana gelen bir şok cari işlemler dengesinde değişimlere neden olmaktadır. Keynesyen teori açısından ticaret hadlerindeki geçici şok nedeniyle gelir oranlarında ve tasarruf miktarında düşüş yaşanır ve buna bağlı olarak cari işlemlerde dengesizlikler meydana gelir. İktisat literatüründe bu durum Harberger-Loursen-Metzler Etkisi ile açıklanmaktadır. Ticaret hadleri ve cari işlem açıkları arasında negatif yönlü bir ilişkinin olduğu çeşitli ampirik çalışmalarla netlik kazanmıştır (Yücel, 2003: 76-77).

Bir ülkenin uluslararası rekabet gücünü gösteren, dış ticarete sağladığı gelirin belirlenmesinde kullanılan ölçü şekillerinden biri de dış ticaret hadleridir. Bir ülkenin toplam dış harcamaları içerisinde dış ticaretinin oranı fazla ise dış ticaret hadleri ödemeler dengesinin durumuna ilişkin önemli bir etkiye sahiptir.

Cari açıkların artmasında kısa dönemdeki dış ticaret hadlerindeki artış etkili olmaktadır. Ancak uzun dönemde dış ticaret hadlerinin cari işlemler dengesi üzerinde bir etkisi olmadığı sonucu bulunmuştur.

1.2.1.3. Reel döviz kuru

Döviz kuru yerli para biriminin yabancı para birimleri türünden fiyatı olarak tanımlanabilir. Döviz kuru iki şekilde ele alınmaktadır. Nominal döviz kuru, iki ülkenin para

birimlerinin karşılıklı görelî değeri'dir. Reel döviz kuru ise iki ülkenin mallarının karşılıklı görelî değeri'dir. Reel döviz kuru şu şekilde formüle edilmektedir:

$$R = eP^*/P \quad (1.2.1.3.1.)$$

Belirtilen formülde nominal döviz kuru (e), yurt dışı fiyatlar (P*) ve yurt içi fiyatlar (P) ile gösterilmektedir. Bunun yanı sıra nominal efektif döviz kuru üzerinden de reel döviz kuru hesaplanabilmekte ve buna reel efektif döviz kuru denilmektedir.

Reel döviz kurunda yaşanan artış neticesinde görelî fiyatlarda da artış yaşanacaktır. Bu durum yurtiçi mal fiyatlarının artması ve yurt dışı mal fiyatlarının düşmesi olarak ifade edilebilir. Yurt içi mal fiyatları yerleşik olmayanlar için pahalı, yurt dışı mal fiyatı ise yerleşiklere ucuz hale gelecektir. Net ihracat negatif yönde etkilenir ve ihracatta rekabet gücü artar.

Reel döviz kurunda düşüş yaşanması durumunda yurt içi fiyatlar, yurt dışı fiyatlara oranla azalacaktır. Yani yurt içi mal fiyatları düşerken, yurt dışı mal fiyatları artacaktır. Bunun sonucunda ithalat oranlarında artış yaşanmaktadır. Bunun sebebi ise yerleşik olmayanlar, yerleşik olanlara göre daha fazla miktarda mal satın alabilecektir. Bu durumdan net ihracat pozitif yönde etkilenir ve ihracatta rekabet gücü artar. Cari işlemler hesabı içerisinde ithalat ve ihracat kalemleri yer aldığından dolayı cari işlemlerde dengesizlikler yaşanacaktır (Has, 2021: 11).

1.2.1.4. Ekonomik büyüme

Ekonomik büyüme ulusal gelirin artırılması, yaşam kalitesinin iyileştirilmesi açısından ülkelerin temel hedefleri arasında yer almaktadır. Bir ülkenin ekonomisi büyüdüğünde, o ülkenin vatandaşları daha kaliteli mallar ile ihtiyaçlarını giderebilir, toplanılan vergilerle devlet daha fazla kamu hizmeti sağlayabilir, ayrıca işsizlik ve yoksulluk oranları azaltılabilir (Kaya, 2016: 65).

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde ulusal gelirin büyüme oranı cari işlemler dengesini oldukça etkilemektedir. Ekonomik büyümenin cari işlemler dengesi üzerinde etkili olmasının temel sebeplerinden biri ara malı ithalatıdır. Ekonomik büyümenin bileşenlerini inceleyerek büyümenin cari işlemler dengesi üzerindeki etkisi açıklanabilir. Ekonomik büyümenin cari işlemler dengesi arasındaki ilişki pozitif ise ekonomik büyüme ithalata bağımlı gerçekleşmektedir. Cari işlem açıklarının oluşması veya mevcut açıkların artmasında

etkili olan faktörlerden biri de ekonomik büyümedir. Yatırım oranlarındaki artışlar sonucunda cari açık oluşacaktır. Buna bağlı olarak da yatırım kapasitesi artacaktır. Bu durumda da cari açıklar üzerinde ekonomik büyüme arttırıcı bir rol üstlenmiş olacaktır (Altıntaş vd., 2016: 37).

Ekonomi literatüründe cari işlemler dengesi ve ekonomik büyüme ilişkisini ortaya koyan çalışmalar iki görüş etrafında toplanmaktadır. Birinci görüş, cari işlemler dengesi ve ekonomik büyüme arasında önemli bir ilişki olduğunu savunmaktadır. Telatar ve Terzi (2009) çalışmalarında, Türkiye ekonomisi 1991:4-2005:4 döneminde cari denge ve ekonomik büyüme ilişkisini ADF ve PP birim kök testleriyle analiz etmişlerdir. Yapılan ampirik çalışma sonucunda ekonomik büyümeden cari dengeye doğru nedensellik ilişkisi bulmuşlardır. Büyüme oranlarında meydana gelen artış cari işlemler dengesinde bozulmalara sebep olmaktadır. İkinci görüş ise, cari işlemler dengesi ve ekonomik büyüme arasında zayıf bir ilişki olduğunu veya ilişki olmadığını savunmaktadır. Marsy (2009) çalışmasında 1970-2006 döneminde 28 Petrol İhracatçısı ülkenin cari açık ve ekonomik büyüme ilişkisini panel veri analiziyle araştırmıştır. Analiz sonucunda cari açık ve ekonomik büyüme arasında herhangi bir ilişki bulamamıştır.

1.2.1.5. Enerji fiyatları

Petrol ve doğalgaz sadece üretimde değil tüketimde de kullanıldığından ve bu enerji kaynaklarının ikamesinin olmamasından dolayı küresel enerji talebi esnek değildir. Bundan dolayı da petrol ve doğalgaz küresel ekonomiye yön veren en önemli faktörlerdendir. Özellikle petrol ve doğalgaz kıtlığı yaşanan ülkelerde enerji talebinin esnek olmaması sebebiyle ithalat oranlarında da artış yaşanmaktadır. Bu ülkelerde enerji fiyatları arttıkça cari işlemler açıkları da artmaktadır (Yüksel, 2015: 36).

Petrol fiyatlarının cari işlemler açığı üzerindeki etkisi ile ilgili 5 yaklaşım bulunmaktadır. Birincisi, petrol fiyatlarındaki bir artışın üretimde daralmaya sebep olmasından kaynaklanan arz kanalı yaklaşımıdır. İkincisi, petrol fiyatlarında gerçekleşen bir artışın gelirden enerjiye ayrılan payı artırarak diğer mallara yönelik talebin azaltılması gerektiğini savunan talep kanalı yaklaşımıdır. Üçüncüsü, ticaret kanalı yaklaşımı; petrol fiyatlarında meydana gelen artış kriz için önemli unsurlardan cari açığı arttırmaktadır. Dördüncüsü, petrol fiyatlarındaki artış, devletin ekonomiye müdahalesi ile durgunluk sebebiyle cari işlemler açığının artması olarak tanımlanan parasal kanal yaklaşımıdır.

Sonuncusu ise petrol ihracatçısı ülkelerin varlık fiyatlarının artmasıyla birlikte refah artışı yaşanacağı ve bunun belirli bir oranını petrol ithal eden ülkelere transfer edileceği ve yaşanan bu sermaye değişiminden cari işlemler dengesinin etkileneceğini ele alan finansman kanalı yaklaşımıdır.

Ekonomi literatüründe enerji fiyatları ve cari işlemler dengesi ilişkisini araştıran çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Güngör vd. (2016) çalışmalarında, Türkiye'nin 1992:1-2015:12 döneminde petrol fiyatlarındaki değişikliklerin cari açık üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Analiz sonucunda petrol fiyatlarının cari açık üzerinde azaltıcı bir etkisi olduğunu bulmuşlardır. Lebe ve Akbaş (2015) çalışmasında Türkiye için 1991-2012 döneminde ham petrol fiyatları ve cari açık ilişkisini araştırmışlardır. Yaptıkları çalışmanın sonucunda ham petrol fiyatlarından cari açığa doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulmuşlardır.

1.2.1.6. Bütçe açığı

Bütçe açığı ve cari işlemler dengesi arasındaki ilişkiyi açıklayan ikiz açıklar hipotezinin temelini milli gelir denklemleri oluşturmaktadır.

$$MG = C + I + G + (X-M) \quad (1.2.1.6.1.)$$

MG: milli gelir

C: tüketim

I: yatırım

G: kamu harcamaları

(X-M): net ihracat

Ayrıca milli geliri; tüketim (C), tasarruf (S) ve vergilerin (T) toplamı olarak ifade edebileceğimiz için denklemi şu şekilde düzenleyebiliriz.

$$C + S + T = C + I + G + (X-M) \quad (1.2.1.6.2.)$$

$$(X-M) = (S - I) + (T - G) \quad (1.2.1.6.3.)$$

Elde edilen son denkleme göre, özel sektör tasarruf-yatırım oranlarının ve bütçe dengesinin dış ticaret dengesi üzerinde etkili olduğunu söylemek mümkündür. Özel kesim tasarruf-yatırım oranlarının sabit tutulması varsayımında bütçe dengesinde oluşan açık, cari işlemler açığına neden olmaktadır. Bu durum ikiz açık hipotezinin doğruluğunun göstergesidir.

İkiz açık hipotezi ile ilgili Keynesyen yaklaşım ve Ricardocu Eşitlik Hipotezi olmak üzere iki görüş bulunmaktadır. Keynesyen yaklaşıma göre, bir ekonomide esnek döviz kuru ve sermaye hareketliliği var ise o ülkedeki kamu harcamalarında meydana gelen artış durumunda ulusal tasarruf oranları düşecektir. Tasarruf oranlarında yaşanan bu düşüş ise faiz oranlarının artmasına sebep olmaktadır. Faiz oranlarının artmasına karşılık milli para değer kazanacak ve bu durum cari işlemler bilançosunda dengesizliklere sebep olacaktır. Bayrak ve Esen (2012) çalışmalarında, Türkiye’de 1975-2010 döneminde bütçe açığı ve cari açık arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Yapılan analizler sonucunda bütçe açıkları ile cari açıklar arasında hem kısa hem de uzun dönemde ilişki olduğunu tespit etmişlerdir. Elde ettikleri bulgular Keynesyen görüşü desteklemektedir.

Ricardocu Eşitlik Hipotezi ise bütçe açığının, vergi oranlarının düşmesinden dolayı cari işlemler dengesi üzerinde bir etkisi olmadığını savunmaktadır. Kamu harcamalarının sabit olduğu varsayımında vergi oranlarındaki düşüş, tasarruf oranlarını beklenen şekilde etkilemez. Cari işlemler dengesi bu durumdan etkilenmeyecek çünkü azalan vergi oranlarına karşılık özel tasarruf oranları, azalan kamu tasarruf oranı kadar artacak ve ulusal tasarruflar üzerinde bir etki yaratmayacaktır (Ay vd., 2004: 76). Başar ve Aksu (2005), Türkiye’de 1989-2005 dönemini kapsayan çalışmalarında, Türkiye’de uzun ve kısa dönemde bütçe açıklarının dış ticaret dengesi üzerinde herhangi bir etkisinin bulunmadığı sonucuna ulaşmışlardır. Çalışmaları Ricardocu Eşdeğerlik Hipotezi’ni desteklemektedir.

1.2.1.7. Tasarrufların yetersizliği

Tasarruf, cari hesap dengesizliklerinin arkasında yatan nedenleri anlamak için en çok incelenen kavramlardan biridir. Tasarruf kavramı, gelirin harcanmayan kısmı olarak tanımlanmakta ve belirli bir zaman diliminde bir ekonomide tüketim miktarı üretim miktarından fazla ise tasarruf açığı sorunu meydana gelir.

Ulusal tasarruflar, özel ve kamu tasarruflarından oluştuğundan herhangi birinde yaşanan artış ulusal tasarrufları doğrudan etkileyecektir. Klasik görüş, cari açıkları

azaltabilmek için ulusal tasarrufların artırılması ve yabancı tasarrufların azaltılması gerektiğini savunmaktadır. Ulusal tasarruf oranlarının az olması, ithal edilen malları tüketmeye yönelik talebin yüksek olması cari işlem açıklarına yol açmaktadır. Yani yeterli miktarda tasarruf etmeyen ekonomilerde cari açık görülmektedir.

Kamu gelirlerinde ve vergi gelirlerinde azalış yaşanması durumunda kamu tasarruf oranlarında da düşüş yaşanacak ve buna bağlı olarak ulusal tasarruf oranları da düşecektir. Böyle bir durum hem iç hem de dış dengeyi etkileyeceğinden cari işlemler açıklarının artmasına yol açacaktır (Has, 2021: 12).

Tasarruflardaki yetersizlik sebebiyle meydana gelen cari işlem açıkları dış borçlanma ile kapatılmaya çalışılacaktır. Gelecek dönemlerde gelirde artış yaşanma olanağı ve buna bağlı olarak borcun geri ödenebilmesi söz konusu ise dış borçlanma herhangi bir sorun çıkarmayacaktır. Aksi durum yaşanır, gelirde artış olmaz ve borç ödenmezse kamu ve özel tasarruf oranları azalacak ve cari açıklar sürdürülemez bir boyuta ulaşacaktır (Uz, 2015: 25).

Kamu ve özel tasarruflara ilişkin geleneksel görüşlerden biri, kamu tasarruflarında yaşanan düşüşün, özel tasarruflarda gerçekleşen düşüşe göre ekonomi için daha çok zarara yol açacağını savunmaktadır. Bu görüşe göre kamu tasarruflarındaki azalış, çoğu durumda dış borcun artması ile sonuçlanan bazı yapısal değişimleri beraberinde getirmektedir.

1.2.1.8. Finansal derinlik

Finansal serbestleşme politikalarının artışıdan sonra finansal derinlik ve cari işlemler dengesi arasındaki ilişki önemli hale gelmiştir. Finansal derinlik kavramı, finans sektöründe elde edilen fonların, ulusal ekonominin ana sektörlerindeki üretici ve tüketici konumundaki bireylere aktarılması olarak tanımlanabilir. Finansal açıdan kalkınma özellikle de düşük gelirli ülkelerin kalkınmasında büyük role sahiptir. Finansal derinliğin, cari işlemler dengesi üzerinde uluslararası giriş etkisi, gelir etkisi ve döviz kuru etkisi olmak üzere 3 farklı kanal bulunmaktadır (Yüksel, 2015: 32-33).

Uluslararası Giriş Etkisi: Bir ekonomide finansal yönden gelişme yaşandığında, ülkeye daha fazla yabancı finansal giriş sağlanır. Bu durumdan sermaye ve finans hesabı pozitif yönde etkileneceğinden cari işlemler dengesi negatif olarak etkilenecektir. Yani uluslararası giriş etkisine göre finansal derinlik ve cari işlemler hesabı arasında olumsuz yönde bir ilişki bulunmaktadır.

Gelir Etkisi: Finansal derinliğin kredi arzını artırdığını savunmaktadır. Bu kanalda cari işlemler dengesi ve finansal derinlik arasında negatif bir ilişki olduğunu göstermektedir.

Döviz Kuru Etkisi: Uluslararası girişler etkisi finansal girişler sebebiyle döviz kurunu artıracak ve cari işlemlerde dengesizliklere neden olacaktır. Gelir etkisi yurtiçi para arzında yükselişle döviz kurunun düşmesi cari işlemler dengesinde iyileşmelere neden olmaktadır. Sonuç olarak finansal derinlik ve cari işlemler dengesi ilişkisinde döviz kurunun etkisine yönelik kesin bir bilgi bulunamamaktadır.

Finansal derinlik ile cari işlemler dengesi ilişkisine yönelik yapılan ampirik çalışmalarda döviz kuru etkisinin belirsizliğinden dolayı farklı sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Özmen (2007) çalışmasında, finansal derinleşmenin tasarruf ve yatırımları pozitif yönde etkilediğini ve buna bağlı olarak cari işlemler dengesi üzerinde anlamlı bir etkisi olmadığını sonucuna ulaşmıştır. Yiğitbaş (2017) çalışmasında, Türkiye’de 1987:01-2014:04 döneminde finansal derinlik ve cari açık arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Yapılan analizler sonucunda cari açık ve finansal derinlik arasında uzun dönemde negatif yönlü bir ilişki olduğunu bulmuştur. Finansal derinlikte meydana gelen artışların cari işlemler hesabını iyileştireceği sonucuna ulaşmıştır.

Ekonomi literatüründe finansal derinlik göstergeleri 5 başlık altında incelenmektedir. Bunlardan ilki, parasal ve kredi toplamlarına dayanan miktar ölçüsüdür. İkincisi, finansal sistemin yapısal gelişimini ölçmek için kullanılan M2/M1 oranı, yapısal önlemlerdir. Üçüncüsü finansal derinlik oluşabilmesi için reel mevduat faiz oranının pozitif olması gerektiğini söyleyen finansal fiyatlardır. Dördüncüsü finansal ürün, devlet tahvilleri, finansal vadeli işlemler gibi türev araçlarını içeren ürün yelpazesidir. Son olarak işlem maliyetleri ise banka işletim maliyetlerini ve bankacılıkta ortalama mevduat faiz oranı ve ortalama kredi faiz oranı farkını veren faiz marjından oluşmaktadır (Yiğitbaş, 2017: 510).

1.2.1.9. Dünya faiz oranı

Dünya faiz oranı, dış finansman maliyetlerinin ölçüsü ve ülkeye sermaye girişi sağlanması ihtimalini ele alan bir değişken olarak kullanılmaktadır. Yücel (2003) çalışmasında dünya faiz oranının, cari işlemler açığının açıklanmasında anlamlı bir değişken olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bir ekonomide net sermaye akımlarında yaşanan bir artış ile

birlikte ödenecek faiz miktarında da artış yaşanacaktır. Ödenmesi gereken faiz miktarındaki artış sermaye ithalatının azalacağını göstermektedir. Uluslararası faiz oranlarının yükselmesi yatırımların azalmasına ve tasarrufların artmasına neden olabilmektedir (Özmen, 2019: 32).

1.2.1.10. Yatırım oranları

Cari işlemler dengesi üzerinde etkili olan bir diğer faktör yatırımlardır. Yatırım oranlarında yaşanan bir artış cari işlem açıklarını da artırmaktadır. Bunun sebebi yatırım oranlarında yaşanan artış neticesinde döviz arzının artmasıyla birlikte döviz kuru düşecektir. Bu durumda ulusal para değeri kazanacak, ithalat oranları artacaktır. Ayrıca orta ve uzun dönemde gerçekleştirilen kamu ve özel kesim yatırımlarının ithalatı arttırması durumunda cari dengede fazla verilerek cari açık sürdürülebilir hale getirilebilecektir.

Debelle ve Faruquee'ye göre, cari işlemler açığının temel belirleyici faktörleri üzerinde uzun dönemdeki net yabancı varlık pozisyonu oldukça etkilidir. Cari işlem açıklarının belirlenmesindeki temel faktörlerden yatırım ve tasarruf davranışları net dış varlık pozisyonu ile birlikte akım dengesinde de etkili olmaktadır.

Aristovnik (2007) çalışmasında, 1971-2005 döneminde MENA ekonomilerinde cari açık ve yatırımlar arasında pozitif bir ilişki olduğunu saptamıştır. Yapmış olduğu çalışmada yatırım oranlarının sürdürülebilir olması gerektiğini söylemiştir.

Ekonomide ulusal finans sistemlerinin, devlet denetimlerini azaltmasıyla faiz ve döviz işlemlerinde yaşanan kontrollerin kaldırılması sonucunda küresel sermaye hareketleriyle ülkeye giren dış sermaye yatırımları ile döviz birikimi sağlanacaktır. İthalat oranları ve para arzında gerçekleşen artışla tüketim ve yatırım giderleri artacak, tasarruflar düşecek bunun sonucunda cari işlem açıkları ortaya çıkacaktır (Çakır, 2015:26).

1.2.2. Cari İşlemler Dengesine Yönelik Yaklaşımlar

Cari işlemler dengesini modellemeye yönelik iktisat literatüründe yer alan yaklaşımlar; esneklikler yaklaşımı, toplam harcama (Massetme) yaklaşımı, keynesyen

yaklaşım, parasalcı yaklaşım ve dönemler arası yaklaşım olmak üzere beş başlık altında ele alınmaktadır.

1.2.2.1. Esneklikler yaklaşımı

Esneklikler yaklaşımı 1920'li yıllardan itibaren ihracat ve ithalatın döviz kuru üzerindeki değişimlere duyarlılığını inceleyerek, devalüasyonun cari işlemler dengesini ne ölçüde iyileştireceğini belirlemektedir. Bu yaklaşım yerli ve yabancı mallarda oluşan fiyat değişikliklerini ve esneklikleri ele alarak, sabit kur sisteminde devalüasyonla ödemeler dengesizliklerinin giderilmesini sağlamaktadır (Ayhan, 2019: 26).

Esneklikler yaklaşımına göre, dış ticaret dengesinin belirlenmesinde rol oynayan en önemli unsur göreceli uluslararası fiyatlardır. Yerli paranın yabancı para karşısında değer kaybetmesi ithal edilen malların fiyatlarında artışa sebep olur ve bu artışlar ithal edilen malların talebini azaltmaktadır. Ayrıca milli paranın değer kaybetmesi ihraç edilen malların fiyatını düşürür ve bu durum yurtdışı taleplerde artışa neden olur. Döviz kurunda meydana gelen artışlar yabancı para cinsinden yerli malların fiyatlarının düşmesine, ihracat hacminin genişlemesine yol açar ve bu durumda ithalat giderleri azalırken, ihracat gelirleri artar (Yapraklı, 2010: 144).

Alfred Marshall ithalatın ihracattan fazla olduğu durumlarda devalüasyonun dış ticaret ve cari denge üzerinde olumlu sonuçlar doğuracağını başka bir ifadeyle bir ülkenin cari açığının yerli paranın devalüasyonu ile iyileşebileceğini belirtmiştir. Daha sonra Lerner "Economics of Control" isimli kitabında teoremi yeniden ele almış, böylece Marshall-Lerner Koşulu esneklikler yaklaşımının temel taşı haline gelmiştir. Esneklikler yaklaşımında mal ve hizmet fiyatlarının sabit olduğu bundan dolayı nominal döviz kuruna karşılık gelen değişimleri gösterdiği varsayılmaktadır. Bu varsayıma bağlı olarak bir ülkenin yerli para biriminde meydana gelen değer kaybı cari işlemler dengesinde iyileşmeye neden olacaktır. Bunun geçerli olması ise ithalat ve ihracat hacimlerinin reel döviz kurundaki değişimlere karşı tepkisine bağlıdır. Marshall-Lerner koşulu, diğer her şeyin sabit olduğu varsayımına dayanarak ihracat ve ithalat hacimlerinin reel döviz kuruna oranla esnek olması durumunda yaşanan devalüasyonun cari işlemler dengesini iyileştireceğini savunmaktadır (Khan, 2012: 7).

Marshall, ilk çalışmalarında döviz kuru piyasasının ancak esnekliklerin 1'e eşit olduğu durumlarda istikrarlı olacağı görüşünü savunurken, ilerleyen yıllarda yapmış olduğu

alışmalarında dvız kuru piyasası istikrarı için esnekliğin 1'den büyük olması gerektiğini savunmuştur (Ayhan, 2019: 27). Marshall-Lerner koştuna göre cari dengenin iyileştirilebilmesi için ithalata olan yabancı talebin ve yurtiçi fiyat esnekliklerinin toplamının 1'den büyük olması durumunda devalüasyon yaşıanabilir. Sabit kur sisteminin uygulandığı ülkelerde devalüasyon ile dış demeler dengesi açığını kapatmak esneklikler yaklaşımının en önemli amacıdır. Sabit kurun uygulandığı ülkelerde sürekli olarak dış demeler dengesinin açık vermesi, bu ülkelerin dvız kurlarını değiştirek ulusal paranın değerini yitirmesi sağlanarak dış açık kapatılmaya çalışılmaktadır (Doğan, 2014: 19).

Devalüasyonun cari işlemler dengesi ve ekonomik büyüme üzerindeki etkisi ile ilgili hâkim görüş, devalüasyonun dış ticaret dengesini iyileştireceği, demeler dengesindeki dengesizlikleri gidereceği ve istihdamı genişleteceğidir. Bu etkilerin arkasında, devalüasyonun ithalatın grelı fiyatları artırarak talebi yurt içinde üretilen mallara yöneltmesi ve ticarete konu olan malların yerli üretiminin yapılmasına ve yerli sanayilerin, yerli girdi kullanmasının teşviki sağlanarak, uluslararası piyasada ihracattaki rekabeti artırmaktır.

Esneklikler yaklaşımının o dönemlerdeki etkileri olumlu yönde gerçekleşmiş olmasına rağmen günümüzde bu görüşün geçerli olmadığı durumlarda söz konusudur. Bunun sebebi esneklikler yaklaşımının dövizi yalnızca uluslararası piyasalarda mal ve hizmet ticareti yapmak için kullandığını savunmasıdır. Ancak dvız günümüzde o amacının yanında finansal yatırım yapmak içinde kullanılmaktadır. Geçerli olmamasının ikinci nedeni, esneklikler yaklaşımında finansal piyasaların dikkate alınmamasıdır. Son neden ise dış ticaret açığı veren ülkelerin para biriminin değer kaybetmesinin aksine, değer kazanacağı durumlarında oluşabileceğidir (Doğan, 2014: 22).

1.2.2.2. Toplam harcama (massetme) yaklaşımı

Toplam harcama yaklaşımı, 1952 yılında Sidney S. Alexander tarafından esneklikler yaklaşımındaki eksikleri ortadan kaldırmak için geliştirilmiştir. Temeli keynesyen düşünce okuluna dayanan toplam harcama yaklaşımı, cari işlemler dengesini açıklamak için milli gelire odaklanmıştır. Bu yaklaşım, cari işlemler dengesini, ülkenin dış ticaret açıkları ve uluslararası işlem hesabındaki krediler olarak değil, bir ülke ekonomisini toplam harcamaları ve toplam gelirleri yönünden ele almaktadır. Toplam harcama yaklaşımının devalüasyonun harcama değiştirici ve harcama kısıcıcı olmak üzere iki etkisi bulunmaktadır (Doğan, 2014: 22).

Ülkede devalüasyon yapılmasının ardından ulusal paranın değerinin düşmesi döviz kurunda meydana gelecek artışla ihracat döviz cinsinden ucuz hale gelecektir. Yaşanan değişim azalan yerli fiyat seviyesini ve artan yabancı taleple ihracatı artıracaktır. Ülkenin gelirinde artış olarak görülen ihracat oranlarındaki artışla birlikte ithalat oranlarını da artıracaktır. Massetme yaklaşımına göre dış ticaret dengesinin iyileşmesinde devalüasyon kısmi düzeyde etkili olmuştur (Ertekin, 2001: 180). Massetme yaklaşımı, ödemeler dengesini iyileştirme sürecinde devalüasyonun gelir etkisini de göz önünde bulundurarak ekonominin istihdam düzeyine göre çeşitli sonuçlara ulaşılmaktadır. Bu yaklaşım aynı zamanda ekonomideki üretim, çıktı düzeyi ve harcamaları dikkate alarak ödemeler dengesini makroekonomik açıdan analiz etmektedir.

Keynes'in gelir yaklaşımındaki toplam harcama değişkenleri incelenerek net ihracatın ve gelir düzeyinde meydana gelecek değişim ortaya çıkarılabilir. Bir ülke ekonomisinin reel gelir seviyesi şu denklemle gösterilir.

$$Y = C + I + G + (X - M) \quad (1.2.2.1.)$$

Y: milli gelir

C: özel tüketim harcaması

I: özel sektör ve kamu sektörü yatırım harcamaları

G: devletin mal ve hizmet alımları

(X-M): net ihracat

Yukarıdaki denklemde C+I+G yurtiçi harcama (A) olarak ifade edilirse, denklemin yeni hali şu şekilde yazılabilir.

$$Y = A + (X - M) \quad (1.2.2.2.)$$

Bu denklemden yola çıkarak dış ticaret açığının giderilebilmesi için ülke, üretim düzeyini (Y) veya yurt içinde gerçekleşen toplam harcamalarını (A) düşürmelidir. Üretim düzeyi ve toplam yurtiçi harcamaları marjinal tüketim eğiliminin 1'den küçük olması durumunda ödemeler dengesini pozitif olarak etkilemektedir.

Toplam harcama yaklaşımının da bir takım eksik yönleri bulunmaktadır. Bu yaklaşımda devalüasyon fiyat etkisinin nasıl olduğuna yönelik bir politika bulunmamaktadır. Bu yaklaşımda cari tüketim ve cari gelir ilişkisine yönelik dönemler arası faktöre de yer verilmemiştir (Doğan, 2014: 24).

1.2.2.3. Keynesyen yaklaşım

Geleneksel yaklaşımlar arasında yer alan Keynesyen yaklaşım bütçe açıkları ile cari işlem açıkları arasında pozitif bir ilişki olduğunu savunmaktadır. Keynesyen yaklaşımın bu iki değişkenin arasındaki ilişkiye yönelik saptamaları bulunmaktadır. Birincisi, bütçe açıkları ve cari işlem açıkları arasında pozitif bir ilişki vardır. İkincisi, nedenselliğin yönü bütçe açıklarından cari açıklara doğrudur. Keynesyen yaklaşımı, Keynesyen gelir-harcama yaklaşımı ve Mundell-Fleming Modeli üzerinden açıklayabiliriz.

• Keynesyen Gelir- Harcama Yaklaşımı

Kamu harcamalarının artması, vergi gelirlerinin azalması durumunda bütçe açıkları artar, üretim ve tüketimi olumlu etkileyerek milli gelirdeki artışa sebep olmaktadır. Milli gelirde yaşanan bu artış sonucunda tüketim talebi yurtiçi mallardan yurtdışı mallara kayar ve cari işlemler dengesinin bozulmasına yol açmaktadır (Akbostancı ve Tunç, 2001: 3).

İhraç edilen mallara yönelik yurtdışı talebi veri olarak kabul ettiğimizi varsaydığımızda, ithal edilen mallara yönelik yurtiçi talebin artmasıyla birlikte dış ticaret açığı artacaktır. Diğer ülkelerin ithalat oranlarının sabit olduğunu varsayalım, bu durumda ulusal tasarrufa eşit oranda dış ticarete açık meydana gelecektir (Yaşar, 2014: 78).

• Mundell-Fleming Modeli

Keynes'in Genel Teorisi'ne dayandırılan model R. Mundell ve J. Marcus Fleming tarafından geliştirilmiştir. Mundell-Fleming modeline göre dışa açık bir ekonomi söz konusudur. Fiyatlar genel düzeyi denge durumundadır ve tam esnek olan toplam arz söz konusudur.

Mundell-Fleming modelinin açık ekonomi, IS-LM modelinin kapalı ekonomi varsayımı yapmasının dışında bu iki model birbirine çok benzetilmektedir. Çünkü ikisinde de para ve mal piyasaları arasındaki ilişki ele alınmaktadır. Hem Mundell-Fleming modeli hem de IS-LM modeli fiyatların sabit olduğu varsayımı altında kısa dönemde toplam gelirde

yaşanan değişikliklerin sebebini göstermektedir. Mundell-Fleming modeline göre cari işlemler dengesizlikleri bütçe açıklarından kaynaklanmaktadır (Kızılkaya ve Sofuoğlu, 2018: 19).

Mundell-Fleming modeli ekonominin tam sermaye hareketliliği olduğunu ve küçük açık ekonomi varsayımı dayanmaktadır. Mundell-Fleming modelinde ele alınan ekonomi uluslararası finans piyasalarının borç alıp- verme işlemi yapabileceğinden o ekonominin faiz oranı, dünya faiz oranıyla belirlenecektir (Mankiw, 2010: 376).

1.2.2.4. Parasalcı yaklaşım

Ödemeler dengesine yönelik parasalcı yaklaşım, bütçe açıklarından cari işlem açıklarına doğru bir nedensellik ilişkisi olduğu görüşünü savunmaktadır. Keynesyen yaklaşımdan farklı olarak para piyasası dengesizliği, ödemeler bilançosunda meydana gelen dengesizliği tetiklemeyen önemli bir faktör olarak görmektedir. Ancak parasalcı yaklaşıma göre, ödemeler bilançosundaki bu dengesizlik kendiliğinden giderilmektedir.

Parasalcı yaklaşıma göre cari işlemler dengesi para arzına ve para talebine bağlıdır. Para arzı sabitken para talebinde gerçekleşen bir artış sermaye çıkışına neden olur ve böylelikle ödemeler dengesinde fazla görülür. Ödemeler dengesindeki fazlayla birlikte resmi rezervlerde de fazlalık oluşur. Bunun sonucunda döviz kurunda düşüş yaşanır. Merkez Bankası döviz kuru eğilimindeki düşüşü önlemek için piyasadan döviz alır ve piyasadaki yerli para miktarını artırır (Yaşar, 2014:85). Aksi durum da yani para arzının fazla olması durumunda yurtiçi harcamalar artar ve bu artan harcamalar ithalat oranlarını artırır, ihracat oranlarını düşürür ve dış açığa yani ödemeler bilançosu dengesizliklerine neden olur. Oluşan bu açığı kapatmak için Merkez Bankası'nın resmi rezervleri kullanılır.

Ayrıca para talebi sabitken para arzının artması nominal geliri artırır. Bu nominal gelirde harcanacak veya tasarruf edilecektir. Talepteki bir artışın ithal edilen mallarda da artışa sebep olması beklenmektedir. Nominal gelirden tasarruf edilen paranın belli bir miktarıyla sermaye ihracı yapılabilir. Böyle bir durumda da dövize yönelik talebin artmasıyla birlikte cari işlemler dengesinin de iyileşmesi beklenmektedir (Özçalık ve Erataş, 2014: 138).

Parasalcı yaklaşım bir ülkede ödemeler bilançosu açığı varsa bu açığı kapatmak için ülkede faiz oranlarının yükseltilmesi ve yurt dışından sermaye girişi sağlanması görüşünü savunmaktadır. Bu sermaye ve döviz girişleri sabit kur rejimi kapsamında para arzını

artıracak, faiz oranlarını düşürecek böylece hem ödemeler dengesinde hem de para piyasasında denge sağlanacaktır (Tunalı ve Tunca, 2006: 5).

1.2.2.5. Dönemler arası yaklaşım

Dönemler arası tüketim yaklaşımı ilk başta Sachs, Buiters ve Obstfeld tarafından ele alınmış, daha sonra Obstfeld ve Rogoff tarafından geliştirilmiştir. 1970-1980 dönemleri arasında meydana gelen petrol fiyatlarındaki aşırı artışlarla birlikte oluşan cari açıklar dönemler arası yaklaşımın geliştirilmesinde etkin rol oynamıştır. Petrol fiyatlarında yaşanan aşırı artışlar sonucunda gelişmekte olan ülkelere verilen kredilerde de artış olmuş, böylece ülkeler borçlarını finanse etmekte güçlük çekmelerinden dolayı borç krizi yaşanmıştır. Dönemler arası yaklaşıma göre özel sektörün etkin tasarruf-yatırım kararları cari işlemler dengesini iyileştirmede etkilidir. Dönemler arası yaklaşım cari gelirin net ihracatı belirlediğini bunun yanında net dış faiz ödemelerini yok saydığını savunan Keynesyen yaklaşımdan farklı olarak dış denge, dış ödemelerin sürdürülebilirliği gibi konuları incelemektedir.

Dönemler arası yaklaşımda şokların cari dengede meydana getirdiği etki 3 değişkene bağlıdır. Birincisi, ülke ekonomisinin yapısal durumundan dolayı meydana gelen kaynağa bağlı şoklardır. İkincisi, ekonomik şok dönemindeki bir ülkenin kısıtlı veya bazı ülke gruplarında belirli bir dönemde ekonomik yeniliğin etkin olması olarak tanımlanan zamanlama şokudur. Sonuncusu geçici veya sürekli meydana gelebilen süreç şoklarıdır (Erkılıç, 2006: 2).

Dönemler arası yaklaşım, tüketim ve tasarruf kavramlarını ele alan Sürekli Gelir Hipotezi'ne dayanmaktadır. Bu hipotez, dışa açık bir ekonomide yaşanan geçici arz ve talep şokları cari dengede dalgalanmalara sebep olmaktadır. Kalıcı şoklar cari denge üzerinde bir etki yaratmamaktadır (Bakaç, 2019: 17).

1.2.3. Cari Açıkların Sürdürülebilirliği

Cari işlemler dengesi özellikle 1970'li yılların sonlarında gerçekleşen petrol krizinden sonra hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde petrol ihtiyaçlarının giderilebilmesi için yüksek miktarda dış borç vermeleri, gelir ve harcama kavramları arasındaki dengenin istikrarının korunabilmesinin önemli olduğu sonucuna ulaşılmış ve buna bağlı olarak gelişmiş ve gelişmekte olan ülke ekonomilerinde cari açığın sürdürülebilirliğinin ön planda olduğu

vurgulanmıştır (Özmen, 2019: 41). Cari işlemler dengesi ve sürdürülebilirliği bir ülkenin hem ekonomik performansını hem de ulusal net borçluluğundaki değişimi ele aldığından hem politikacılar hem de ekonomistler açısından oldukça önemlidir.

Bir ülkenin dış borç bulabildiği sürece kısa vadede cari işlem açıklarını sürdürebilmesi mümkün olsa da ülkenin daha yüksek miktarlarda borçlanmaya atıfta bulunarak borcunu ödeyebilmesi açıklar kalıcı hale geldiğinde mümkün olmayabilir. Hakkio (1995) çalışmasında, geçici cari işlem açıklarının, üretim faktörünün mümkün olan en yüksek getiriye elde etme eğiliminde olduğunu ülke sermaye tahsisinin sonucunu temsil ettiğinden daha az oranda sorun meydana getireceğini ifade etmiştir. Bunun yanında büyük ve kalıcı cari işlem açıklarının bir ülke ekonomisinde ciddi sorunlara neden olabileceğini ve devlet müdahalesi gerektirebileceğini söylemiştir.

Cari açık / GSYH oranı durağanlığı, cari açıkların sürdürülebilirliği hakkında fikir veren ve yaygın olarak kullanılan bir yöntemdir. Bu oran, yurtiçi harcamaların, üretim üzerindeki fazlalığını GSYH'nin bir parçası olarak ele aldığından bir ülke ekonomisinin dış ticaretteki pozisyonunun sürdürülebilirliği olarak ifade edilebilmektedir (Holman, 2001). Ancak bu oran ülke ekonomilerinin belirli özelliklerini göz ardı ettiğinden dolayı her zaman cari açıkların sürdürülebilirliği konusunda yeterli bilgi vermemektedir. İktisat literatüründe cari işlem açıklarının ciddi sorunlara neden olup olmadığını değerlendirmek için dış borcun ödeme gücü, sürdürülebilirliği ve cari açığın aşırı kullanımı olmak üzere üç kavram ele alınmıştır.

Bir ülkenin gelecekte beklenen dış borç stokunun indirgenmiş değerinin pozitif olmadığı biçiminde tanımlanan ödeme gücü, cari denge ayarlamasıyla muhtemel olan dönemler arası kaynak tahsisi ile elde edilebilecek ve bir ülkenin ticaret fazlasının bugünkü iskonto edilmiş değerinin mevcut dış borç düzeyine eşit olması gerekmektedir. Böylece cari işlemler açığı ciddi bir sorun olarak ele alınmayabilir. Ekonomistler ve politikacılar açısından ödeme gücü, kalıcı ve sürekli cari işlem açıkları için sebep olarak görülmüştür. Dünya faiz oranı seviyesinin altında büyüyen bir ülke ekonomisinin, büyük oranda ticaret fazlası elde ettiği müddetçe borcun GSYH'ye oranını sabit tutulduğunda, sürekli ve kalıcı cari açıklar yaşanabileceği varsayılmaktadır.

Sürdürülebilirlik kavramı mevcut ekonomik politikalarının aynı zamanda mevcut ödeme koşullarını sağlayarak diğer bir deyişle dış borcun GSYH'ye oranının istikrarlı

düzeyde tutularak sürdürülebilmesi olarak ifade edilmektedir. Mevcut makroekonomik politikaların gelecekte devam etmesi ödeme gücü kısıtlamasını ihlal etmiyorsa cari açık sürdürülebilir. Bunun yanı sıra ekonomi politikalarında yaşanan bir kayma sonucunda cari açık fazlaya dönüşür ise bu durum sürdürülemez olarak kabul edilmektedir.

Sürdürülebilirlik ekonomi politikalarında köklü bir değişiklik gerektirmemeli ya da ödemeyi sağlayabilmek için krize yol açmamalıdır. Aksine, ödeme kriteri ekonomi politikalarında bir değişiklik yoluyla elde edilirse cari açık sürdürülemez olarak kabul edilecektir.

Türkiye’de nihai tüketim mallarının toplam ithalat içindeki payının düşük olması cari işlemler açıklarının sürdürülebilirliğinin en temel göstergesidir. Ara malların ihracata dönüştürüldüğü üretim ve yatırım süreçleri için değerlendirilen ithal mallar ve ara malların ihracat içerisindeki payı bu durumu doğrulamaktadır. Cari işlem açıklarındaki yüksek düzeye rağmen ekonomik dengenin bozulmasının ana nedeni olarak bu durum kabul edilmektedir. Bunun sonucunda cari açıkların uzun vadede sürdürülebilirliği artmaktadır (Göçer ve Mercan, 2011: 41).

Cari işlemler dengesi üzerinde petrol fiyatları da önemli ölçüde etkili olduğundan, cari açık gelişmekte olan ekonomilerde makroekonomik kırılganlığı artırma konusunda önemli unsurlar arasında yer almaktadır. Buna bağlı olarak enerji fiyatlarının artması, enerji ithal eden ülkelerdeki cari açıkları olumsuz yönde etkileyerek sürdürülebilir ekonomik büyüme üzerinde engel oluşturabilir (Kaminsky vd., 1998).

Ekonomi literatüründe cari açıkların aşırılığını ölçmek amacıyla farklı ampirik yaklaşımlar bulunmaktadır. Glick ve Rogoff (1995) çalışmaları, modelin yapısal tahminine dayanır ve çeşitli şoklara karşı tahmini tepkilere odaklanmıştır. Bunun yanı sıra Ghosh ve Ostry (1995) çalışmalarında, tüketimi yumuşatan cari hesabı tahmin edebilmek için vektör otoregresyon analizini kullanmışlardır.

Son yıllarda özellikle gelişmekte olan ülkeler önemli ve sürekli cari açıklar yaşamışlar ve bu durumun sonucunda sürdürülebilirlik kavramı gündeme gelerek sürdürülebilir cari açıkların ölçülebilirliği konusunda çalışmaların sayısı artmıştır. Özellikle de cari açıkların ödemeler dengesinde krize yol açıp açmayacağı konusunda yoğunlaşmıştır.

Literatürde cari işlemler açıklarının sürdürülebilirliği konusunda birçok ampirik çalışma bulunmaktadır.

Yanar ve Yücel (2005) çalışmalarında, 1964-2003 döneminde Türkiye’de cari açıkların sürdürülebilir olup olmadığını incelemişlerdir. Analiz sonucunda, ithalat ve ihracat arasında uzun dönemli bir ilişki olmadığını yani Türkiye’de cari işlem açıklarının sürdürülemez olduğunu bulmuşlardır.

Peker (2009) çalışmasında, Türkiye’de cari açığın sürdürülebilirliğini 1992: 01-2007: 12 dönemi verilerini kullanarak araştırmıştır. İhracat ve ithalat arasında uzun dönemli bir ilişki bulmuştur. Ancak eş bütünleşme katsayısını birden küçük bulduğundan dolayı Türkiye’de cari açıkların zayıf olarak sürdürülebilir olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Altunöz (2014) çalışmasında, Türkiye’de cari açığın sürdürülebilirliğini incelediği çalışmasında 1994: 04- 2013: 04 verilerini kullanmıştır. Yaptığı analiz sonucunda tüm seriler arasında eş bütünleşme ilişkisi olduğunu ve buna bağlı olarak Türkiye’de cari açıkların zayıf olarak sürdürülebilir olduğunu bulmuştur.

1.3. Ekonomik Büyüme Kavramı

Ekonomik büyüme, bir ülke ekonomisinin bir önceki yıla göre üretim hacminde gerçekleşen artış olarak tanımlanabilir.

1.3.1. Ekonomik Büyümenin Tanımı ve Ölçme Yöntemleri

Ekonomik büyüme, belirli bir zaman diliminde genellikle bir yılda, bir ülkede üretilen mal ve hizmetlerin miktarında gerçekleşen ve ölçülebilen artış olarak tanımlanabilir. Ekonomik büyüme, bir ülkedeki ulusal çıktının ölçüsü olan Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GSYH) ile ölçülür. GSYH, bir ülkenin önceki yıl için ekonomik çıktısını ölçmektedir. Bir ülkede üretilen tüm nihai mal ve hizmetlerin piyasa değerini esas almaktadır. Yalnızca bitmiş üretimi ölçtüğünden herhangi bir mal ve hizmeti ortaya koymak için üretilen parçalar sayılmaz (Bakhtiar, 2016: 13).

Ekonomik büyüme kavramı genel olarak üretim olanakları eğrisinde gerçekleşen sağa kayma olarak tanımlanıyor olsa bile bu terime ait çok fazla tanım bulunmaktadır. Bunlardan bazıları şöyledir:

Emecheta ve Ibe (2014) alışmasında, “ekonomik büyüme verimlilikteki artış” olarak tanımlamıştır. Verimlilik, üretken çıktıdaki artıştır ancak ekonomik büyüme marjinal verimlilikte artış olmadan artan doğum oranları ve göç yoluyla da elde edilebilmektedir. Büyüme sadece üretilen malların miktarı değil, sağlanan mal ve hizmetlerin tahmini ölçüsü olduğundan ekonomik büyüme, insanların ekonomik refahı ve yaşam kalitesiyle doğrudan ilişkilidir (Orimogunje, 2018: 21).

Longatte ve Vanhove (1998), lke üretiminde uzun vadeli artış olarak tanımlamıştır.

Ekonomik büyüme, bir ülkede artan gelir ve üretimdir. Bir ekonomideki kişi başına düşen GSYH, önceki dönemde belirli bir süre artarsa ekonominin büyüdüğü kabul edilir (Dinler, 2015: 619). Büyüme üretimle, üretim yatırımıyla sağlanmaktadır.

Ajamia ve Nasf (2003) alışmalarında ekonomik büyümeyi, gayri safi yurtiçi hasıladaki veya gayri safi milli gelirdeki bir artışın sonucudur ve kişi başına ortalama reel gelirden artışa neden olur biçiminde tanımlamışlardır.

Aliyu ve Hashin (2014), ekonomik büyüme, ulusal ücretteki pozisyon değışikliği veya bir süre boyunca bir ulusun ürün yaratma düzeyindeki artış olarak tanımlamıştır.

lkeler arasında kişi başına düşen gelir açısından farklılıklar bulunmaktadır. Ülkelerin ekonomik büyüme düzeyleri arasındaki bu farklılık nedeniyle bazı ülkeler diğerlerine göre daha zengindir. lkeler arasındaki bu gelir farkının sebebi üretim olanakları eğrisinden kaynaklanmaktadır. Üretim olanakları eğrisi, bir ülkenin teknolojik yenilik seviyesinin ve üretim faktörü miktarında erişebileceği en üst çıktı düzeyini vermektedir (Yediparmak, 2014: 56). Ekonomik büyümenin gerçekleştiğinin göstergesi üretim olanakları eğrisinin sağa kaymasıdır. Üretim olanakları eğrisinin sağa kaymasının temel sebepleri arasında “üretimde kullanılan teknolojik yenilikler, üretim aşamasında çalışan işçilerin verimliliğinin artması, kapasite kullanım oranlarının artması” sayılabilir (Eğilmez ve Kumcu, 2004: 125).

Ekonomik büyüme, sosyal düzende yaşayan insanların refahının yanı sıra yaşam standartlarında bir artış olarak tanımlanabilir. Ekonomik büyüme bir ülkenin doğru yönde ilerlediğini gösterirken, ekonomik yavaşlama veya durgunluk o ülkenin neyi yanlış yaptığını değerlendirmesi gerektiğine işaret etmektedir (Bakhtiar, 2016: 13). Ekonomistler, ekonomik büyümenin doğrudan ve dolaylı faktörlerden etkilendiğini vurgulamaktadırlar. Doğrudan faktörler arasında teknolojik yenilikler, doğal kaynaklar, çalışan nüfustaki artış-azalış yer

alırken; dolaylı faktörler arasında mali politikalar, tasarruf, yatırım, emek ve sermaye, finansal sistemin etkinliği gibi faktörler yer almaktadır.

Ekonomik büyüme, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin en önemli ekonomik hedefidir. Ekonomik büyümeyi gerçekleştirebilen bir ülkede insanlar yaşam beklentilerini ve kalitelerini artırabilir, daha iyi yaşam koşullarına sahip olabilir ve böylece yoksulluk gibi sosyoekonomik sorunlar ortadan kalkabilir (Erdoğan, 2020: 12).

Ekonomik büyüme, genellikle reel Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GSYH) ile ölçülmektedir. Ancak Dünya Bankası ekonomik büyümeyi ölçmek için Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH)'yı kullanmaktadır. Reel GSYH, yurtiçinde belirli bir dönemde üretilen mal hizmetlerin baz yılı değerini gösterirken, GSMH ise bir ülkede belirli bir dönemde üretilen tüm nihai mal ve hizmetlerin değerini göstermektedir. Gayri Safi Milli Hasıla, Gayri Safi Yurt İçi Hasıla ve net dış faktör gelirinin toplamına eşittir.

Gayri Safi Yurt İçi Hasıla üç şekilde hesaplanmaktadır:

- **Üretim Yöntemi:** GSYH hesaplamalarında en çok kullanılan yöntemdir. Bir ekonomide belirli bir zaman diliminde üretilen tüm nihai mal ve hizmet miktarlarının, piyasa fiyatlarıyla çarpılmasından elde edilmektedir.
- **Harcama Yöntemi:** Bir ekonomide belirli bir zaman diliminde nihai mal ve hizmetlere yapılan özel tüketim harcamaları (hane halkı harcamaları), gayri safi yatırım harcamaları (firma harcamaları), devletin tüketim ve gayri safi yatırım harcamaları, dış alemin net harcamaları (net ihracat) toplanarak hesaplanmaktadır.
- **Gelir Yöntemi:** Belirli bir dönemde bir ekonomide elde edilen tüm gelirlerin yani kar, faiz, rant, ücretlerin toplanmasıyla hesaplanmaktadır.

Reel GSYH, bir dönemdeki nominal GSYH'nin GSYH deflatörüne bölünmesiyle hesaplanmaktadır. Yani reel GSYH enflasyondan arındırılmış bir değerdir. Bu bağlamda ekonomik büyüme oranı şu şekilde formüle edilebilir:

$$B. O. = \frac{\text{Reel GSYH}_t - \text{Reel GSYH}_{t-1}}{\text{Reel GSYH}_{t-1}} \times 100 \quad (1.3.1.1.)$$

Sonuç olarak ekonomik büyüme ister mal ve hizmetlerin toplam arz ve talebindeki artış olsun, isterse ekonomik, teknolojik ve sosyal yapının tamamlanmasındaki çabaların bir

sonucu olsun, bir ekonomide yıllık olarak meydana gelen reel GSYH' deki artış olarak tanımlanabilir. Ekonomik büyüme tüketicilerin daha yüksek gelir düzeyine sahip olmalarını sağlamaktadır. İstihdam düzeyinin artmasına yardımcı olur ve işsizlik seviyesinde azalmaya yol açmaktadır (Hashim, 2011: 47-55).

1.3.2. Ekonomik Büyümenin Dinamikleri

Her ülkenin kendi tarihi gelişimi, sosyal ve kültürel yapısı vardır. Bu nedenle, ekonomik büyümeyi etkileyen sebepler farklılıklar gösterebilir. Her ne kadar farklılıklar olsa da iktisatçılar, ekonomik büyümenin dört ortak faktörü olduğu konusunda hem fikirdirler. Bu faktörler; emek, sermaye, teknoloji ve doğal kaynaklardır. Bu faktörler arasında doğal kaynaklar sınırlı olduğundan kalan üç faktör ekonomik büyümenin ana kaynağı haline gelmiştir (Üzümcü,2002).

1.3.2.1. Emek

Üretime yönelik tüm çabalar, emek olarak bilinen kas gücüne veya zihinsel güce dayanmaktadır. Bir ülke ekonomisinin işgücü yani emek miktarı nüfus ile ilişkilidir. Bunların yanında toplam nüfus, işgücü olarak nitelendirilemez. Çalışmak isteyen ancak iş bulamayan bireyler ekonominin mevcut işgücünün bir parçası sayılır. Türkiye'de 15-64 yaş aralığındaki kişiler, eğitim veya sağlık sorunları sebebiyle çalışamayan kişiler ayrıştırılarak aktif nüfus hesaplanır (Bal, 2017: 13). Emek miktarı ve işgücü kalitesi ekonomik büyümenin belirleyicileri arasında yer almaktadır. İşgücü kalitesi, verimliliği artırması bakımından oldukça önemlidir.

Bir ekonomide kullanılacak emek miktarı; çalışabilecek durumda olan insan sayısını artırarak ya da işçilerin sahip olduğu beşerî sermaye çoğaltılarak artırılabilir. Nüfus artışının, ekonomik büyüme açısından olumlu bir etki yarattığı kabul edilmektedir çünkü nüfus artışı, işgücünü artırmaktadır.

1.3.2.2. Sermaye

Ekonomik büyümeyi etkileyen ve üretime katkı sağlayan bir diğer unsur sermayedir. Ülkenin belirli bir zamanda yaptığı üretim toplamı sermaye olarak ifade edilebilir. Sermayenin niceliğinin veya niteliğinin artmasına bağlı olarak ekonomik büyüme gerçekleşir (Samuelson ve Nordhaus, 1989: 855).

Sermaye; beşerî ve fiziksel olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Beşerî sermayeyi verimliliğe katkı sağlayacak tecrübe, bilgi, beceri gibi etkenlerin toplamı olarak tanımlayabiliriz. Fiziksel sermaye ise üretime katkı sağlamak için gerekli olan, emek faktörü tarafından karşılanan üretim araçlarını içermektedir (Bal, 2017: 13). Örnek olarak fabrikalar, arabalar, yollar, köprüler, çeşitli el aletleri sayılabilir.

Bir firma, diğer malları üretebilmek için doğrudan parayı kullanamayacağından para sermaye sayılamaz. Fakat firmalar sermaye elde etmek için parayı kullanabileceklerinden para, finansal sermaye biçimidir. Finansal sermaye, gelecek dönemlerdeki ödemelere ilişkin satın alma isteğini temsil eden para, hisse senedi ve tahvilleri içermektedir. Bunlar doğrudan veya dolaylı olarak üretim faktörlerini, mal ve hizmetleri satın almak için kullanılacaklarından sermaye olarak sayılmazlar.

1.3.2.3. Teknoloji

Ekonomik büyüme faktörlerinden bir diğeri ise teknolojidir. Üretim sürecinde girdinin çıktıya dönüştürülme biçimi olarak tanımlanabilir (Ateş ve Tuncer, 2001/2016). Teknolojik ilerleme, işletmelerin mal ve hizmetlerini ortaya koyarken yeni yöntemler geliştirmesi, yeni ürünlerin üretilmesi şeklinde gerçekleşmektedir (Üzümcü, 2002: 8).

İki tür teknolojik gelişme vardır. Bunlardan ilki, yönetim ve organizasyonda yaşanan verimlilik artışıdır. İkincisi ise yatırımların gerçekleşmesine bağlı olan makine ve teçhizat meydana gelen teknolojik gelişmedir. Üretimde kullanılacak olan her yeni makine ve teçhizat öncekine göre daha iyi bir teknolojiyi içereceğinden daha verimli olacaktır (Fikir, 2010: 53). Yeni teknolojilerin geliştirilmesi ve teknoloji seviyesinin iyileştirilmesi bir ekonomide sahip olunan kaynakların daha verimli sağlanmasıyla ekonominin reel üretimini ve ekonomik büyümenin gerçekleşmesini devamlı olarak tetiklemektedir.

1.3.2.4. Doğal kaynaklar

Doğal kaynaklar, yer altı ve yer üstü hazineleri olarak ifade edilmektedir. Doğal kaynaklar ekonomik büyüme için oldukça önemlidir ancak belirleyici değildir (Tomanbay ve Gümüş, 2004: 407). Doğal kaynakların iki temel özelliği bulunmaktadır.

- Doğada bulunurlar. Bunları yapmak için insan çabası kullanılmaz,
- Mal ve hizmet üretimi için kullanılabilirler. Bu bilgi gerektirmektedir.

Doğal kaynaklar üç şekilde çoğaltılabilir. Birincisi, titanyum içeren bir cevher yatağının keşfinde olduğu gibi yeni doğal kaynakların keşfedilmesidir. İkinci olarak, petrolün verimli kullanılması için keşfedilmiş yeni yöntemler gibi yeni tekniklerin bulunmasıdır. Son olarak da doğal kaynakları kullanabilmek için onları ortaya çıkarmanın yeni yöntemlerinin bulunmasıdır.

1.3.3. Ekonomik Büyüme Türleri

Ekonomik büyüme türlerini on başlık altında inceleyebiliriz.

Spontane Büyüme: Devletin ekonomiye müdahalesinin minimum seviyede olduğu ve emek, sermaye, teknoloji ve doğal kaynakların kendiliğinden harekete geçip belli bir düzeyde büyüme sağladığı büyüme türü olarak tanımlanabilir.

Planlı Büyüme: Her alanda verimin artırılması ve etkinliğin gerçekleşmesi için bir mal üretiminde hangi kaynakların ne oranda kullanılacağı bir plan dahilindedir. Bu durum bazı sektörler için bir zorunluluktur (Özgüven, 1988: 85).

Kapalı Büyüme: İthal ikameci stratejinin ardından görülen büyümedir. Bu tür bir ekonomide dış ticaret görülmemektedir. Ayrıca bu büyüme türüne sahip ülkelerde ekonomik büyüme yalnızca o ülkenin kendi kaynaklarıyla gerçekleşmektedir. Devlet ekonomiye her türlü müdahalede bulunabilir (Çalışkan, 2019: 23).

Açık Büyüme: Bu büyüme türünde ülke ekonomisinin büyüebilmesi için uluslararası sermaye önemli olduğundan ülke ekonomisine yabancı sermaye dahil edilmektedir. Serbest piyasa kavramını benimsemiş ülke ekonomilerinde açık büyüme görülmektedir (Kaynak, 2014: 316).

Durgun Büyüme: Bu büyümede kişi başına düşen gelir artış hızı sıfırdır. Çünkü milli gelir artış hızı ve nüfus artış hızı birbirine eşittir. Gelişmekte olan ülkelerde ekonomik büyüme gerçekleşmiş olsa dahi, artan nüfusun gelirindeki yüksek oranda artıştan dolayı kişi başına düşen gelirden bir artış görülmez (Acar, 2002: 33).

Üstel Büyüme: Sürekli artmakta olan bir büyümedir ancak çok fazla görülen bir büyüme türü değildir. Belirli bir dönemde bazı ülkelerde görülmektedir.

Biyolojik Büyüme: Bu büyüme türüne sahip ülkeler başlangıçta hızla büyür, belirli bir zamandan sonra yavaşlar ve bir noktaya geldiğinde durmaktadır. Tıpkı canlılardaki büyüme evreleri gibidir.

Dengeli Büyüme: Makroekonomide, çıktı ve sermaye stokunun aynı oranda büyümesi şeklinde tanımlanırken; kalkınma ekonomisinde, birden fazla sektörün eşzamanlı genişlemesi biçiminde tanımlanmaktadır. Dengeli büyüme, reel faiz oranlarının uzun vadeli istikrarını rasyonel hale getirebilir. Kalkınma stratejisi olarak dengeli büyüme için argümanlar ölçek ekonomilere dayanmaktadır.

Dengesiz Büyüme: Hirschman, Rostow gibi iktisatçılar bu büyüme türünü az gelişmiş ülkelerin kullanacağı kalkınma stratejisi olarak görmüşlerdir. Dengesiz büyüme, aynı anda tüm sektörlerin değil de stratejik sektörlerine yatırım yapılması üzerinde durmaktadır. Bu teoriye göre, bağlantı etkisiyle diğer sektörler otomatik olarak gelişecektir.

Sürdürülebilir Büyüme: Toplum refahının zaman içinde düşüş eğilimi göstermediği, makroekonomik dengelerin uyumlu olduğu, potansiyel büyüme oranlarının kalıcı olarak yakalandığı ekonomik büyüme sürecini ifade etmektedir.

Bu büyüme türlerinin dışında 1996 yılında Birleşmiş Milletler' in yayınladığı İnsani Kalkınma Raporu'na göre beş tane de kötü büyüme çeşidi bulunmaktadır.

İşsiz Büyüme: Ekonomik büyüme gerçekleşmekte ve bunun yanında yeterli istihdam sağlanamamasından dolayı işsizlik oranlarında artış yaşanan durumdur.

Acımasız Büyüme: Gelir dağılımı adaletsizliğinin giderilememesi ve zenginlere düşen payın artmasının yanında yoksulluk sınırındaki insanları giderek büyüyen yoksullukla mücadele etme durumunda bırakan büyümedir.

Sessiz Büyüme: Ekonomilerin büyümesi, demokrasinin iyileştirilememesi aynı zamanda kişisel hak ve özgürlüklerin kötüye gitmesi olarak tanımlanabilir.

Köksüz Büyüme: Ekonomik büyüme sürecinde insanların kültürel kimliğinin zayıflaması şeklinde ifade edilmektedir.

Geleceksiz Büyüme: Gelecek nesillere miras kalacak doğal kaynakların yok edilmesi, kirletilmesine sessiz kalınması gibi durumlardır. Yani mevcut neslin, gelecek neslin ihtiyaç duyacağı kaynakları israf etmesidir.

1.3.4. Büyüme Modelleri ve Neoklasik Büyüme Modeli Çerçevesinde Çalışmanın Temel Analizine Yaklaşım

İktisadın ortaya çıkışından günümüze kadar pek çok büyüme teorisi geliştirilmiştir. Ortaya atılan ekonomik büyüme teorileri, yaşanan dönemin ekonomik koşullarına göre farklılık göstermektedir. Çalışmanın bu bölümünde merkantilistlerin, fizyokratların büyüme ile ilgili görüşlerine yer verilecektir. Klasik iktisat büyüme modeli temsilcilerinden Adam Smith, Thomas Malthus ve David Ricardo büyüme modellerine değinilecektir. Daha sonra Karl Marx, Keynes, Schumpeter, Harrod-Domar ve içsel büyüme modelleri ele alınacaktır. Son olarak da çalışmamızın temelinde yer alan Neo-klasik (Solow) büyüme modeli detaylı olarak incelenecektir.

1.3.4.1. Literatürde yer alan büyüme modelleri

a. Merkantilizm

Merkantilistler serveti, devlet ve siyasi otoritenin çıkarları yönünden incelemişlerdir. Merkantilizm felsefelerinden en önemlisi paraya dayalı ticarettir. Merkantilistlerin bu düşüncesine bakılarak ülkenin zenginliğinin tek kaynağını o ülkenin elinde bulundurduğu altın gümüş gibi değerli maden miktarına bağlı olduğunu savunduklarını söylemek mümkündür. Devlet müdahaleciliği kavramının temelleri merkantilizm döneminde atılmıştır. Merkantilistler gümrük uygulamaları, ithalat yasakları ve ihracat primleri gibi konularda da ekonomi politikalarına katkıda bulunmuşlardır. Merkantilistlere göre devlet gerektiğinde ekonomiye müdahale etmelidir. Merkantilistlere göre yüksek miktarda değerli maden toplayıp saklamak ekonomi politikalarının temel amacıdır. Merkantilistler değerli madenlere gereğinden fazla ilgi duyma olarak tanımlanan Krizohedonizm ilkesine bağlıdırlar. Ayrıca merkantilizme göre bir ülkenin avantaj elde edebilmesi diğer ülkelerin zarar etmesine bağlıdır. Bunun gerçekleşebilmesi içinde devlet ekonomiye müdahil olmalıdır. Dolaşımdaki paranın bol olması, ticari işlerin finansmanını kolaylaştırmakla birlikte tüccarlara da yarar sağlamaktadır. Çünkü hem ticaret daha karlı hale gelecek hem de bu durum işgücü piyasasını etkileyecektir (Adaçay ve İslatince, 2013: 31-34).

b. Fizyokrasi

Merkantilizme tepki olarak doğmuş, Fransa kökenli bir görüş olan Fizyokrasi 1751-1776 yılları arasında hâkim olmuştur. Fizyokratlar ekonomik büyümeyi tarım ve tarımsal ürün artışı ile açıklamışlardır. Fizyokratlara göre ekonomik büyüme için ihtiyaç duyulan sermaye birikimi tarım sektöründen sağlanmaktadır. Fizyokratlar, hükümet politikasının doğal ekonomik yasaların işleyişine müdahale etmemesi gerektiğini savunmuşlardır. Fizyokratlar, ülkenin gelirinin azalacağını düşündüklerinden tarım ürünlerinin ihraç edilmesine ve ucuz olarak satılmasına karşı çıkmışlardır. Çünkü onlara göre tüm zenginliğin kaynağı topraktır (Aksu, 2013: 21).

Ülke ekonomisinin zenginliğinin çiftçilik, balıkçılık, madencilik gibi sektörlerle ve toprağında yardımı ile yüksek miktarda üretimle elde edileceği görüşünü savunmuşlardır (Özsağır, 2008: 3). Merkantilistlerden farklı olarak büyümenin kaynağının üretim olduğunu ileri sürmüşlerdir. Fizyokratlara göre, tarım ürün artışının tek kaynağıdır. Çünkü toprak net artış sağlayan tek verimli kaynaktır.

Fizyokrasinin en çok bilinen isimlerinden F. Quesnay, ekonominin farklı kesimleri arasında tarımsal gelirin nasıl hareket ettiğini “Ekonomik Tablo” adlı çalışmasında açıklamıştır. Quesnay’ye göre, tarımdan elde edilen gelir artarak tekrar tarıma dönecektir. Yani fizyokratlara göre üretimin, üretim için kullanılan malzemeden daha çok miktarda ürün elde ettiğini, artık değer kavramını, savunmuşlardır (Savaş, 2000: 230). Ayrıca vergi sadece tarım sektöründen, toprak sahibinden alınmalıdır. Çünkü ek hasıla yalnızca tarımdan elde edilmektedir.

c. Adam Smith Büyüme Modeli

A. Smith’in büyüme teorisi, modern büyüme teorileri kadar kapsamlı olmasa bile büyüme teorisyenlerinin öncüsü olarak kabul edilmektedir. Bilindiği üzere Smith’in büyüme teorisinin temelinde iş bölümü, sermaye birikimi ve uzmanlaşma kavramları yatmaktadır. Çeşitli firmaların bir malın belirli bir bölümünü üretmesi, bir firmada çalışan işçilerin sadece bazı malların üretimini üstlenmeleri yani iş bölümü yapmalarının uzmanlaşmaya yol açtığını ve böylelikle verimlilikte artış yaşandığını savunmaktadır (Yılmaz ve Akıncı, 2012). Ekonomik büyümenin emeğin ve üretkenliğin bir sonucu olduğunu vurgulayan Smith, istihdam ve üretkenlik artışında sermaye birikiminin önemli olduğunu vurgulamıştır.

Smith, iş bölümünün üretkenliğin artmasına sebep olduğunu ve bundan dolayı adil bir büyüme yaşanma olasılığının arttığını göstermiştir. Klasik iktisatçıların tamamı olmasa da büyük bir çoğunluğu ekonomik büyümeyi sermaye birikiminin bir sonucu olarak görmektedir. Biriktirme sürecinde ihtiyaç duyulan fazladan iş gücü azalan verim, iş bölümünde ortaya çıkan üretkenlikteki artışla dengelenmektedir.

Smith, iş bölümünün pazar büyüklüğüyle ilgili olduğunu vurgulamıştır. Daha geniş pazar, işletmeler arasında daha belirgin iş bölümüne yol açmakta ve Smith'e göre belirgin iş bölümü, tüm firmalarda verimlilik artışı sağlamaktadır. Smith'in bu görüşü firmaların sabit getirilerle çalıştığı ve ekonomide artan verimlilik olduğu hipotezine dayanmaktadır.

Smith ekonomik büyüme oranının firmaların kararlarına, yapmış oldukları çalışmalara en çokta tasarruf konusundaki tercihlerine ve bireylerin sosyal koşullarda sahip oldukları yeniliklere bağlı olduğunu söylemiştir. Smith'in ekonomik büyümenin sorunsuz gelişebilmesi için uygun koşullara sahip olmanın önemli olduğunu düşünmektedir. Smith'e göre devlet uzun vadede piyasanın verimliliğini azaltacağından ekonomik hayata müdahale etmemelidir.

d. Thomas Malthus Büyüme Modeli

Malthus teorisinin temel varsayımı, nüfus artış hızı ve tarımsal üretim hızı arasında meydana gelen dengesizliktir. A. Malthus yeryüzünde sınırlı bulunan doğal kaynakların nüfusu sınırladığını savunmaktadır. Doğal kaynaklar istikrarlı bir duruma gelirse, çıktıyı artırmak için emek artırılmalıdır. Doğal kaynaklara bakıldığında, nüfus büyüklüğü ile birlikte emek ve büyümede de sınırlama olacaktır.

Malthus'a göre, dünya nüfusunun her 25 yılda bir 2 kat arttığını yani geometrik bir şekilde artış yaşandığını ve bu durumun aksine tarım ürünlerindeki üretimin aritmetik olarak arttığını benimsemiştir. (Ying vd. 2014). Dolayısıyla tarımsal ürünlerin ürün miktarı nüfus artış hızını yakalayamaması kıtlık sorununun yaşanmasına sebep olmaktadır.

Nüfus oranında yaşanan artış ile meydana gelen yeni nüfus için gerekli gıda maddelerinin üretimini yapılabilmesi, nüfus artış hızının yavaşlamasına neden olacaktır. Malthus 'a göre ekonomik kalkınma sürecinin nihai sonucu nüfus artışıdır. Yalnızca nüfus oranlarında gerçekleşen artışın ekonomik büyüme için bir katkısı olmayacağını, etkin talep miktarında yaşanan bir artış durumunda ekonomik büyüme üzerinde etkisi olacağını vurgulamıştır. Malthus, ilk kez ekonomide dinamik denge sorununu ele alan iktisatçıdır.

Ülkenin varıllığı üretim faktörü miktarına ve üretim faktörlerinin üretkenliğine bağlıdır. Talebin arz tarafında yeterince teşvik sağlaması durumunda ekonomik büyüme uzun vadede istikrarlı olacaktır.

e. David Ricardo Büyüme Modeli

Klasik iktisat okulunda büyüme kavramını ele alan ilk iktisatçı Adam Smith olsa da en kapsamlı büyüme teorisini geliştiren aynı zamanda büyüme yasasına en fazla katkı sağlayan iktisatçı David Ricardo'dur. Ricardo'nun büyüme teorisi, üretim fonksiyonunun sınırlı üretim faktörü olan doğal kaynakları (toprağı) kapsadığı kabul edilirse sermaye ve emekteki artış, üretim miktarını azalan oranda artıracığı temeline dayanmaktadır.

Ricardo'ya göre, gerçek ücret ile ücretin geçim düzeyi arasındaki fark ne kadar yüksekse ki bu fark pozitif olmalı, bu durumda nüfus artışı da o kadar yüksek olacaktır. Yatırımcı ve girişimcinin kar elde etmesinin büyümeyi nasıl etkilediği konusu üzerinde de çalışmıştır. Sermaye birikimi teknolojik yeniliklerle sağlanırsa ve bunun sonucunda verimlilikte artış yaşansa dahi, ekonomik büyümenin ancak olumlu bir seyir izledikten sonra istikrarlı olacağını savunmuştur. Ekonomik büyümenin ancak bu şekilde istikrarlı olmasının nedeni sermayede azalan getiri yasasının geçerli olmasıyla birlikte teknolojik gelişmelerin yetersiz kalmasıdır (Günsoy, 2013).

Ricardo büyüme teorsinde, azalan verimler, fonksiyonel gelir dağılımı, kar, rant ve ücretler üzerinde durmuştur. Bu teoriye göre ekonomi devamlı tam rekabet ve tam istihdam koşullarında çalışmaktadır. Ricardo gelirin toplam üretim faktörleri arasında dağılımını üretimde yer alan emek sahipleri, sermayedar ve toprak sahipleri olarak gruplandırmıştır. Verimli topraklarda üretim yapmak daha az maliyetli olacağından, bu toprakların sahipleri bir hayli yüksek rant geliri elde edeceklerdir. Bu rant geliri de Diferansiyel Toprak Rant (Ricardogil Rant) olarak bilinmektedir.

f. Karl Marx Büyüme Modeli

Marx'ın ekonomik büyüme ile ilgili görüşleri çoğunlukla kapitalist büyümenin bir eleştirisidir. Marx'a göre büyüme hızını; artı değer oranı, kar oranı ve sermayenin organik bileşimi belirlemektedir. Artı değer oranı, işçiye ödenmeyen ücretin işçiye ödenen ücrete bölünmesiyle hesaplanmaktadır. Kar oranı ise sabit sermaye ve işçiye ödenen ücret

toplamının işçiye ödenmeyen ücrete oranlanması ile bulunmaktadır. Son olarak sermayenin organik bileşimi, sabit sermayenin işçiye ödenen ücrete bölünmesiyle hesaplanmaktadır. Marx'ın büyüme teorisine göre kar oranı ekonomik büyümeyi belirleyen unsurdur. Kar oranını ise sermayenin organik bileşimi ve artı değer belirler (Aksu, 2013: 27).

Marx'a göre üretimde sermaye yoğunluğunun artmasının kar oranlarında azalışa sebep olması ve sermayenin zaman geçtikçe daha az elde toplanması sermaye birikiminin sonuçlarıdır. Marx sermayenin organik bileşimini kapitalistler arasındaki rekabetin değiştirdiğini savunmuştur. Kapitalizm kurallarının uzun dönemde geçerli olması, kar oranlarında ve yatırımlarda azalmaya yol açacağından ekonomik büyüme oranlarının da düşeceği veya durgunluk yaşanacağı savunulmaktadır. Bunun sebebi artı-değer oranının sabit olduğunu düşünürsek uzun dönemde teknolojik gelişmelerden dolayı sermayenin organik bileşiminde artış yaşanmasıdır (Kazgan, 1991: 371-375).

Marx'ın emek-değer teorisine dayanan bölüşüm teorisi emek değer ve artık değer kavramlarını ele almaktadır. Marx artık değeri, değişmeyen sermaye ve değişen sermaye arasındaki fark olarak tanımlamıştır. Üreticinin sermaye birikimine katkıda bulunan artık değer, işçinin elde ettiği gelirin oranla gerekenden daha fazla saat çalışmasıyla meydana gelmektedir. İşçilerin, işten ayrılması durumunda hazırda onların yerine geçebilecek kişiler bulunduğundan bu duruma zorunluluktan dolayı sessiz kalmaktadırlar. Bu gibi emek arzının emek talebinden fazla olduğu durumlarda ücretler düşer ve işsizlikte artış yaşanmaktadır (Yağcı, 2016: 17).

g. Keynesyen Büyüme Modeli

Keynes ekonomik büyümenin yönünü belirleyen unsurun tüketim ve yatırım harcamalarından kaynaklanan efektif talep olduğunu savunmaktadır. Bundan dolayı ekonomik durgunluğu ortadan kaldırabilmek için talebin artması gerekmektedir. Çünkü artan talep sonucunda stoklar azalacak bu da yatırım oranlarını artıracaktır. Talebin artması sonucunda ekonomi tam istihdama kayacak ve ekonomik büyüme yaşanacaktır (Yılmaz ve Akıncı, 2012). Keynes'e göre ekonomik kriz ve bunalım dönemlerinde piyasanın kendiliğinden düzelemeyeceği durumlar meydana gelebileceğinden devletin ekonomiye müdahale etmesi gerekmektedir. Keynes'e göre toplam talebi artırmak amacıyla faiz oranını düşürmek ve mali politika olarak devletin altyapıya yatırım yapması gerekmektedir (Erdoğan, 2020: 13).

Keynes kısa dönemde tam istihdama nasıl ulaşılacağını araştırdığından teknolojik yenilikleri ve emeğin kalitesini çalışmasına dahil etmemiştir. Keynes kısa vadede ücretlerin ve fiyatların katı olduğunu bundan dolayı toplam talepte meydana gelen dalgalanmalara uyum sağlamadığını savunmuştur. Ücretler çeşitli işgücü piyasası mevduatları sebebiyle katı olduğundan toplam talep azaldığından ücretler hemen düşmemekte, aksine daha yüksek seviyelerde tutulmaktadır. Buna bağlı olarak ekonomide durgunluk yaşanır.

h. Schumpeter Büyüme Modeli

Schumpeter ilk kez “Ekonomik Kalkınma Teorisi” isimli çalışmasıyla büyüme teorilerine katkı sağlamıştır. Schumpeter yenilik kavramını ekonomi literatüründe tanıtmış ve girişimcinin önemini vurgulamıştır. Ona göre inovasyon (yenilik) ekonomik büyüme sürecinde en önemli kavramdır. Schumpeter yeniliği malların üretim yöntemindeki değişimler olarak tanımlamış, icat ve yenilik kavramlarını birbirinden ayrı olarak değerlendirmiştir. Çünkü icadın yenilik sayılabilmesi için üretim faaliyetlerinde kullanılması gerektiğini düşünmektedir. Ayrıca Schumpeter durgunluk ve yenilik kavramları arasında çift taraflı bir ilişki olduğunu ileri sürmektedir. Bunun nedeni ise yeniliklerin belirli aralıklarla meydana gelmemesidir. Bir ekonomide yenilik meydana gelmez ise durgunluk meydana gelir. Durgunluk döneminde ise servet birikiminde duraksama yaşanır çünkü kar ve faiz böyle bir süreçte ortadan kalkar (Adaçay ve İslatince, 2013: 147-148).

Yeni ürün geliştirme veya mevcut ürünün kalitesinde iyileştirme, yeni üretim yöntemleri bulmanın, yeni pazar imkanları sağlamanın, yeni hammadde kaynakları sağlamanın ve endüstriyi geliştirme amaçlı yeni kurumlar açmanın ekonomik büyüme için yararlı olacağını düşünmektedir.

Schumpeter büyüme modeline sosyo-ekonomik faktörleri de dahil etmiştir. Schumpeter’ in üretim fonksiyonuna göre çıktı miktarı; sermaye, işgücü, toprak, teknoloji ve sosyo-ekonomik faktörlerden etkilenmektedir. Bu fonksiyonda yer alan 5 bağımsız değişkenden sermaye, işgücü ve toprak büyüme boyutunu oluştururken, geriye kalan teknoloji ve sosyo-ekonomik faktörler kalkınma boyutunu oluşturmaktadır (Özdemir ve Bostan, 2016: 224-225).

ı. Harrod-Domar Büyüme Modeli

Harrod, eksik istihdam noktasını başlangıç olarak kabul ederek tam istihdama ulaşabilmek için gerekli şartları araştırırken, Domar ise tam istihdam noktasını başlangıç kabul ederek ekonomik büyümenin istikrarlı ve dengeli biçimde sürdürülebilirliğini araştırmıştır. Harrod ve Domar'ın büyüme modellerinin varsayımları benzerlik gösterdiğinden birlikte anılmaktadır.

Harrod-Domar büyüme modeli, uzun dönem denge teorisi olup, tam istihdam seviyesindeki yani gelişmiş ülke ekonomilerini ele almaktadır. Dayanağı tasarruf ve yatırım olan Harrod-Domar modelinin Keynesyen iktisattan ayrılan yönü, uzun dönemde dinamik bir ekonominin kararlı ve dengeli büyümesinin ele alınmasıdır (Aksu, 2013: 33).

Harrod-Domar'a göre büyüme oranları; garantili (gerekli) büyüme hızı, gerçekleşen (fiili) büyüme hızı ve doğal büyüme hızı olarak 3 gruba ayrılmaktadır. Garantili büyüme hızı, planlanan yatırımları ve planlanan tasarrufları eşitleyen büyüme hızıdır. Gerçekleşen büyüme hızı, belirli bir dönemdeki toplam üretim artış hızıdır. Son olarak doğal büyüme hızı, nüfus artış hızı ile emek verimliliğindeki artış olarak tanımlanabilir. Ayrıca tam istihdam büyüme hızı olarak da bilinmektedir (Yörük, 2019: 5). Gerçekleşen büyüme hızı gerekli büyüme hızından büyükse ekonomi canlanma yani enflasyonist süreç içerisinde. Tam tersi durumda ise ekonomi duraklama yani deflasyonist süreçtedir. Son olarak gerçekleşen büyüme hızı ile gerekli büyüme hızının birbirine eşit olduğu durumda ise ekonomide denge söz konusudur. Denge sürekli dengesizliğe dönme eğiliminde olduğundan bu denge durumu çok nadir görülmektedir ve Harrod-Domar bunu Bıçak Sırtı Modeli olarak tanımlamışlardır.

Harrod ve Domar ekonomik büyüme oranını sermaye çıktı oranı ve tasarruf oranı ile tanımlamışlardır. Ekonomik büyüme ve tasarruf pozitif ilişkili iken ekonomik büyüme ve sermaye çıktı oranı negatif ilişkilidir. Yani ekonomik büyümenin gerçekleşmesi için tasarruf mutlaka olmalı ve GSMH'nin belirli bir bölümü yatırıma ayrılmalıdır (Şentürk, 2016: 35).

Harrod-Domar büyüme modeline yönelik bazı eleştiriler bulunmaktadır.

- Teknolojik gelişmeler yok sayılmış ve üretim artışını sağlayan tek unsur sermaye kabul edilmiştir.
- Modelde kullanılan tasarruf eğilimi, sermaye hasıla oranı ve sermayenin verimliliği soyut kavramlar olduğundan hesaplanması zordur.

- Girdiler arası ikame ve teknolojik gelişmelerin yok sayıldığı varsayımı altında kısa dönem sermaye hasıla katsayısı, uzun dönem sermaye hasıla katsayısına eşit kabul edilmektedir. Ayrıca kısa dönem tasarruf eğilimi ile uzun dönem tasarruf eğilimi de birbirine eşit kabul edilmektedir.

i. İçsel Büyüme Modeli

1980’li yılların başlamasıyla birlikte Romer, Lucas, Barro gibi iktisatçılar eğitim, sağlık, AR-GE, teknolojik gelişmeler, bilgi birikimi veya bilgi paylaşımı, ölçek ekonomileri gibi kavramların ekonomik büyüme ile ilişkilerini kurmasıyla beraber ekonomik büyüme teorilerinde yeni bir döneme geçilmiştir. İçsel büyüme teorileri, Neo-klasik büyüme modeli için alternatif olmuştur. Teknoloji kavramını içselleştirerek Neo-klasik büyüme modelinden farklılaşmıştır. İçsel büyüme modelinde en önemli kavram beşerî sermayedir (Ağır, 2005).

İçsel büyüme teorisine göre, devletin ekonomiye müdahalesi oldukça önemlidir. Devlet açık bir ekonomi yaratmak için sağlık, eğitim hizmetlerini sağlamalı, AR-GE ve teknolojiyi teşvik etmeli, iletişim kanallarını güçlendirmelidir. Hükümetler ekonomide aktif bir rol üstlenebilmek için rekabetin önündeki engelleri ortadan kaldırmalıdır.

İçsel büyüme teorisinin varsayımlarını şu şekilde sıralayabiliriz:

- Büyümenin belirleyicileri sistemin içinde yer almaktadır.
- Teknoloji içselleştirilmiş ve girdilerin verimliliğinin artmasına sebep olan unsurlar yeni bilgi üretim olarak kabul edilmiştir.
- Uzun vadede eğitim, sağlık, yatırım gibi değişkenler pozitif yönde katkı sağlamaktadır.
- Bilgi artan verimlere tabidir.
- Sermaye kavramı fiziki ve beşerî sermayeyi kapsayacak biçimde geliştirilmiştir.
- Gelişmekte olan ülkeler önlem almadıkları takdirde gelişmiş ülkeler ile aralarındaki gelir farkı artabilir yani mutlak yakınsama kabul edilmemektedir (Şentürk, 2016: 42).

İçsel büyüme modellerini 4 başlık altında inceleyebiliriz. Bunlardan ilki, içsel büyüme modellerinin temelini oluşturan AK modelidir. Bu modele göre tasarruf ve yatırımlara yönelik devletin politika uygulaması ekonomik büyüme üzerinde olumlu bir etki yaratacaktır. İkincisi,

Barro tarafından geliştirilen kamu harcamaları modelidir. Bu modele göre kamu harcamaları vergilerle finanse edildiğinde belirli bir verimlilik noktasına kadar ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilemektedir. Ayrıca devlet temel eğitime önem vermelidir. Çünkü yeni bilgiyi kullanacak kişilerin yeteneklerini artırmalarına sebep olmaktadır. Üçüncüsü, Rivera-Batiz ve Romer tarafından geliştirilen AR-GE modelidir. Bu model ekonomiyi imalat ve AR-GE sektörü olarak ikiye ayırmaktadır. İmalat sektöründe tüketim ve yatırım malları üretilirken, AR-GE sektöründe yeni fikirler ve yöntemler üretilmektedir. AR-GE modeline göre zengin kabul edilen ülkeler durağan hale gelemedikleri için yakınsama gerçekleşmemektedir. Bu modellerin sonuncusu ise Lucas tarafından geliştirilen beşerî sermaye modelidir. Beşerî sermaye modeline göre, sermaye birikimi gibi beşerî sermaye birikimine de önem verilmelidir. Çünkü beşerî sermaye eğitim yoluyla elde edilebilmektedir.

1.3.4.2. Neoklasik (Solow) büyüme modeli

1950'lerden 1980'lerin sonlarına kadar hâkim olan neoklasik büyüme modeli Robert M. Solow ve Trevor Swan tarafından bulunmuş olmasına rağmen ön planda Solow' un adı bulunmaktadır.

Harrod-Domar büyüme modelini, ekonomik büyümeyi açıklama konusunda yanlış araçları kullanması yönünden eleştiren Solow'a göre kısa dönem analiz araçları, uzun dönem değişkeni olan ekonomik büyümeyi açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Diğer bir eleştirisi ise Harrod-Domar büyüme modelinde gerekli ve doğal büyüme hızları arasında oluşan sapmanın sabit faktör oranları ile yapılan üretim sonucunda oluşmasıdır ve bu varsayım ortadan kalkarsa üretim faktörleri arasında ikame söz konusu olabilecek, bıçak sırtı denge durumu da ortadan kalkacaktır (Savaş, 2007: 852-853).

Neoklasik büyüme teorisi nüfus artışı ve teknolojik yeniliklerin, tasarruf, yatırım ve ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini araştırmaktadır. Mal talebi, sermaye birikimi, durağan durum, nüfus ve teknolojik gelişmeler gibi birçok konuyu içerisine alan Solow büyüme modeli, ekonomik büyümenin önemli bileşenlerinin araştırılmasını sağlamıştır.

Neoklasik (Solow) büyüme modelinin temel varsayımları şu şekilde sıralanabilir:

- Faktör fiyatlarının değişmesi yoluyla üretim faktörleri arasında ikame yapılabilir. Ancak sermaye- emek oranı değişkendir.

- Emek, nüfus artışına bağlı olarak artmakta ve dışsal bir faktör olduğu varsayılmaktadır.
- Modele göre ekonomide tam rekabet koşulları geçerlidir. Sermaye-emek oranı farklı değerler alabileceğinden modelde Cobb-Douglas üretim fonksiyonu kullanılmaktadır.
- Neoklasik üretim fonksiyonunda;

1. Emek ve sermaye azalan verimliliğe sahiptir. Yani emek ve sermayenin azalan verimlilikleri, bu iki faktörün marjinal ürünleri azalarak artmaktadır.

$$\frac{\partial F}{\partial K} > 0, \quad \frac{\partial^2 F}{\partial^2 K} < 0 \quad \text{ve} \quad \frac{\partial F}{\partial L} > 0, \quad \frac{\partial^2 F}{\partial^2 L} < 0 \quad (1.3.4.2.1.)$$

2. Ölçeğe göre getiriler sabittir. Yani emek ve sermaye miktarında ne kadar artış meydana gelirse üretimde o kadar artacaktır. $\lambda > 0$ varsayımında;

$$F(\lambda K, \lambda L) = \lambda \cdot F(K, L) \quad (1.3.4.2.2.)$$

biçiminde gösterilmektedir. Ayrıca bu durum Cobb-Douglas üretim fonksiyonunda şu şekilde ifade edilmektedir.

$$Y = A \cdot K^\alpha \cdot L^{1-\alpha} \quad (1.3.4.2.3.)$$

Verilen eşitliğe göre ölçeğe göre sabit getiri durumu $0 < \alpha < 1$, $\alpha + (1 - \alpha) = 1$ olmasından kaynaklanmaktadır.

3. İnada Koşulları geçerlidir.

$$\lim_{K \rightarrow 0} (F_K) = \lim_{L \rightarrow 0} (F_L) = \infty \quad \text{ve} \quad \lim_{K \rightarrow \infty} (F_K) = \lim_{L \rightarrow \infty} (F_L) = 0 \quad (1.3.4.2.4.)$$

Yani sermaye veya emeğin marjinal ürünü, sermaye veya emek sıfıra giderken sonsuza yaklaşmaktadır, sermaye veya emeğin marjinal ürünü, sermaye veya emek sonsuza giderken sıfıra yaklaşmaktadır.

- Ülke ekonomilerinin uzun dönemde birbirlerini yakalaması mümkün olduğundan “Yakınsama Hipotezi” geçerlidir.

Bu hipoteze göre teknoloji, ekonomik faktörlerden kaynaklanmadığı için ülkelerin aynı teknolojik konuma ulaşabilmeleri söz konusudur. Yani yakınsama hipotezinde tüm

ülkelerde teknoloji seviyesinin aynı olduğu varsayılmaktadır. Bunun yanında uzun dönemde gelişmekte olan ülkelerin ekonomik büyümelerinin birbirlerini yakalayabileceği varsayılmaktadır.

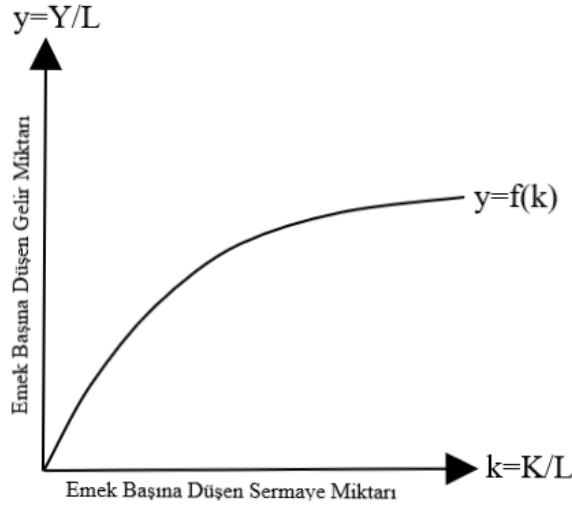
Yakınsama hipotezi iki başlık altında incelenmektedir. Birincisi mutlak yakınsama hipotezine göre, teknolojinin sabit ve dışsal bir değişken olduğu durumda sermaye faktörünün emek faktöründen daha hızlı artış gösterdiği bir ekonomide milli geliri düşük olan ülkelerin milli geliri yüksek olan ülkeleri yakalaması mümkündür. Mutlak yakınsama hipotezi, kişi başına gelirin büyüme oranı ile başlangıç yılına ait kişi başına gelir düzeyleri arasında negatif bir ilişki olduğunda geçerlidir. İkincisi ise koşullu yakınsama hipotezidir. Bu hipoteze göre ekonomik büyüme hızlarını artırarak yoksul ülkelerin zengin ülkeleri yakalaması için teknoloji, tasarruf oranı, nüfus artış oranı gibi sosyal ve ekonomik yapıya sahip olmaları gerekmektedir (Artan, 2000: 12-13). Koşullu yakınsamada standart sapma yayılım ölçüsü olarak kullanılmakta olup, bu sapmanın zamana göre azalması koşullu yakınsamanın olduğunun göstergesidir.

Emek ve sermaye birikimi kullanılarak elde edilen ve teknolojik gelişmenin yer almadığı bir ekonomi varsayımında tüketim fonksiyonu şu şekilde gösterilmektedir:

$$Y = F(K, L) \quad (1.3.4.2.5.)$$

Y: Üretim, K: Sermaye, L: Emek

Yukarıda verilen denklemin her iki tarafı emek faktörüne bölündüğünde, $y = Y/L$ (emek başına düşen gelir) ve $k = K/L$ (emek başına düşen sermaye) olmak üzere iki yeni denklem elde edilmektedir. Elde edilen bu denklemlere göre, emek başına düşen sermaye miktarının artması durumunda emek başına düşen gelir miktarı da artacaktır. Ancak bu durumun söz konusu olabilmesi için emek arzına oranla sermaye stokunun daha fazla artması gerekmektedir. Azalan verimler yasası sebebiyle bu artış giderek azalan bir hızla gerçekleşmektedir.

Kaynak: (Şen, 2007: 35).

Grafik 1.1. Solow Üretim Fonksiyonu

Solow üretim fonksiyonunun herhangi bir noktasındaki eğim sermayenin marjinal ürününe eşittir. Bunun yanında sermaye stokunda yaşanan değişimleri gösteren ikinci bir denklem bulunmaktadır.

$$\text{Net Yatırım} = \text{Brüt Yatırımlar} - \text{Amortismanlar} \Rightarrow \Delta K = sY - Dk \quad (1.3.4.2.6.)$$

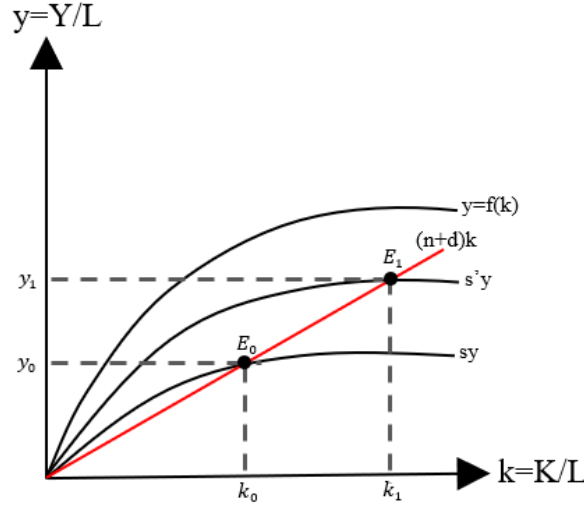
Elde edilen bu denkleme nüfus artış hızı (n) eklendiğinde işçi başına sermaye birikimi şöyle gösterilmektedir.

$$\Delta K = sY - (n + d)K \quad (1.3.4.2.7.)$$

Bu denkleme göre işçi başına sermaye birikiminde yaşanan değişim (ΔK), işçi başına yatırım (sY) ile işçi başına sermayedeki yıpranma, aşınma payı ve nüfus artış hızı arasındaki farka eşittir.

- $sY > (n+d)k$ durumunda işçi başına sermaye miktarı artarken işçi başına büyüme yani sermaye derinleşmesi yaşanacaktır.
- $sY < (n+d)k$ durumunda işçi başına sermaye miktarında azalış yaşanacaktır.
- $sY = (n+d)k$ durumunda ise işçi başına sermaye miktarının değişmediği durağan durum dengesi söz konusudur.

İşçi başına sermayenin sabit kaldığı durağan durum dengesine Başabaş Yatırım $[(n+d)k]$ da denilmektedir. Durağan durumda işçi başına sermaye sabit kaldığından işçi başına çıktı düzeyi de değişmeyeceğinden işçi başına büyüme miktarı sıfıra eşittir ($\Delta K = 0$).

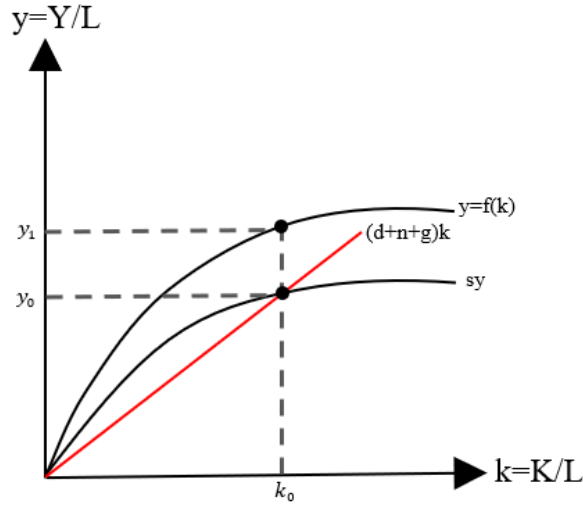
Kaynak: (Şen, 2007: 40).

Grafik 1.2. Tasarruf Oranındaki Artışın Büyüme Etkisi

Grafik 1.2'ye göre sermaye ve gelir seviyesi tasarruf miktarına bağlıdır. Tasarruf miktarında yaşanan artış sonucunda durağan durum sermaye ve gelir düzeyi de artacaktır. Ayrıca durağan durum dengesine (E_0 noktasına) ulaşıldıktan sonra kişi başına gelir değişmeyeceğinden tasarrufların ekonomik büyüme üzerindeki olumlu etkisi geçici bir durumdur. Solow büyüme modelinde tasarruf oranı durağan durum sermaye birikimi ve işçi başına çıktı miktarının en temel belirleyicisidir. Bir ekonomide tasarrufların artması durumunda daha fazla sermaye stoku ve çıktı düzeyi elde edildiği kabul edilen Solow modelinde bu durum yeni bir durağan durum denge noktasına kadar devam etmektedir. Durağan durum dengesi E_0 noktasında iken tasarruf oranlarının artması durumunda işçi başına yatırım eğrisi de yukarı doğru kayacak ve $s'y$ seviyesine gelecektir. Buna bağlı olarak sermaye miktarı da k_0 seviyesinden k_1 seviyesine kayacak ve işçi başına çıktı düzeyi de artacaktır.

Solow büyüme modeline göre tasarruf miktarı ve nüfus artışının yanı sıra ekonomik büyüme üzerinde teknolojik gelişmelerinde etkisi bulunmaktadır. Emegın verimliliğinin artması sonucunda uzun dönemde işçi başına gelir oranı da artacaktır. Emegın verimli kullanımı teknolojik gelişmelerle mümkün kılınmaktadır. Solow modeline teknolojik gelişme (g) dahil edildiğinde emegın verimliliğinde artış yaşanır fakat nüfusunda artmasıyla etkin nüfus başı sermaye miktarı azalacaktır. Dolayısıyla sermaye ihtiyacı da artacaktır. Modele teknolojik gelişme eklendiğinde işçi başı sermaye stoku değişimi şu şekilde ifade edilmektedir:

$$\Delta K = sY - (d + n + g)k \quad (1.3.4.2.8.)$$

Kaynak: (Şen, 2007: 42).

Grafik 1.3. Teknolojik Gelişmelerin Dahil Edildiği Solow Büyüme Modeli

Grafik 1.3'te Solow modelinde teknolojik gelişmelerin yer aldığı durağan durum dengesi gösterilmektedir. Solow modelinde teknolojik gelişmelerin yer aldığı durağan durum dengesi ve teknolojik gelişmelerin yer almadığı durağan durum dengesi oldukça benzerdir.

sy eğrisi ve $(d+n+g)k$ doğrusunun kesiştiği E noktasında durağan durum dengesindedir. Durağan durum dengesinde etkin işgücü miktarında artış yaşanırken etkin işgücü başına düşen sermaye miktarı ve buna bağlı olarak etkin işgücü başına düşen çıktı miktarının sabit kalması, toplam sermaye ve toplam çıktının arttığını göstermektedir.

Solow büyüme modeline yapılan eleştiriler şu şekilde sıralanabilir:

- Modele emek üretim faktörü dahil edilmiş ancak nüfus artışı, emek başı sermaye miktarını düşürdüğünden ekonomik büyüme üzerinde de olumsuz etki yaratmaktadır.
- Teknolojik gelişmeler ekonomik büyüme üzerinde olumlu etki yaratmaktadır. Ancak teknolojik gelişmeler emek başı sermaye gereksinimini artırması sonucunda sermaye yetersizliği yaşanmakta ve bu durum ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkilemektedir.
- Gelir ve tasarrufların artışı durağan durum dengesinde yoksul ülkelerin tüketimleri daha fazla olduğundan tasarruflarda çok fazla artış olmayacaktır. Buna bağlı olarak dışsal değişken kabul edilen teknolojik gelişmeler ekonomik büyümenin belirleyicisi olacaktır.

2. BÖLÜM

2. CARİ İŞLEMLER AÇIĞININ VE EKONOMİK BÜYÜMENİN TARİHSEL GELİŞİMİ

2.1. Dünya’da Cari İşlemler Açığı Sorununun Gelişimi

Geçmişten günümüze kadar dünya ekonomisinde yaşanan değişikliklere bakıldığında özellikle gelişmiş ve Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde yüksek cari işlem açıkları görülmektedir. Dış ticaretteki dengenin sağlanmasında ufakta olsa yaşanan cari işlem açıklarının etkisinin olduğunu söylemek mümkündür. Bu durumun tersine cari işlem fazlası veren ülke ekonomilerinin yüksek döviz rezervlerine sahip olduğunu söyleyebiliriz. Cari işlem açıkları özellikle II. Dünya Savaşı’ndan itibaren uluslararası ticarette engellerin ortadan kaldırılmasıyla birlikte yaşanmaya başlamış ve büyük bir makroekonomik sorun haline gelmiştir. Çalışmanın bu bölümünde Bretton Woods Sistemi’nden günümüze kadar gelişmiş ve gelişmekte olan ülke ekonomilerine ait cari işlem açıklarında yaşanan gelişmeler ele alınacaktır.

2.1.1. 1980 Öncesi Dönemde Yaşanan Gelişmeler

2.1.1.1. Bretton woods sistemi

Uluslararası ticareti, para değişimlerini ve ülkelerin borç alışverişini 1930’lu yıllarda yaşanan büyük depresyon ve sonrasında meydana gelen Dünya Savaşı yüksek oranda azaltmıştır. 1944 yılında ABD’nin Bretton Woods kasabasında Türkiye’nin de dahil olduğu 44 ülke ticareti kolaylaştıracak, savaşta zarar gören ülke ekonomilerinin düzelmesine yardımcı olacak sisteme ihtiyaç duyulmasından dolayı bir araya gelmişler ve Bretton Woods Antlaşması’nı imzalamışlardır. Bretton Woods Antlaşması ile altın standardının temellerini oluşturan ancak ayarlanabilir sabit kur sistemi kurulmuştur. Bretton Woods konferansı sonrasında, Uluslararası Para Fonu (döviz kuru istikrarının sağlanması, ödemeler bilançosu açıklarının finanse edilmesini sağlar) ve Dünya Bankası (Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası) kurulmuştur (Çağlar ve Dışkaya, 2018: 8).

Bretton Woods Sistemi’ndeki, üye ülkelerden ABD hariç hepsi ulusal paralarını sabit kuru baz alarak ABD doları ya da altın cinsinden belirlemişlerdir. Böylece ülkelerin altın

karşısındaki değeri sabit kalacak ve paralarını altınla takas etmek durumunda kalmayacaklardı. Yalnızca 1 ons = 35 dolar olarak altına sabitlenmiştir.

Tüm para birimleri ABD dolarına bağlanırken, ABD doları altına bağlanmıştır. Her ülkenin para birimi, dolar paritesinde %1 oranında dalgalanabiliyordu. Bretton Woods Sistemi ayarlanabilir sabit kur sistemi olarak da bilinmektedir. Çünkü zamanla dolar altın paritesinde uzun vadede değişiklik meydana gelecektir.

IMF, Bretton Woods Sistemi neticesinde kurulan günümüzde de uluslararası para sistemini yönetmektedir. IMF'nin temel işlevi, cari işlem açıkları ve finansal kriz yaşayan ülkelere geçici krediler vermektir. IMF'den belirli bir orana kadar direkt borç alabilen ülkeler daha fazlasını alabilmek için IMF'nin oluşturduğu şartları kabullenmek durumundadır. IMF'ye üye olan ülkeler iç dengeyi sağlayabilmek için para ve maliye politikalarından yararlanabilmektedir. Bu politikaların uygulanması sonucunda enflasyonist ortam ve dış ticaret açığı yaşanır ise devalüasyon yoluyla bu açık giderilebilir. Bunun yanı sıra IMF, üye ülkelerin para ve maliye politikalarının uygulanması esnasında dış dengenin esas alınması gerektiğini vurgulamıştır (Karluk, 2013: 434-435).

Bretton Woods Sistemi'nde ödemeler dengesi ayarlama mekanizması ve altın standardı arasındaki temel fark, ABD haricindeki üye ülkelerin çok fazla altına sahip değillerse uluslararası rezervlerini altın yerine dolar cinsinden bulundurma zorunluluklarının olmasıdır. Ülkeler yeteri kadar rezervi ellerinde bulundurabilirlerse döviz kurunu sabit tutabileceklerdir. Bir ülke eğer kazandığından fazla döviz harcıyor ise ülke para birimi üzerinde aşağıya doğru bir baskı söz konusudur. Ülke eğer döviz kurunu sabit tutmak istiyorsa ABD dolarını döviz piyasasında satarak kendi ülkesinin parasını satın almalıdır. Dış açık veren ekonomiler döviz piyasasına müdahalede bulunarak ABD doları satar ve böyle bir durumda uluslararası rezerv miktarında ve para arzında düşüş yaşanmaktadır. Yaşanan bu düşüşler neticesinde faiz oranları artar, yatırım-tüketim oranları azalır yani ülke resesyon sürecine girer. Ödemeler bilançosu, işsizlik artarken fiyatlar düşeceğinden ve buna bağlı olarak ihracat oranları artacağından ve ithalat oranları azalacağından dengeye gelecektir (Çağlar ve Dışkaya, 2018: 9).

Merkez Bankası tarafından menkul kıymetlerin ve diğer varlıkların alım-satımı açık piyasa işlemleri olarak tanımlanmakta ve bu işlemler parasal taban üzerinde değişikliklere neden olmaktadır. Dış açık söz konusu olan bir ekonomide, Merkez Bankası döviz satarak

kendi parasını satın alır ve bu durumda para arzı azalacağından resesyon yaşanır. Merkez Bankası'nın piyasadan tahvil alması piyasadaki para miktarını artıracığından döviz kuruna yapılan müdahalenin para arzındaki etkisini açık piyasa işlemleri giderecektir. Uluslararası rezervler, döviz sattıkça ve devlet tahvillerini satın aldıkça tükenecek ve Merkez Bankası'nın döviz kuruna müdahale etmesi söz konusu olmayacaktır. Böyle bir durum meydana geldiğinde de tek çözüm ülkenin devalüasyon yapmasıdır.

Bretton Woods Sistemi'nin uygulanmaya başladığı ilk yıllarda ödemeler dengesinde meydana gelen fazlaların dolar rezervi olmasından yanaydılar. Çünkü ABD bonolarına yatırılan paradan faiz geliri elde edecek ve ihtiyaç anında 1 ons = 35 dolardan altına çevireceklerdi. Ülkeler ABD'nin dış ticaret fazlası vermesinden dolayı ABD mallarını talep ettiklerinde dolara ihtiyaç duyulmaktaydı. Bretton Woods Sistemi'nde, ABD ödemeler bilançosu açıklarının 1960'dan sonra artması sonucunda dolara karşı güven azalmış, bununla birlikte sistemin işleyişinde bazı aksaklıklar meydana gelmiştir.

Vietnam Savaşı'yla birlikte, savaşı finanse etmek isteyen ABD çok yüksek miktarlarda dolar ihraç etmiş, dış açıklarda artış yaşanmaya başlamış ve bununla birlikte enflasyon yükselmiştir. Değer kazanan dolara yönelik spekülasyon saldırıları meydana gelmiştir. Fransa ve İngiltere'nin birlikte ülke dolarlarını satarak altın almışlar ancak altın dönemi 1971 yılında kapanmıştır. Ülkelerin yerli para birimlerinin yeni değişim değerleri Smithsonian Anlaşmaları ile 1 ons = 38 dolar olarak belirlenmesi sonucunda Bretton Woods kötüye gitmekten kurtulmuştur. Ulusal para birimlerinin dolar karşısındaki dalgalanma marjı %2,5'a çıkmıştır. Böylece hedef, doların istikrarının sağlanması olmuştur (Bakaç, 2019: 47-49).

Almanya ve Japonya merkez bankaları, ABD'nin dış ticaret açığının artması sebebiyle dolar almak durumunda kalmışlardır. Dolar, 1973 yılında ikinci kez devalüe edilerek 1ons=42 dolara yükseltilmesine rağmen dolardan kaçış mümkün kılınamamıştır. Bretton Woods Sistemi'nin kaldırılması 1976 yılındaki Jamaika'daki konferansta resmileştirilmiştir (Akbaş, 2011: 4). ABD'nin 1949-1973 döneminde 1961 yılı dışında cari işlemler dengesi sürekli açık vermiştir ve bu açıklar 1958 yılı itibarıyla hızla artmıştır. ABD cari işlemler dengesindeki bu açıklar neticesinde dünyada döviz bolluğu yaşanmıştır. Döviz kıtlığı olarak adlandırılan dönem ise ABD'nin ödemeler dengesinin fazla verdiği dönemdir. Çünkü ödemeler dengesinde meydana gelen fazlalık döneminde elindeki altın stoku artan ABD'de dolar giderek azalmıştır (Karluk, 2013: 459).

Bretton Woods Sistemi'nin terk edilmesinin arkasında yatan bazı sorunlar şunlardır:

- Cari işlem açıklarının yüksek ve sürekli olması durumunda yapılacak olan devalüasyon veya daraltıcı politikaların ekonomik sorunlara neden olmasıdır. Çünkü, devalüasyon fiyatları artıracak, daraltıcı politikalar uygulanması durumunda ise işsizlik artacaktır.
- Süreğen cari işlem açıkları ve döviz rezervlerinde önemli bir kayıp olduğu durumlarda ülkenin devalüasyon yapmasına olanak vermesidir.
- Bretton Woods ülkelerin devalüasyon yapmasına uygun bir sistem olması sebebiyle cari açık veren ülkeler denkleştirmeyi ele alırken, cari fazla veren ülkeler, cari fazlayı eritme amacıyla revalüasyon yapmak istememektedir.

2.1.1.2. Petrol krizleri

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerinde içinde bulunduğu dış borcu ödeme zorluklarına neden olan petrol krizleri 1973 ve 1979 yılında gerçekleşmiştir.

1973 Petrol Krizi

1973 yılında Suriye ve Mısır'ın birlikte İsrail'e saldırması sonucunda yaşanan Arap-İsrail Savaşı bu krizin ortaya çıkmasında önemli bir yere sahiptir. Arap ülkelerinin kaybettikleri toprakları geri kazanabilmek adına savaş sırasında petrolü siyasi araç olarak kullanmaları sonucunda petrol krizi tüm dünyada hâkim olmuştur. Arap ülkeleri-İsrail Savaşı'nda ABD'nin İsrail'e destek vermesi sonucunda Petrol İhraç Eden Arap Ülkeleri Birliği (OAPEC)'nin yapmış olduğu petrol ticaretini kısıtlaması sonucunda 1973 Petrol Krizi meydana gelmiştir.

1970'li yıllardan önce çok fazla gündem olmayan petrol siyasi baskı olarak kullanılması sonucu 1971 yılında önem kazanmıştır (Arı, 2005: 388). Ortadoğu, Batı'nın tek petrol kaynağı olmamasına rağmen OPEC bunu bir baskı aracı olarak uygulayabilmek için üretimi azaltarak ya ihracat oranlarını düşürmeyi ya da petrol fiyatlarını yükseltmeyi tercih etmesi mümkünken petrol fiyatlarının artırılmasını tercih etmiştir. Bunun sebebi üretimi azaltmanın üye ülkelerin petrol gelirlerini de azaltabileceği düşüncesidir (Öztürk ve Saygın, 2017: 3). Maliyet artışlarına neden olmasının yanında petrol ihracatçısı ülkelerin ekonomilerinde olumlu etkiler yaratmıştır.

1973 yılında OAPEC üyelerinin almış olduğu, İsrail ele geçirdiği topraklardan vazgeçene kadar petrol üretiminin 1 Ekim itibari ile her ay %5 azaltılması kararı en çok gelişmiş ülkeler üzerinde şoka neden olmuştur. Petrol krizinin fiyatları arttırmasıyla birlikte petrol ihracatçısı ülkelerin 1972 yılında petrol geliri 23 milyar dolar iken 1977 yılında 140 milyar dolara çıkmıştır. Petrol ihracatçısı ülkeler elde edilen bu petrol gelirleri ile yaşam standartlarını arttırmıştır. Ancak OPEC 1974 yılında ödemeler dengesi kalemlerinde yer alan mal ve hizmet yatırım gelirlerinde 67 milyon dolar fazla verirken, 1978 yılında 2 milyar dolar açık vermiştir (Yergin, 2014: 596). 1973-1975 döneminde gayri safi milli hasılası %6 oranında azalan ABD’de işsizlik oranları da iki kat artmıştır. Ödemeler bilançosu, petrol ihracatçısı ülkeler arasında yer almayan birçok gelişmekte olan ülkede de dengesizleşmiştir.

1973 yılının aralık ayında Tahran’da toplanan OPEC petrol bakanları, ham petrol varil fiyatını 11,65 dolar olarak belirlemişler ve böylece 1973 yılının son çeyreğinde petrol fiyatları 4 kat artmıştır. Petrolün yeni fiyatı 1973’teki 2,59 dolar olan fiyatıyla karşılaştırıldığında %450 oranında artış görülmektedir. Sanayi ülkelerinde, büyük şoklara sebep olan Petrol Ambargosu, ekonomik büyüme oranlarını da oldukça etkilemiş hatta yüksek artışlara neden olmuştur (Yergin, 2014: 576-578). 1973 Petrol Krizi’nin ardından yaşanan resesyondan dolayı şirket iflas oranları ABD’de %30, İngiltere’de %60’ın üzerine yükselmesi birçok banka ve parasal kuruluş kapanmıştır.

1973-1974 arasında yaşanan benzin fiyatlarındaki artış ABD’nin New York borsasının 100 milyar dolar kaybetmesine sebep olması sonucunda halk enerji tasarrufu yapmaya teşvik edilmiştir. Petrol kullanım oranlarının düşürülmesi için otomobil firmaları yeni modellerde yakıt tasarrufunu ön planda tutmuşlardır. Yaşanan petrol krizi sonrasında yatırımların yön değiştirdiği Japonya’da elektronik sanayisine olan yatırımlarda artış meydana gelmiştir. Japonlar enerji tasarrufu sağlayan otomobiller üreterek ABD’ye pazarlamışlardır. 1973 Petrol Krizi, Türkiye’de petrol fiyatlarının artmasına bağlı olarak kamu harcamalarını arttırmış, yüksek enflasyonla birlikte ekonomide maliye politikalarının etkinliğini yitirmesine neden olmuştur. 1974 yılında petrol fiyatlarının 11,65 dolara yükselmesi Türkiye’nin dış ticaret açıklarının 3 kat artmasına neden olmuştur. 1973 Petrol Krizi Türkiye ekonomisinde ödemeler bilançosu açıklarının artmasına, üretimin durmasına sebebiyet vermiştir. O dönemde tüm ülkeler petrol tasarruf etmeye çalışırken Türkiye’de petrol tüketimi sübvansiyon ile artırılmıştır. Bunun neticesinde Türkiye’nin dış ticaret açığı 2,3 milyar dolara çıkmıştır (Öztürk ve Saygın, 2017: 6).

1979 Petrol Krizi

1979 yılındaki ikinci Petrol Krizi, İran'da yaşanan İslam Devrimi'nde meydana gelen grevlerden kaynaklanmakta olup, bu dönemde petrol üretimi %75 oranında azalmıştır. Yaşanan bu yüksek düşüşe rağmen küresel petrol üretimi %4 oranında düşmüştür. Küresel düzeyde küçük çaplı bir düşüş yaşanmış olsa da 1973 yılında yaşanan Petrol Krizi'nin de etkisiyle büyük bir etki yaratmış ve petrol fiyatları 1 yıl içerisinde iki katına ulaşmıştır.

1978 yılının sonlarında İran'da yapılan grevler sebebiyle petrol üretimindeki duraksama 1979 yılının sonlarına kadar devam etmiştir. Petrol üretiminde İran'da kesinti yaşanmasına rağmen OPEC ülkelerinde petrol üretimlerinde artış yaşanmıştır. OPEC üye ülkelerinde petrol üretimleri artmış olsa bile İran dünyanın en çok petrol ihracatı yapan ülkesi olduğundan petrol krizi tüm dünyayı etkisi altına almıştır. Petrol üretimleri %4,5 oranında azalmasına rağmen petrol fiyatlarının %100'den fazla artmasının sebebi ekonomik büyüme üzerinde petrolün büyük rolü olması ve krizin beklentiler üzerindeki etkisidir (Tunç, 2016: 38).

1978 yılında kriz başlamadan önce dünya birincil enerji tüketiminde petrolün payı %54'tür. 1978 yılında ithal petrol tüketim oranı ABD'de %42, Batı Avrupa'da %91 ve Japonya'da %100'dür. Küresel ekonomi 1973 ve 1979 yıllarında yaşanan petrol krizleri nedeniyle resesyon sürecine girmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında işsizlik oranları en yüksek seviyelere ulaşırken, dünya ticaret hacminde daralma görülmüş ve ekonomide durgunluk ile yüksek enflasyon bir arada yaşanmıştır.

1973 ve 1979 yıllarında meydana gelen Petrol Krizleri sonucunda Türkiye ekonomisinde cari işlem açıkları oluşmuştur. Oluşan bu açıklar rezerv varlıklar ve kısa vadeli borçlanma yoluyla kapatılmaya çalışılmıştır. Ekonomide durgunluk ve yüksek enflasyon oranlarının görüldüğü bu dönemde üretim ve ithalat oranlarında da düşüş yaşanmıştır (Uzunoğlu ve Arzova, 2019: 150).

2.1.2. Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerde 1980 Sonrası Cari Açık

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler 1980 yılına kadar ki süreçte ithal ikameci politikalarla yürütölmekteydi. Uygulanan ithal ikameci politikalar sonucunda ölkelerin dış borçlarında artış görölmüştür ve 1980'den sonra ihracatı teşvik etmeye yönelik politikalar uygulanmaya başlanmıştır. 1980'li yılların ortalarından sonra gelişmekte olan ölkelerde mal

ticaretinde serbestleşmenin ardından sermaye hareketlerindeki kısıtlamaların bir kısmı kaldırılmıştır. Sabit döviz kuru sisteminin sona ermesiyle finansal serbestleşme akımının yaygınlaşması ve bilgi teknolojilerindeki ilerlemeler neticesinde hem finansal araçların uluslararası alanda çeşitliliği artmış hem de işlem hacimleri artmıştır. Yeni politikaların uygulanması tüm dünyada değişikliklere neden olmuştur. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin cari işlemler hesabı 1980’li yıllarda bu değişimlerden olumsuz etkilenmiştir.

Doğu Asya ve Latin Amerika’dan 1990’lı yıllarda gelişmekte olan ülkelere yönelik sermaye akışı olması cari işlem açıklarının sürdürülebilirliği sorununa yol açmıştır. Almanya, Japonya ve OPEC ülkelerinde 1997-1998 yıllarında meydana gelen Doğu Asya Krizi’ne kadar cari fazla, 1980 yılından sonraki süreçteki olumsuz etkilerin giderilmesinde etkili olmuştur. ABD’nin cari işlem açıkları, tükenmekte olan tasarruflarla, artan tüketim oranları da Doğu Asya Krizi ile artmıştır. ABD’nin cari işlem açıkları Almanya, Japonya ve OPEC ülkelerinin cari fazlaları ile giderilmiştir. ABD oluşan cari işlem açıklarının finansmanını FED’ in genişletici para politikası ve dolarda değer kaybının olmasını önleyici müdahaleler ile sağlamıştır (Barak, 2013: 31).

Tablo 2.1. En Çok Cari Fazla Veren 10 Ülke (Milyar Dolar)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Çin	237.810	136.097	215.392	148.204	236.047	293.022	191.337	188.676	24.131	102.910	273.980	277.149
Almanya	195.436	232.889	251.608	244.845	280.261	288.820	295.118	287.895	312.097	289.558	266.967	287.572
Japonya	221.060	129.882	59.675	45.952	36.771	136.448	197.779	203.535	177.821	176.542	164.402	176.882
Kore	27.951	16.638	48.791	77.259	83.030	105.119	97.924	75.231	77.467	59.676	75.276	81.281
İsviçre	87.926	57.219	75.152	81.270	59.621	72.085	62.603	50.769	49.072	49.129	28.498	58.473
Rusya	67.452	97.274	71.282	33.428	57.513	67.777	24.469	32.179	115.680	65.399	36.113	94.620
Hollanda	58.805	77.252	85.576	85.536	72.931	48.262	63.235	90.252	99.144	85.301	63.719	79.584
Singapur	54.996	62.069	52.064	48.312	56.519	57.574	56.012	59.282	57.933	53.398	59.784	60.123
Norveç	46.487	61.661	64.206	53.933	54.052	30.994	16.425	21.815	34.754	11.546	7.136	31.970
Tayland	11.486	9.427	-4.899	-8.833	11.643	27.753	43.438	43.952	28.423	38.206	17.597	-2.660

Kaynak: World Economic Outlook Database, Ekim 2021.

Tablo 2.1.'e baktığımızda en çok cari fazla veren ülkelerin çoğunlukla gelişmiş ülkelerden oluştuğunu söyleyebiliriz. Almanya'nın cari fazlası art arda düşüş göstermesine rağmen hala dünyada Çin'den sonra en yüksek cari fazla veren ülke konumundadır. Almanya'nın cari işlem hesabında oluşan fazla, ülkenin önemli ihracat pazarlarının çoğunda otomobil, makine ve teçhizata yönelik talebin düşmesiyle gerilemiştir. Çin'in bir önceki yıla göre çok yüksek oranda cari fazla vermesinin sebepleri arasında Kovid-19 salgını neticesinde birçok insanın evde çalışmasından dolayı daha fazla bilgisayar ve tablet gibi elektronik ürünler satması yer almaktadır. Bunun yanında maske ihracatında yaşanan önemli artışta bu sebepler arasında yer almaktadır.

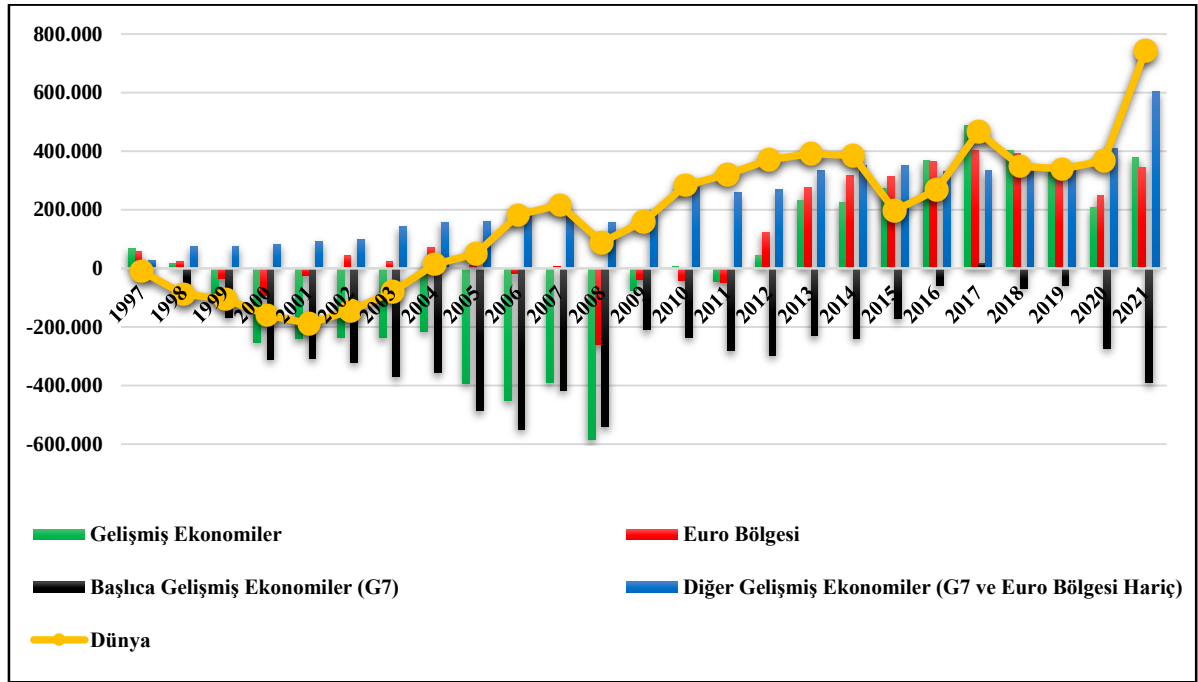

Tablo 2.2. En Çok Cari Açık Veren 10 Ülke (Milyar Dolar)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
ABD	-432.01	-455.30	-418.11	-339.45	-369.98	-408.88	-397.57	-361.70	-438.23	-472.14	-616.09	-796.11
İngiltere	-77.23	-48.18	-94.58	-136.23	-149.63	-147.36	-146.89	-100.42	-105.33	-87.64	-100.60	-104.61
Brezilya	-79.23	-76.48	-84.43	-79.79	-101.67	-54.78	-24.47	-22.03	-51.46	-65.03	-25.92	-8.53
Avustralya	-45.72	-46.58	-67.41	-51.36	-44.73	-57.01	-41.49	-35.77	-29.73	9.85	36.21	57.28
S. Arabistan	66.75	158.58	164.76	135.44	73.75	-56.72	-23.84	10.46	71.97	38.23	-19.64	32.610
Kanada	-57.61	-48.63	-64.62	-58.01	-41.89	-54.40	-47.18	-46.22	-40.30	-35.71	-29.89	10.561
Meksika	-4.83	-11.89	-18.64	-31.52	-25.43	-31.08	-24.39	-20.41	-25.10	-3.94	26.12	0.44
Türkiye	-44.61	-74.40	-47.96	-55.85	-38.84	-27.31	-27.03	-40.81	-21.74	6.75	-37.30	-19.23
Cezayir	12.15	19.80	12.29	0.83	-9.43	-27.29	-26.47	-22.33	-16.91	-16.95	-18.71	-12.49
Hindistan	-47.86	-78.20	-87.84	-32.25	-26.78	-22.08	-14.35	-48.66	-57.18	-24.55	24.01	-30.37

Kaynak: World Economic Outlook Database, Ekim 2021.

Tablo 2.2.'de en çok cari açık veren ülkelerin büyük çoğunluğunun gelişmekte olan ülkelere yer aldığını ve buna bağlı olarak gelişmekte olan ülkelerin dış kaynak ihtiyacının diğer ülkelere göre daha yüksek olduğunu söylemek mümkündür. ABD'nin cari işlemler açığı 2020 yılında Kovid-19 salgınının da etkisiyle 616 milyar dolara yükselerek 2010 yılından beri en yüksek seviyeye ulaşmıştır. Türkiye uzun yıllardır cari açık veren ülkeler grubunda yer almasına rağmen 2019 yılında 6,75 milyar dolar cari fazla vermiştir. Benzer şekilde sürekli cari açık veren Hindistan ekonomisi de 2020 yılında 24 milyar dolar cari fazla vermiştir.

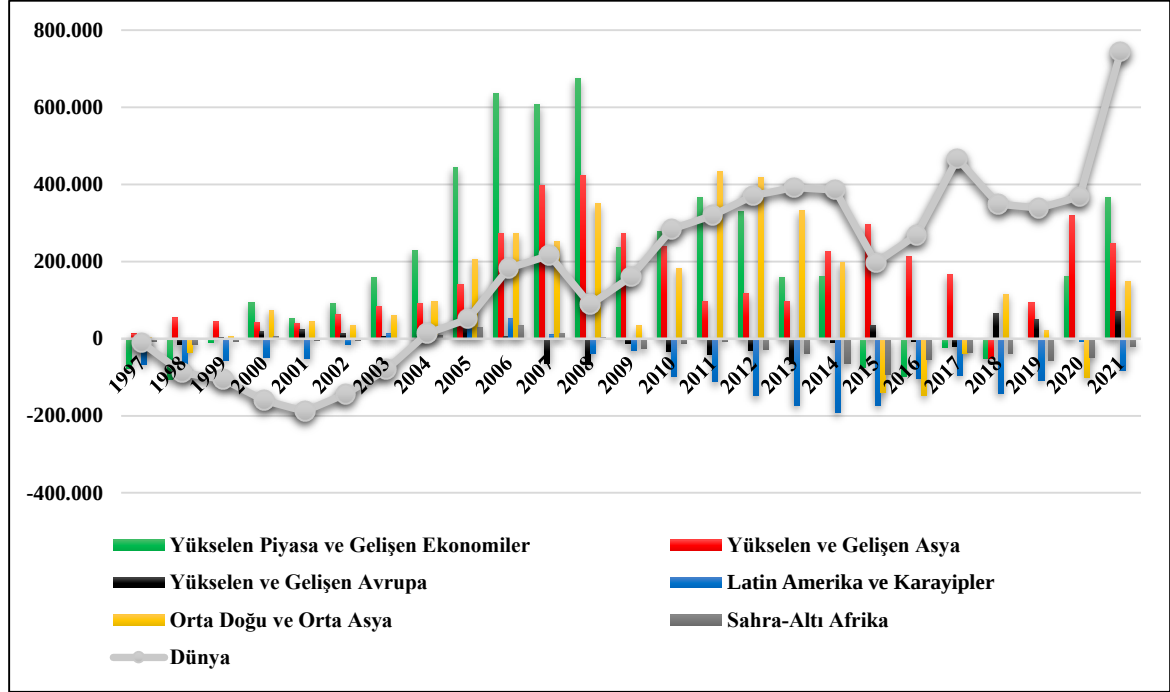
Kaynak: World Economic Outlook Database, Nisan 2022.

Grafik 2.1. Gelişmiş Ekonomilerde Cari İşlemler Hesabı (Milyon Dolar)

1990-2000 yılları arasında gelişmiş ülkeler nihai mallarda net ithalatçı ve ara mallarda net ihracatçı konumundadır. Gelişmiş ülkelerdeki cari açıkların oluşmasında ikiz açıklar gibi dış faktörler yer almaktadır. 1997-2001 yılları arasında dünya cari açığı giderek artarken, gelişmiş ekonomilerde 1998 yılından itibaren bu artış yaşanmıştır. 2001 yılında yaşanan küresel krizden sonra gelişmiş ülke ekonomilerindeki cari açıklar hızla artmaya devam etmiştir. Gelişmiş ülke ekonomilerinde en yüksek cari açığı 2008 yılında 585 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Çünkü 2008 finansal krizinden gelişmiş ülkeler diğer ülke gruplarına oranla daha fazla etkilenmiştir.

2001-2002 yıllarında gelişmiş ekonomiler arasında sadece ABD ve Britanya cari işlem açığı vermiştir. Grafikte başlıca gelişmiş ülkeler olarak adlandırılan G7 ülkeleri 1997 yılından günümüze kadarki süreçte sürekli cari açık verirken, G7 ve Euro Bölgesi haricindeki gelişmiş

lkeler grubu sürekli olarak cari fazla vermektedir. 2017 yılında dünyada 466 milyon dolar cari fazla gerçekleşirken gelişmiş ülkelerde bu rakam 488 milyon dolar gerçekleşerek ele alınan yıllardaki en yüksek seviyeye ulaşmıştır.

Kaynak: World Economic Outlook Database, Nisan 2022.

Grafik 2.2. Yükselen Pazar ve Gelişmekte Olan Ekonomilerde Cari İşlemler Hesabı (Milyon Dolar)

1997-1999 yılları arasında dünya cari işlem açıkları ortalama 67 milyon dolar iken, yükselen piyasa ve gelişmekte olan ekonomilerin o dönemdeki cari açıkları 63 milyon dolardır. 1998 yılından sonra azalmaya başlayan cari işlem açıkları 2000 yılında cari fazlaya dönüşmüştür. 2007 yılında bir önceki yıla göre 27 milyon dolar azalmış olmasına rağmen 2008 yılına kadar belirli miktarlarda artarak 2008 yılında yaklaşık 673 milyon dolara ulaşmıştır.

Yükselen piyasa ve gelişmekte olan ülkelerdeki cari fazlalar 2008 küresel krizinin yatırım ve tüketim talebi üzerindeki olumsuz etkisinden ve enerji fiyatlarının düşmesine bağlı olarak 2009 yılında 235 milyon dolara düşmüştür. Yükselen piyasa ve gelişmekte olan ekonomilerin 1997 yılından itibaren cari işlem dengesinin genel olarak fazla verdiği görülmektedir. Ayrıca Latin Amerika ve Karayipler 2003-2007 yılları haricinde genel olarak cari açık vermiştir. Asya lkelerinin de 2015 ve 2016 yılında vermiş oldukları cari açık haricinde sürekli olarak cari fazla verdiği görülmektedir. Gelişmekte olan ülke gruplarının cari işlemler dengesi gelişimlerinde yüksek oranlarda farklılıklar olduğunu söylemek mümkündür.

Gelişmekte olan ülkelerin ticaret performansı birincil malların dünya talebine göre şekil almaktadır. Cari işlem hesabında yaşanan olumlu gelişmeler emtia fiyat artışlarının bir sonucudur. Petrol fiyatlarında yaşanan artışla birlikte petrol ihraç eden ülkelerde yüksek oranlarda cari fazlalar meydana gelmiştir. Birincil emtia fiyatlarının artması Asya'daki gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerini olumsuz yönde etkilemiştir. Asya'daki gelişmekte olan ülkelerin ihracat oranları artmış ve emtia fiyatlarının artmasıyla yaşanan ithalat artışları neticesinde oluşan açık giderilmiştir. Gelişmekte olan Avrupa ve Orta Asya ülkelerinde finansman kaynaklarına erişimin kolay olması, yüksek tüketim oranlarına ve buna bağlı olarak cari açıkların sürdürülemez olmasına neden olmaktadır.

2.2. Türkiye’de Cari İşlemler Açığı Sorununun Gelişimi

2.2.1. 1980 Öncesi Dönemde Yaşanan Gelişmeler

Cumhuriyetin kurulduğu ilk yıllarda Türkiye tarıma dayalı ve dışa açık bir ekonomik yapıya sahipti ve sanayi yok denebilecek kadar az seviyelerdeydi. Bundan dolayı Cumhuriyetin ilk dönemlerinde kurumlar oluşturulmuş, Türkiye’nin ekonomik yapısı onarılmaya çalışılmıştır.

1923-1929 yıllarında Türkiye’de %9 oranında yıllık ortalama milli gelir gerçekleşmiştir. İthalatın GSYH’deki oranı yıllık ortalama %14,4 ve ihracatın GSYH içindeki payı ortalama %10,6 olarak meydana gelmiştir. Savaşlar sebebiyle tükenmiş bir ekonominin Lozan Anlaşması kısıtlamaları altında toparlanmaya çalışılan bu dönemde Türkiye, tarımsal ve hammadde ihracatı yapmakta ve sınai tüketim malı ithal etmekteydi. 1929 Büyük Buhran’ının etkisiyle ihracatı yapılan ürünlerin fiyatlarındaki düşüş Türkiye ekonomisinin döviz gelirlerinde de düşüşe yol açmıştır. Buna bağlı olarak ithalat hacminde daralma yaşanmıştır. Türkiye ithalatı kontrol altına alarak ve ikameci stratejiye ağırlık vererek Büyük Buhran’ın etkilerinden kurtulmaya çalışmıştır (Çakırel, 2020: 21).

1930-1939 dönemi Türkiye ekonomisinde iktisat politikaları kapsamında korumacılık ve devletçilik ön plana çıkmaktadır. 1930-1939 dönemi Türkiye ekonomisi için ilk sanayileşme dönemi olarak ele alınmaktadır. 1932 yılında uygulanan devletçilik politikalarının da etkisiyle dış ticaret dengesi kontrol altına alınarak hızlı ekonomik büyüme gerçekleştirebilmek hedef haline gelmiştir. 1930 yılında kurulan Merkez Bankası ile hem döviz işlemleri güvence altına alınmış hem de Osmanlı döneminde kalan yatırımlar devlet güvencesine geçirilmiştir. Bu dönemde milli gelir yıllık ortalama %6 oranında artmasına

rağmen 1933-1939 yıllarında milli gelir yıllık ortalama %9 oranında gerçekleşmiştir. Türkiye dış ticaretinde 1930 yılında fazla verilmesi durumu 1947 yılına kadar devam etmiştir (Çakır, 2015: 35).

1940-1945 yılları arasında yaşanan İkinci Dünya Savaşı'na Türkiye dahil olmamış olsa da savaştan her bakımdan olumsuz yönde etkilenmiştir. 1940 yılında uygulamaya konulan fiyat denetimleri 1942 yılında gevşetilmiştir. Bunun sonucunda fiyatlar genel düzeyi 1942 yılında %90 ve 1943 yılında %75 artmıştır. Bu dönemde milli gelir oranı, sınai ve tarımsal üretimde yaşanan düşüşlerden dolayı %6'ya düşmüştür. Ayrıca yatırımların milli gelirdeki oranı da %8 seviyesindedir.

1946 yılında Türkiye yüksek oranda dış ticaret fazlası vermiş olmasına rağmen 1946-1953 döneminde 500 milyon dolar dış ticaret açığı vermiştir. Yaşanan bu açıklar dış krediler ve ABD'nin yardımları ile giderilmeye çalışılmıştır. 1950-1960 döneminde kısmen dışa kapalı olmayan ekonomi politikası uygulanmıştır. Ancak bu dönemin sonlarında Türkiye ekonomik ve politik kriz yaşamıştır. Yaşanan bu krizle birlikte dış açık artmış, yüksek işsizlik ve enflasyon oranları ile karşı karşıya kalınmıştır. Bu sorunlarla mücadele zorlaşınca 1958 yılında uygulanan istikrar programı ile dış açık probleminin ortadan kaldırılması amaçlanmış fakat programdan istenen sonuç elde edilememiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında uygulanan serbest dış ticaret politikaları 1954-1961 yılında bırakılmış ve dış ticarete kontrollü rejime geçilmiştir. Ayrıca bu dönemde GSMH yıllık ortalama artış oranı %4,2 olarak gerçekleşmiştir. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın uygulanmaya başladığı dönemde Türkiye ekonomisinde 320 milyon dolar dış ticaret açığı ve 300 milyon dolar cari işlemler açığı verilmiştir. Oluşan bu cari açığın 270 milyon doları sermaye girişleri ile finanse edilmiştir. 1968 yılında yani Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın sonunda işçi döviz gelirleri ile dış ticaret açığı finanse edilmeye çalışılmıştır. Dış ticaret açıkları 1970'li yıllara doğru artmasına rağmen beklenen sermaye girişleri olmadığından ve döviz talebinin artmasından dolayı TL değer kaybetmiştir. 1970 yılında devalüasyon yapılmıştır. Yapılan devalüasyon sonucunda döviz gelirleriyle ihracat oranları artarken dış ticaret açıkları ve cari işlem açıkları azalmış hatta 1973 yılında Türkiye ekonomisi 484 milyon dolar cari fazla vermiştir. 1974 yılında ise yaşanan petrol şoklarının etkisiyle 718 milyon dolar cari işlem açığı ve 2 milyar 245 milyon dolar dış ticaret açığı verilmiştir. 1973 yılında %1,6 olan cari açık/GSYH oranı 1974 yılında %1,8 olarak gerçekleşmiştir. 1975 yılında ise neredeyse iki kat

artmış ve %3,5' yükselmiştir (Çakır, 2015: 40). Türkiye ekonomisinde dışa kapalı ülkelerin sahip olduğu tüm özellikler 1980 yılından önce yaşanmıştır.

2.2.2. 1980-1990 Döneminde Yaşanan Gelişmeler

1970'li yılların sonlarına doğru Türkiye ekonomisinde sabit kur politikalarının izlenmesi sonucunda ödeme güçlükleri yaşanmasının nedeni dışa açık bir ekonomi olmaması ve ithal ikameci sanayileşme stratejilerinin uygulanmasıdır. Türkiye ithal malları yurt içinde üretip tekrar yurt içinde satarak iç talebi karşılamayı amaçlamıştır. Ancak 1980'li yıllara doğru amacına uygun olarak uygulanmadığından negatif ithal ikameye ve kapasite kullanım oranlarının yarıya düşmesine neden olmuştur. Bunlara bağlı olarak da 1970'li yılların sonunda yüksek cari işlem açıkları görülmüştür.

24 Ocak 1980 tarihinde, yaşanan dar boğazı genişletmek ve dış ticareti serbest kılmak için radikal değişimleri de hedefleyen bir istikrar programı uygulanmaya başlamıştır. Bu programın uygulanmasının temel sebebi, 1970'li yılların sonuna doğru büyüyen dış borç ve bu sorunun üretim için gerekli ithalatın yapılmasına engel olmasından dolayı istihdam ve büyüme üzerindeki olumsuz etkilerin en aza indirgenmeye çalışılmasıdır. Bu durumda uygulanan politikalar, döviz darboğazının genişletilmesi ve döviz gelirlerini artırıcı etki yaratması açısından oldukça önemlidir. İstikrar programının uygulanmaya başlamasıyla birlikte Türkiye hızlı bir serbestleşme sürecine girmiştir.

24 Ocak Kararları ile ödemeler dengesinde oluşan açıkların ve artan enflasyon oranlarının kısa dönemde düşürülmesi amaçlanmış olmasına rağmen hızlı serbestleşme ve 1989 yılında sermaye akımları önündeki engellerin kaldırılması Türkiye ekonomisinde yeni krizlere yol açmıştır. Dış ticaretin serbestleşmesinden sonra 1980-1990 döneminde gayri safi milli hasıla oranı düşerken, enflasyon oranları hızla artmış ve buna bağlı olarak dış borç stokunda da artış yaşanmıştır (Yiğit, 2018: 56).

1989 yılında alınan 32 Sayılı Karar ile birlikte Türkiye'nin liberalleşme süreci büyük ölçüde tamamlanmış ve Türk Lirası konvertibl duruma gelmesiyle Türkiye ekonomisi tamamen dışa açık bir duruma gelmiştir. İç ve dış tasarruf açıklarının giderilmesi, sermaye hareketlerindeki kısıtlamaların kaldırılması amacıyla yeni düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemelerin yapılmasının amacı bütçe dengesini sağlamak ve faiz oranlarını artırarak sermaye girişlerinin teşvik edilmesidir. Bu hedeflerin gerçekleştirilmeden uygulanması

sonucunda yurt içi faiz oranları artmış, kısa vadeli sermaye hareketleri hız kazanmış ve buna bağlı olarak Türkiye'ye sermaye girişlerinde aşırı artış yaşanmıştır (Polat, 2008: 72-73).

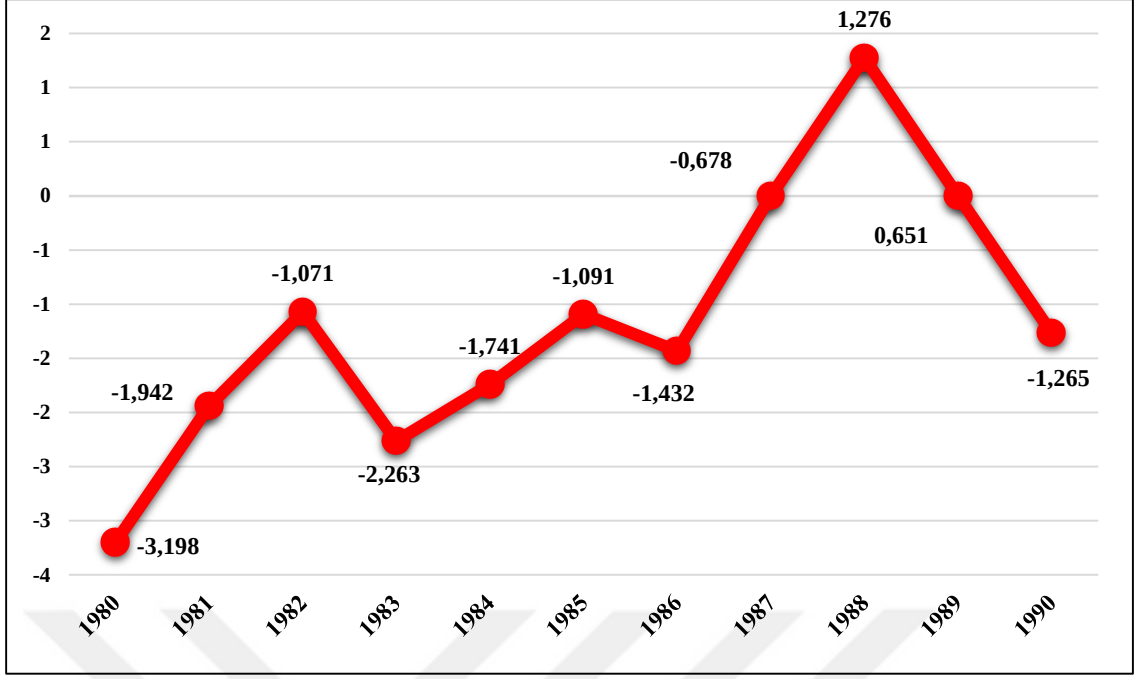
Tablo 2.3. 1980-1990 Yılları Arasında Türkiye'de Cari İşlemler Dengesi ve Dış Ticaret Göstergeleri (Milyon Dolar)

Yıllar	Cari İşlemler Dengesi	İhracat	İthalat	İhracat / İthalat (%)	Dış Ticaret Dengesi
1980	-3.408	2.910	7.909	36,79	-4.999
1981	-1.936	4.702	8.933	52,63	-4.230
1982	-952	5.745	8.842	64,97	-3.097
1983	-1.923	5.727	9.235	62,01	-3.508
1984	-1.439	7.134	10.044	71,03	-2.910
1985	-1.013	7.959	10.666	74,62	-2.976
1986	-1.465	7.457	10.381	71,83	-3.018
1987	-806	10.190	13.275	76,76	-3.206
1988	1.596	11.662	13.443	86,75	-1.813
1989	938	11.625	14.757	78,78	-4.190
1990	-2.625	12.959	20.875	61,08	-9.448

Kaynak: TCMB-EVDS, Ödemeler Dengesi (6.El Kitabı) Ayrıntılı Sunum.

Tablo 2.3.'te 1980-1990 yılları arasında ihracat ve ithalat rakamlarının hızla arttığını söylemek mümkündür. 1980 yılında 2.910 milyon dolar olarak gerçekleşen ihracat 1990 yılına kadar yaklaşık 10 milyon dolar artarak 12.959 milyon dolara ulaşmıştır. Aynı yıllarda ithalat rakamlarına baktığımızda yaklaşık 14 milyon dolar artış yaşandığını söyleyebiliriz. Özellikle 1980'li yılların başlarında ihracattaki gelişmelerin ithalattaki gelişmelerden daha hızlı olduğu görülmektedir. Bu dönemde ihracatın ithalatı karşılama oranı arada iniş çıkışlar yaşanmasına rağmen %36'dan %61'lere ulaşmıştır. 1980 yılında serbestleşen ticaretle birlikte cari işlemler hesabı 3.408 milyon dolar açık vermiştir.

24 Ocak Kararları neticesinde ödemeler dengesindeki olumlu değişimler 1983 yılında döviz gelirlerinin azalması ile yerini olumsuz etkilere bırakmıştır. 1984 yılında yeni standarda göre düzenlenen ödemeler bilançosunda olumlu gelişmeler meydana gelmiştir. 1985 yılında turizm sektörüne yapılan yatırımların olumlu etkileri cari işlemler hesabına da yansımıştır. Dünya'da petrol fiyatlarının artması ve dış ticarete yaşanan sorunlardan dolayı 1986 yılında ödemeler dengesinde istenilen sonuca ulaşamamıştır. Cari işlem açıkları 1987 yılıyla birlikte azalmaya başlamış ve 1988-1989 yılında turizm gelirleri ve işçi gelirlerinden dolayı cari işlemler hesabı fazla vermiştir.

Kaynak: World Economic Outlook Database, Nisan 2021.

Grafik 2.3. Türkiye’de 1980-1990 Döneminde Cari Açık / GSYH (%)

Yukarıdaki grafikte Türkiye ekonomisinin 1980-1990 dönemine ait Cari açık/GSYH değerlerine yer verilmiştir. 1980 yıllarda bu oran %1-%2 seviyelerinde gerçekleşmiştir.

2.2.3. 1990-2000 Döneminde Yaşanan Gelişmeler

Türkiye ekonomisinde 1990’lı yıllarda sürekli artan bütçe açıkları 1990’lı yılların sonlarına gelindiğinde sürdürülemez bir boyuta ulaşmıştır. Bu durum iç borç dinamiğinin oluşumuna, enflasyon rakamlarının hızla artmasına sebep olmuştur. Asıl amacı sektöre kredi vermek olan bankalar bu amaçlarını ikinci plana atarak devlete borç vermeye başlamıştır. Bu durum neticesinde kamu bankalarının zararlarında yüksek artışlar meydana gelmiş ve mali sistem git gide kötüleşmiştir. Dolayısıyla reel faiz oranları artmış, bütçeden faiz giderlerine ayrılan oran yükselmiştir. Türkiye’nin yapısal sorunları reformların devamlı ertelenmesinden dolayı çözülemez boyutlara ulaşmıştır (Alpaydın, 2011: 21).

1990’lı yıllarda gelişmiş ülkelerde meydana gelen daralma faiz oranlarını devamlı düşürdüğünden ve gelişmekte olan ülkelere faiz oranlarının yüksek olmasından dolayı uluslararası sermaye hareketleri gelişmekte olan ülkelere yönelmiştir. 1990’larda siyasi makroekonomik istikrarın giderek yok olması, yüksek enflasyon oranları, kısa zaman diliminde tekrar eden seçimler ihracat üzerinde olumsuz etki yaratmakta ve bununla birlikte

yaşanan belirsizlik ortamı yatırımlar üzerinde de olumsuz etkiye neden olmuştur (Çetin ve Savrul, 2016: 521).

Ekonomik büyümeyi durma noktasına getiren 1991 Körfez Krizi, Türkiye'nin Irak'a ihracatı üzerinde de olumsuz yönde etkili olmuştur. Körfez Krizi iç talep oranlarını düşürmüş, döviz piyasalarındaki hareketliliğe bağlı olarak ihracat oranlarını yükseltmiştir. Ekonomik büyüme rakamlarında meydana gelen düşüş gelecek dönemlerde de inişli-çıkışlı olarak sürekliliğini korumuştur (Tarhan, 2014: 52). İç talebin giderek artmasından ve hazinenin ihtiyacı olan mali kaynakların Merkez Bankası tarafından karşılanması 1990'ların başında faiz oranlarının azaltılması amacından kaynaklanmaktadır. Artan kur oranları ithalatın pahalılaşmasına ve enflasyon oranlarının artmasına neden olmuştur. 1994 yılına kadar hızla büyüyen ekonomi 1994 yılında daralmaya başlamıştır. ABD, Türkiye'nin kredi notunu üst üste düşürünce Türkiye'nin dışardan kredi bulma olanağı kalmamış ve 5 Nisan 1994'te ekonomik stabilizasyon programını uygulamaya başlamıştır. Enflasyonun uygun seviyelere düşürülmesi, dolar karşısında Türk Lirası'nın değer kazanmasına engel olmak ekonomik istikrar programının temel hedefleridir.

1994 Krizi ile birlikte yaşanan gelişmeler şu şekilde ifade edilebilir: Türk Lirası'nın konvertibilitesine geçildiğinde artan bütçe açıklarına bağlı olarak iç borç sorunu da artmıştır. İç borç faiz oranlarının yükselmesi neticesinde uluslararası kısa vadeli sermaye hareketlerinin ülkeye girişi de hızlanmıştır. Kısa vadeli sermaye hareketleri hem iç borç sorunu için ek kaynak sağlarken hem de Türk Lirası'nın değer kazanmasına ve ithalatın artmasına yol açmıştır. Yani ithalat artarken ihracat azalmış ve cari işlem açıkları önemli ölçüde artmıştır (Yaşar ve Sugözü, 2019: 73-74).

1994 yılında yaşanan gelişmelerden sonra Türkiye ekonomisi hızlı bir gelişim sürecine girmiştir. 1995 yılında imzalanıp, 1996 yılında yürürlüğe giren Avrupa Topluluğu Gümrük Birliği Anlaşması sonrasında dış ticarete yeni bir dönem başlamıştır. Türkiye yapılan bu anlaşma sayesinde Avrupa Birliği (AB)'nin ortak gümrük tarifelerini üçüncü ülkelere uygulamaya başlamıştır. Türkiye'nin küresel piyasalara entegrasyonunda köprü görevi üstlenen Gümrük Birliği Anlaşması'ndan sonra dış ticarete korumacılık azalmıştır. İhracatta yaşanan durgunluk 1996 yılından sonra ithalat artışını hızlandırmış ve cari işlem açıklarının artmasına yol açmıştır.

Tablo 2.4. 1990-2000 Yılları Arasında Türkiye’de Cari İşlemler Dengesi ve Dış Ticaret Göstergeleri (Milyon Dolar)

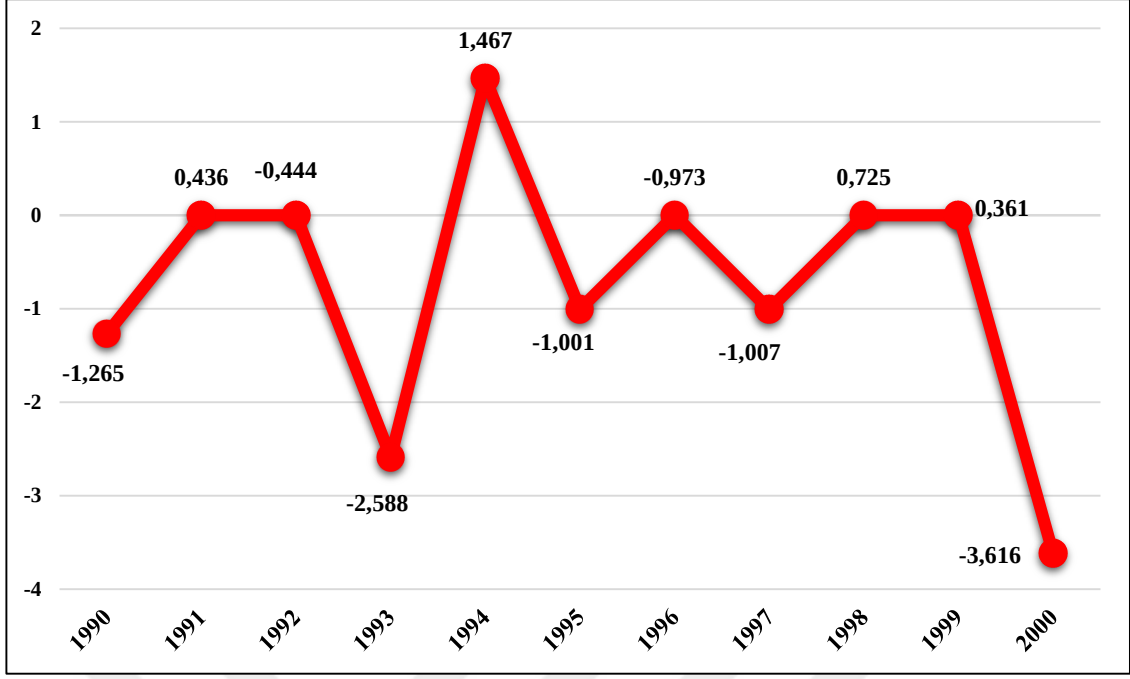
Yıllar	Cari İşlemler Dengesi	İhracat	İthalat	İhracat / İthalat (%)	Dış Ticaret Dengesi
1990	-2.625	12.959	20.875	62,08	-9.448
1991	250	13.593	19.722	68,92	-7.290
1992	-974	14.715	21.361	68,89	-8.076
1993	-6.433	15.345	27.545	55,71	-14.081
1994	2.631	18.106	21.793	83,08	-4.167
1995	-2.339	21.636	33.466	64,65	-13.152
1996	-2.437	32.067	40.659	78,87	-10.264
1997	-2.638	32.100	45.291	70,88	-15.048
1998	2.000	30.741	43.018	71,46	-13.927
1999	-925	29.031	37.723	76,96	-9.667
2000	-9.920	30.825	50.982	60,46	-21.959

Kaynak: TCMB-EVDS, Ödemeler Dengesi (6.El Kitabı) Ayrıntılı Sunum.

Tablo 2.4 ‘e baktığımızda 1990 yılında cari işlemler hesabı 2,6 milyon dolar açık vermiştir. 1990 yılında Türkiye ekonomisi tarihinde ilk defa ithalat 20,8 milyon dolar seviyesine ulaşmıştır. Buna karşılık ihracattaki artış ithalata göre daha sınırlı artmış ve 13 milyon dolar civarlarında gerçekleşmiştir. Bu durum Türkiye’nin dış ticarete 9,4 milyon dolar açık vermesine neden olmuş ve ihracatın ithalatı karşılama oranının ise %62 gibi seviyelerde olmasına yol açmıştır.

1991 yılında ihracat 13,5 milyon dolar, ithalat ise 19,7 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Böylelikle daralan Türkiye ekonomisinde dış ticaret açığı da 7,2 milyon dolara gerilemiştir. Dış ticarete yaşanan bu daralma ile cari işlemler dengesi de 250 milyon dolar fazla vermiştir. 1992 yılında yapılan düşük oranlı devalüasyonlar ve yüksek harcamalar sonucunda cari işlemler hesabı 974 milyon dolar açık vermiştir. Bir önceki yıla göre ihracat 1,1 milyon dolar ve ithalat 1,6 milyon dolar artmış, dış ticaret dengesinde de 8 milyon dolar açık gerçekleşmiştir. 1993 yılında dış ticaret ve cari işlemler hesabında ki rekor açık, bütçe açıklarının artmasına ve Türkiye’den sermaye çıkışlarının artmasına yol açarak 1994 mali krizine neden olmuştur.

1995-2000 yılları arasında cari işlemler hesabı ve dış ticaret dengesine baktığımızda 1995 yılında 2,3 milyon dolar cari işlemler açığı ve 13,15 milyon dolar dış ticaret açığı verilmiştir. 1991 yılından sonra ilk kez 1998 yılında cari işlemler hesabı fazla vermiştir.

Kaynak: World Economic Outlook Database, Nisan 2021.

Grafik 2.4. Türkiye’de 1990-2000 Döneminde Cari Açık / GSYH (%)

1990-2000 dönemi cari açık/GSYH oranlarına baktığımızda 1980’li yıllardaki aynı seviyelerde düşüş ve artışlar görülmüştür ve 2000 yılında %-3,6 oranında gerçekleşmiştir.

2.2.4. 2000-2010 Döneminde Yaşanan Gelişmeler

Türkiye, 1990’lı yıllarda meydana gelen borç stoklarının artması, enflasyonun hızla artışı, sürekli daralan bir ekonomiden dolayı 2000’li yıllara girerken kırılgan bir yapıya sahiptir. 24 Ocak Kararları ile uygulanmaya başlanan dışa açıklık ve ihracata dayalı büyüme politikaları ile birlikte 2000’li yıllarda cari işlemler açığı sorunu Türkiye’de tehlikeli bir yol almaya başlamıştır. Türkiye ekonomisi için 1994 kararlarından sonra yaşanan en büyük ekonomik sorunlar Kasım 2000 ve Şubat 2001’de ki ekonomik krizlerdir. 2000 ve 2001 krizleri 1994 Krizi’nden farklı olarak ödemeler bilançosunda yaşanan dengesizliklerden kaynaklanmaktadır. 2000’li yıllarda uygulanan politikalar sonucunda yüksek faiz oranları, düşük kur politikalarıyla dövizin ülkeye girişi sağlanarak döviz kuru düşürülmüştür. İthalatta yaşanan artışın yanında ihracatta belirli bir seviyede artmış ve ulusal para enflasyon hedeflemesi neticesinde değer kazanmıştır (Müteveli, 2018: 74). Kasım 2000 Krizi’nin atlatıldığı düşünülürken döviz krizi şeklinde meydana gelen Şubat 2001 Krizi gerçekleşmiştir. IMF’den, kısa süre içerisinde etkisini hissettiren ve spekülasyon sermaye girişlerinin önüne geçilemez durumlara gelmesiyle yaşanan krizi giderebilmek için yardım talep edilmiştir. Merkez Bankası finansal piyasalara karşı oluşan güvenin azalmasıyla ekonomik kırılganlığın

artığı ve ortalama gecelik faiz oranlarının %4000 arttığı, döviz rezervlerinin de yok olmaya başladığı bu dönemde döviz kurunun dalgalanmaya bırakıldığını söylemiştir (Yiğit, 2018: 61-62). Türk Lirası'nın aşırı değer kazanması, sürekli artmakta olan cari işlem açıkları, bankacılık sektöründe meydana gelen güven sorunu bu iki krizin yaşanmasına ve ekonominin neredeyse çökmesine neden olmuştur.

Türkiye 2001 Krizi'ni atlattıktan sonra yeni bir ekonomi programı yani Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı'nı (GEGP) uygulamaya başlamıştır. Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı'nın en temel amacı fiyat istikrarının sağlanması ve enflasyon hedeflemesidir. Bu programın uygulanmaya başlanmasından sonra Türkiye'de 2002-2003 yıllarında gerçekleşen ekonomik büyüme 2004 yılında da aynı şekilde devam etmiştir. Bu durum Türkiye'yi o dönemde dünyanın en hızlı büyüyen ülkesi konumuna getirmiştir. 2004 yılında gerçekleşen enflasyon oranlarındaki hızlı düşüş sebebiyle 2005 yılında iyileşme hızı yavaşlamıştır.

Sıcak para girişlerinin sebep olduğu ekonomik büyüme sürecinin devam etmesi, 2001 Krizi'nden sonra Türkiye'nin cari işlemler açığının süregelen olmasına neden olan bir diğer etkidir. O dönemde Türkiye'nin cari işlemler açığını devamlı sıcak parayla finanse etmesi sonucunda Türkiye sermaye hareketlerine bağımlı duruma gelmiş ve cari işlem açıkları sürekli artmaya devam etmiştir.

2008 yılında yaşanan ve dünya ekonomisini de etkisi altına alan finansal krizden dolayı Türkiye'de hem iç hem de dış talepte yaşanan düşüşlerden ve enerji fiyatlarının düşmesi sonucunda ihracat oranlarının ithalat oranlarına kıyasla daha fazla artması cari işlem açıklarında düşüşe yol açmıştır. Türkiye başta olmak üzere Amerika'nın genişletici para politikaları 2008 yılında yaşanan finansal krizden sonra piyasadaki döviz miktarını artırmış ve kurların düşmesine neden olmuştur. Buna bağlı olarak cari işlem açıkları yeniden artmıştır. Amerika ve AB ülkelerinin para arzını artırmaya yönelik uyguladıkları politikalar, tüm dünyada faiz oranlarının düşürülmesi, Türkiye'nin bu krizi atlatmasında büyük öneme sahiptir (Doğan, 2014: 72).

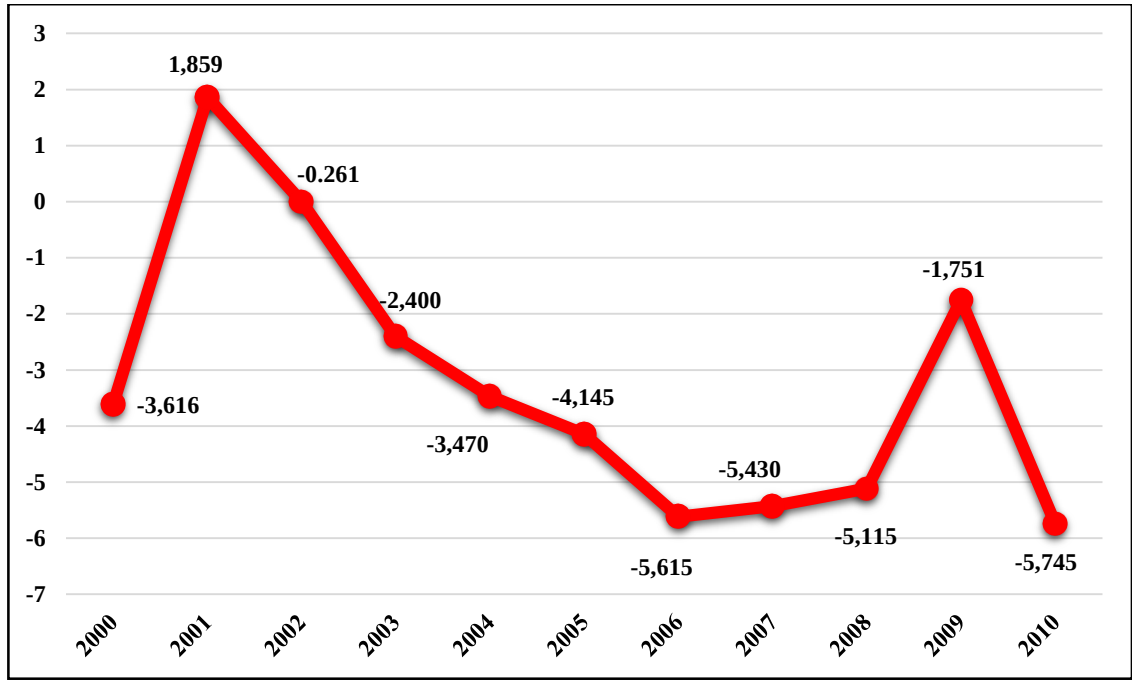
Tablo 2.5. 2000-2010 Yılları Arasında Türkiye’de Cari İşlemler Dengesi ve Dış Ticaret Göstergeleri (Milyon Dolar)

Yıllar	Cari İşlemler Dengesi	İhracat	İthalat	İhracat / İthalat (%)	Dış Ticaret Dengesi
2000	-9.920	30.825	50.982	60,46	-21.959
2001	3.760	34.703	37.103	93,53	-3.282
2002	-626	40.666	45.701	88,98	-6.404
2003	-7.554	52.318	63.285	82,39	-13.411
2004	-14.198	68.444	87.773	77,98	-22.438
2005	-20.980	78.233	107.559	72,73	-32.936
2006	-31.161	92.975	130.690	71,14	-40.894
2007	-36.946	114.393	156.884	72,92	-46.831
2008	-39.425	137.175	188.832	72,64	-52.917
2009	-11.360	105.109	132.862	79,11	-24.762
2010	-44.620	118.829	174.794	67,98	-56.325

Kaynak: TCMB-EVDS, Ödemeler Dengesi (6.El Kitabı) Ayrıntılı Sunum.

2000 ve 2001 kriz dönemlerinde yapılan devalüasyonların etkiyle dış ticaret açıkları azalmış ve buna bağlı olarak cari işlem açıklarında da azalmalar meydana gelmiştir. 2000-2007 yılları arasında uygulanan politikalar ve yaşanan gelişmelerle 2000 yılında 30,8 milyon dolar ihracata karşılık 50,9 milyon dolar ithalat ve bunlar sonucunda 21,9 milyon dolar dış ticaret açığı verilmiştir. Aynı yılda cari işlemler hesabı 9,9 milyon dolar açık verirken ihracatın ithalatı karşılama oranı ise %60,4 olarak gerçekleşmiştir. Türkiye ekonomisi bu haliyle artan düzeylerde yüksek cari işlem açığı veren bir ülke konumuna gelmiştir.

2008-2009 yıllarında ABD’de meydana gelen ve hızla ülkeleri etkisi altına alan kriz ülkelerin ithalat talebinde bir düşüşe yol açmıştır ve bu durum Türkiye’nin ihracat hızını da olumsuz etkilemiştir. 2008 yılında 137 milyon dolar ihracat, 188 milyon dolar ithalat neticesinde 52,9 milyon dolar dış ticaret açığı verilmiştir. 2010 yılında bir önceki yıla göre 33,2 milyon dolar artan cari işlemler açığının sebebi büyüme hızındaki sıçramadır.

Kaynak: World Economic Outlook Database, Nisan 2021.

Grafik 2.5. Türkiye’de 2000-2010 Döneminde Cari Açık / GSYH (%)

Türkiye ekonomisinde bu dönemde 2001 ve 2008 krizlerinden sonraki yıl haricinde cari açık/GSYH oranı %1,8 ile %5,7 arasında dalgalı bir seyir halindedir. Cari açık/GSYH oranı 2004 yılı itibariyle %4 - %5’in üzerinde değerler almıştır.

2.2.5. 2010-2021 Döneminde Yaşanan Gelişmeler

Ekonomide kısa zamanda giderilemeyecek bir belirsizlik durumu oluşması hem devleti hem de vatandaşı etkilediğinden dolayı, ekonomideki belirsizlikler hükümetleri endişelendiren bir durumdur. Çünkü belirsizlik neticesinde gelecekteki durumu öngöremeyen bireyler tasarruf yapmaya yönelir, şirketler risk durumundan dolayı yatırımları öteleyebilir ve devletin beklentileri gerçekleşenle farklılık gösterebilir. Ekonomideki belirsizlik durumunda büyüme, yatırım, turizm, döviz kuru gibi alanlarda olumsuz gelişmeler meydana gelecektir (Kızılkaya ve Safuoğlu, 2017: 110).

Enerji ihtiyaçlarının çoğunu ithalat ile gideren Türkiye gibi dışa bağımlı ülkelerde döviz kurunda yaşanan oynaklıklar büyük öneme sahiptir. Çünkü dış ticaret, dış borç, portföy yatırımları ve rezervlerde döviz kurundaki hareketliliğin etkisi büyüktür ve bu değişimler doğrudan cari işlemler hesabını etkilemektedir. Petrol fiyatlarında meydana gelen düşüş Türkiye ekonomisinde cari açıkların azalmasına yol açmış ancak Türk Lirası’nın dolar

karşısında değer kaybetmesi de ithalat giderlerini artırdığından cari işlem açıklarında artış meydana gelmiştir.

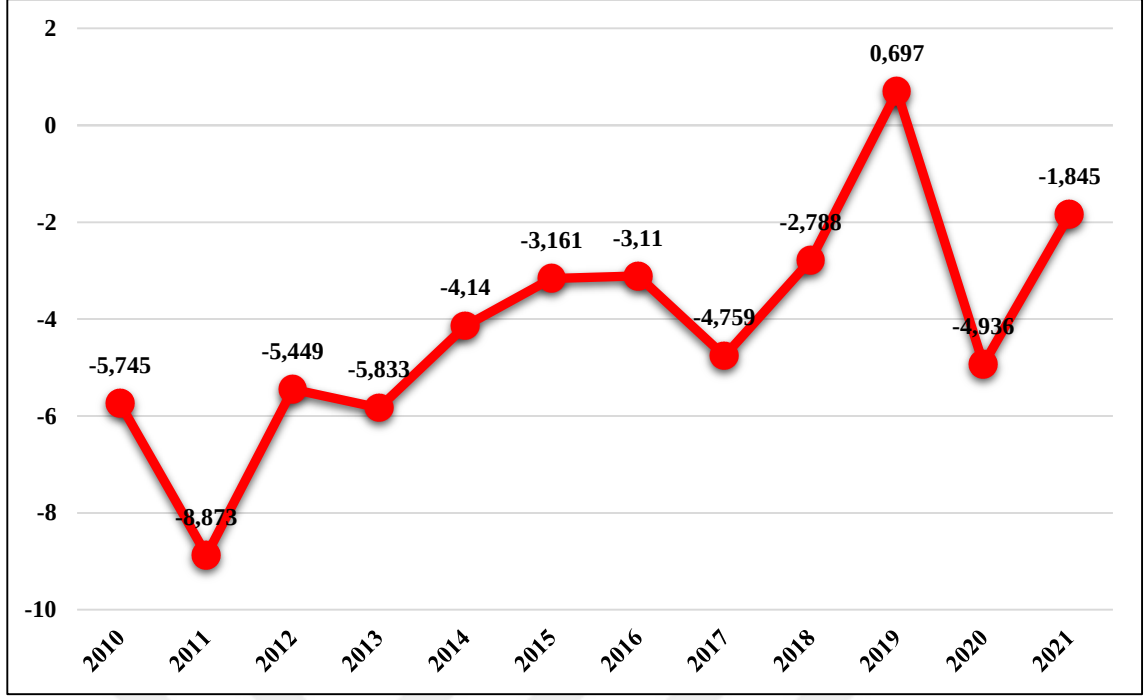
Tablo 2.6. 2010-2021 Yılları Arasında Türkiye’de Cari İşlemler Dengesi ve Dış Ticaret Göstergeleri (Milyon Dolar)

Yıllar	Cari İşlemler Dengesi	İhracat	İthalat	İhracat / İthalat (%)	Dış Ticaret Dengesi
2010	-44.620	118.829	174.794	67,98	-56.325
2011	-74.402	140.820	225.300	62,50	-89.160
2012	-47.960	148.507	219.679	67,60	-65.367
2013	-55.856	163.842	234.154	69,97	-81.885
2014	-38.851	169.889	232.757	72,99	-66.572
2015	-27.314	147.403	200.448	75,54	-49.009
2016	-27.038	144.305	186.109	77,54	-39.923
2017	-40.877	162.549	211.212	76,96	-58.575
2018	-21.740	176.281	208.334	84,61	-40.726
2019	5.303	180.149	187.712	95,97	-16.781
2020	-35.537	165.578	181.067	91,45	-37.863
2021	-13.693	221.164	248.477	89,01	-29.278

Kaynak: TCMB-EVDS, Ödemeler Dengesi (6.El Kitabı) Ayrıntılı Sunum.

Tablo 2.6’da dış ticaret sürekli açık verildiği ve bu dış ticaret açığının 2011 yılında 89,1 seviyesinde gerçekleşerek en yüksek seviyeye ulaştığı söylenebilir. 2010-2021 döneminde dış ticaret hacmi sürekli artmaktadır. Bu dönemde ihracatın ithalatı karşılama oranı ortalama %77 seviyesinde gerçekleşmiştir. Türkiye ekonomisinde cari işlem açıkları 2011 yılında en üst seviyeye ulaşarak 74,4 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir.

Türkiye ekonomisi 2001 krizinden bu yana ilk kez 2019 yılında cari işlemler hesabında fazla vermiştir. 2019 yılında dış ticaret dengesi 16 milyon dolar açık vermiştir. 2018 yılı dış ticaret dengesi ile kıyaslama yapıldığında dış ticaret açığının %41,2 oranında daraldığını söylemek mümkündür. Bunun sebebi bir önceki yıla göre artan ihracat ve azalan ithalat oranlarıdır. 2020 yılında cari işlem açıklarının artmasında, hizmetler dengesi kaynaklı net girişlerin azalması ve ikincil gelir dengesi kaynaklı net girişlerin azalması etkili olmuştur.

Kaynak: World Economic Outlook Database, Nisan 2022.

Grafik 2.6. Türkiye’de 2010-2021 Döneminde Cari Açık / GSYH (%)

Türkiye ekonomisinde 2010-2021 dönemi cari açık/GSYH oranlarına baktığımızda bazı yıllar haricinde bir önceki dönemdeki gibi %4 -%5 değerlerinin üzerindedir. 2019 yılında ise bu oran %0,6 olarak gerçekleşmiştir.

2.3. Türkiye’de Ekonomik Büyümenin Tarihsel Gelişimi

2.3.1. 1980 Öncesi Dönemde Yaşanan Gelişmeler

Türkiye’nin Dünya’daki konumunu belirleyen Lozan Anlaşması ve dünya ekonomilerini derinden etkileyen 1929 yılında yaşanan Büyük Buhran, 1923-1938 yılları arasında ekonomik alanda yaşanan önemli gelişmelerdir. Ulusal ekonomiye geçiş olarak da bilinen Cumhuriyet’in ilk yıllarında demir yolları önemli hale gelmiş ve yabancı firmalar yerelleştirilmeye başlanmıştır. Türkiye’de 1930’lu yıllara gelindiğinde dışa kapalı durumda devletin liderliğinde sanayileşme başlamıştır.

1923-1932 dönemindeki süreçte özel sektörde sanayi birikimi olmamasından dolayı özel sektörün gelişimini destekleyen ekonomi politikaları uygulanmıştır. Ayrıca devlet yatırımları gerçekleşmiş, talep edilen hammaddelerin ithalatının yapılabilmesi Teşvik-i Sanayi Kanunu ile olağan hale gelmiştir. Sümerbank, Etibank, Maden Tetkik Arama Enstitüsü ve Halkbank 1923-1938 döneminde kurulmuştur. Planlı sanayileşme hedefi doğrultusunda

1934-1938 dönemini kapsayacak Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı oluşturulmuştur. Hammaddeleri yurtiçinde hali hazırda üretilen ve üretilecek olan sanayi tesislerinin kurulması, ithalata dayalı tüketim mallarının özellikle de dokuma sanayinin yerli üretimine öncelik verilmesi, hammadde ve işgücü kaynaklarına uzak olmayan sanayi işletmelerinin kurulması (dokuma, maden işleme, kâğıt, kimya, taş, toprak) Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın temel hedefleri arasında yer almaktadır. 1932 yılı sonrasında karma ekonomik modelin uygulanmasıyla 1939 yılına kadar peş peşe sanayi yatırımları ile üreten bir Türkiye oluşturulmuştur.

1939-1944 yılları arasında meydana gelen savaş nedeniyle ekonomik büyüme dönemi duraksamıştır. 1939-1946 döneminde yaşanan yıllık ortalama %8 oranındaki büyümenin sebebi sanayi sektöründeki gelişmelerdir. Bu dönemde Türkiye'de yüksek enflasyon rakamlarına ulaşılmış, fiyatlar genel seviyesi Merkez Bankası'nın piyasaya sürdüğü para 4 katına çıkmıştır (Hatipoğlu, 2008: 141). 1946 yılında tek partili rejimden çok partili rejime geçilmesi siyasi alanda yaşanan önemli gelişmelerden biri olmuştur.

1947-1960 döneminde ekonomik anlamda korumacı, içe dönük ekonomi politikaları gevşetilerek ithalat serbest hale getirilmiştir. Dış açıklar kronik bir hal almaya başlamış ve buna bağlı olarak dış yardım, kredi ve yabancı sermaye yatırımlarına dayalı bir ekonomik yapı oluşmuştur. Bu dönemde büyüme hızında artış yaşanarak ortalama %6,3 ve kişi başına büyüme oranı %3,6 olarak gerçekleşmiştir.

Türkiye, 1960'lı yıllara gelindiğinde planlı ekonomi politikasına bağlı olarak tekrar ekonomisini büyüyen bir seviyeye ulaştırma gayreti içerisine girmiştir. 1962 yılından sonra ekonomi politikaları planlamaları oluşturularak, 1962 yılında hazırlanan ve 1963-1967 yıllarını kapsayan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı uygulanmaya başlanmıştır. Bu dönemde istikrarlı ve hızlı ekonomik büyüme gerçekleşmiştir. Ayrıca bu dönemde enflasyon oranı %5,3 olarak meydana gelmiştir. 1968-1972 yıllarını kapsayan İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda ekonomik büyüme oranının ortalama olarak %7 düzeyinde olması hedeflenmiştir. Tüm Dünya'da 1970'li yılların başında petrol fiyatları önce 4 kat sonra 2 kat artarak petrol ithalatı yapan ülke ekonomileri üzerinde olumsuz etki yaratmıştır. 1973-1977 yıllarını içerisine alan Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın hedefleri arasında hızlı sanayileşme, tüketim mallarının değil ara mal ve yatırım malları üretiminin önemli hale geldiği sanayi yapısına ulaşmak yer almaktadır. İthal ikamesine dayalı sanayileşme stratejisinin ilk aşamasında Türkiye'de tamamlanmış tüketim mallarının üretiminde, 1950'lerin ortalarından

1960'ların başına kadar ki süreçte gıda ve tekstil sektöründe yerli üretim yapılmıştır. 1970'li yılların ortalarından sonra ithal ikameci stratejinin izlenmesi petrol fiyatlarının yükselmesiyle birlikte ödemeler bilançosu dengesizliklerinin yaşanmasına neden olmuştur. Türkiye 1977 yılında geri dönüş yaşayarak, 1920'li yıllarda ortaya çıkan ekonomik krizle karşı karşıya gelmiştir. Ayrıca bu dönemde dış ödemeler dengesi durdurulmuştur. 1970-1976 döneminde milli gelir artış hızı eksiye düşmüş ve buna bağlı olarak Türkiye ekonomisi 1977 yılında %4 ve 1978 yılında %3 daralma yaşamıştır.

Tasarruf ve yatırım oranları arasındaki farkın artması sonucu Türkiye ekonomisi 1978 yılından itibaren döviz kriziyle karşı karşıya kalmıştır. Ayrıca yüksek enflasyon oranları ve siyasi dengesizlikten dolayı ekonomik büyüme gerçekleşmemektedir. Türkiye önceki yıllara göre daha fazla dışa dönük bir ekonomik kalkınma stratejisi dahilinde reform sürecine 24 Ocak Kararları neticesinde başlamıştır.

2.3.2. 1980-1990 Döneminde Yaşanan Gelişmeler

1970'li yılların sonlarında Türkiye ekonomisinde yaşanan dış ticaret açığı ve ödemeler bilançosu açıkları, yurt içi ara ve yatırım malı üretim yapan sanayi yatırımlarının gerçekleşmemesinden kaynaklanmaktadır. Yaşanan ekonomik durgunluk ödemeler bilançosundaki sorunlardan kaynaklanmaktadır. Ayrıca bu durgunluk beraberinde sanayi sektörünün döviz talebini giderebilecek yeni bir sanayileşme stratejisinin kabul edilmesi zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. 1980 yılından itibaren ekonomik yatırımları karşılayabilmek, finansal piyasalarda liberalizasyonu sağlayabilmek için farklı çalışmalar yapılmıştır (Ural, 2013: 16).

Ekonomik darboğazı giderebilmek adına 24 Ocak 1980'de ekonomik anlamda köklü değişimler yaratmak için yeni bir istikrar programı uygulanmaya başlamıştır. Türkiye alınan bu kararlar sonucunda dışa açık ihracata dayalı büyümeyi ön planda tutmuştur. 1981-1987 döneminde dış ticaret serbest hale gelmiş ve imalat sanayisi ihracata yönelmiştir. GSYH, 1970 döneminde %4,1, 1980 döneminde %5,2 artmıştır. 1980'li yıllarda büyük değişim yaşayan Türkiye ekonomisinin GSMH'si 1980 yılında bir önceki yıla oranla %1,1 daralmış ve 1981 yılında %4,1 artan GSMH, 1982 yılında %4,6 olarak gerçekleşmiştir. Dünya'da 1981-1982 yıllarında ekonomik durgunluk söz konusu olmuştur. Yaşanan durgunluk dönemi sonrasında 1983 yılında Türkiye GSMH'sinde %3,3 seviyesinde artış meydana gelmiştir.

GSMH büyüme hızı 1980-1984 yıllarında ortalama %7 oranında gerçekleşmiştir. Bu dönemde yaşanan ortalama büyüme hızı ile İkinci Dünya Savaşı'ndan 1977 yılına kadarki ortalama büyüme hızı birbirine eşittir (Kazgan, 2004: 141). 1981-1990 döneminde gerçekleşen %5,3 ortalama ekonomik büyüme oranı, iç ve dış talepte yaşanan artışlardan, dış konjonktürdeki iyileşmelerden, döviz kurunda meydana gelen düşüşlerden ve verimlilik artışından kaynaklanmaktadır. 1984 yılının ortalarından itibaren yaşanan döviz bolluğu ve buna bağlı olarak Türk Lirası'nın değer kaybetmesi 1985 yılında sona ermiştir. 1985 yılının ortalarına gelindiğinde bankalar döviz kurlarını bağımsız olarak belirleyebilir duruma gelmişlerdir.

1985-1989 döneminde %6,3 olan ortalama ekonomik büyüme hızı, %4,7 olarak gerçekleşmiştir. Beklenen hedefin gerçekleşmemesinin sebebi yıllık büyüme hızındaki dalgalanmalardır. Ayrıca tarım, sanayi ve hizmet sektöründe de öngörülen hedefe ulaşamamıştır. 1980 yılında tarım sektörünün GSMH'deki oranı %26,1 iken bu rakam 1989 yılında %9,5 gerileyerek %16,6 olarak gerçekleşmiştir

2.3.3. 1990-2000 Döneminde Yaşanan Gelişmeler

1990'lı yıllara doğru liberalizasyon sürecini tamamlamaya uğraşan Türkiye, kısa vadeli dış sermaye akımlarından dolayı kırılgan bir yapıda olduğundan krizlerin altyapısını oluşturmuştur. 1989'un sonlarında çalışanlara yapılan zamlardan dolayı tüketim harcamaları artmış ve bunun sonucunda 1990 yılında en yüksek ekonomik büyüme seviyesine ulaşılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası'nın doğru zamanda ekonomiye müdahale etmesiyle 1990 Krizi, 1991 yılında yapılan erken seçimin meydana getirdiği belirsizliklerden dolayı yaşanması muhtemel döviz krizi engellenmiştir. 1989 yılından 1994 yılına kadarki dönemde GSMH'de dalgalanmalar yaşanmıştır. 1990 Körfez Krizi'ne bağlı olarak 1992 yılında sıfıra yakın seviyede ekonomik büyüme, kamu açıkları artışı ile girilmiştir. 1993 yılında hareketlenen toplam talep miktarı, reel kesim ve finans kaynaklarının ölçütlerini zorlamıştır. 5 Nisan 1994'te kısa dönemde bozulan dengeyi ve döviz kuru piyasalarını düzene koymak adına yeni bir istikrar programı açıklanmıştır. Ayrıca bu programın temel amaçları arasında orta vadede mali piyasalarda dengesizliğe sebep olan kamu açıklarını düşürmek, enflasyon oranlarını düşürmek ve bunların yanında uzun vadede ekonomik büyümenin sürdürülebilir olması yer almaktadır. 1994 istikrar programı ilk başlarda olumlu etkiler yaratmış olmasına rağmen uzun dönemde aynı etki söz konusu olmamıştır.

Türkiye’de dış borç stok oranlarının artması, enflasyon oranlarının artması ve buna bağlı olarak yaşanan ekonomik daralma, kamu finansman dengesizliklerinden, reel faiz oranlarındaki artış düzeyinin devamlılığından kaynaklanmakta olup yeni istikrar programının uygulanmaya devam etmesi gerektiğini göstermiştir. Enflasyon düşürme programı 2000 yılının ilk ayında uygulanmaya başlanan, içeriğinde sıkı para ve döviz kuru politikalarının yanında banka sektöründe yaşanabilecek değişimleri öngören değişimleri barındırmaktadır. 2000’li yılların son çeyreğine kadar başarıyla uygulanan program sonrasında hem likidite krizi ve onu takiben döviz krizi ortaya çıkmıştır. Sabit kur sistemi yaşanan bu krizler sonucunda terk edilerek dalgalı kur sistemine geçiş yapılmıştır (Uygur, 2001: 54).

2.3.4. 2000-2010 Döneminde Yaşanan Gelişmeler

2000 ve 2001 yıllarında finansal piyasalarda meydana gelen ve dış şoklardan dolayı yaşanan krizlerden Türkiye ekonomisi oldukça etkilenmiştir. Yaşanan bu krizlerin etkilerini giderebilmek adına hem birçok program uygulanmış hem de IMF’den yardım alınmıştır. Daha öncede bahsettiğimiz gibi Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizlerinden sonra uygulanan politikalar kısa dönemde olumlu yönde etki yaratmasına rağmen uzun dönemde uygulanan politikalardan istenen sonuç alınamamıştır. Bunun sonucunda IMF’inde yardımıyla Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı adıyla bilinen yeni politikalar uygulanmaya başlamıştır. Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı artan enflasyon oranlarını düşürmek, kamu maliyesinde istikrarı sağlamak ve yapısal sorunları ortadan kaldırarak ekonomik büyümenin gerçekleşmesine yönelik bir yaklaşım sergilemektedir. Sıkı maliye politikaları, artan enflasyon oranlarını düşürmek amacıyla para ve döviz kuru politikaları, gelirler politikası yoluyla ücret-fiyat artışlarının hedeflenen enflasyon ile tutarlı olmasını sağlamak 2000 yılında uygulanan Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı’nın temel hedefleri arasında yer almaktadır. Ayrıca ekonomik büyüme oranlarının artırılması da bu hedefler arasında sayılabilir. Ancak yaşanan krizlerin etkilerinden dolayı bu hedefler gerçekleştirilememiştir. Yaşanan krizlerden sonra 2002 yılı itibari ile 2008 yılında meydana gelen kriz kadar yüksek ve istikrarlı ekonomik büyüme gerçekleşmiştir. 2000-2006 yılları arasında sanayi sektörünün ortalama yıllık büyüme hızı %5,7, tarım sektörünün ortalama yıllık büyüme hızı %1,5 ve hizmet sektörünün ortalama yıllık büyüme hızı %5,1 oranındadır. Dış borçlanma ve yabancı sermaye akımları ithal edilerek kriz sonrası yüksek ekonomik büyüme gerçekleştirilmiş ve buna bağlı olarak dış ticaret açığı ve cari açık meydana gelmiştir (Çoban, 2015: 182). Türkiye ekonomisinde 2004-

2005 yıllarında %8 seviyesini aşan ekonomik büyüme yaşanmasına rağmen 2006-2008 yıllarında ekonomik büyüme performansında düşüş yaşanmıştır.

2.3.5. 2010-2021 Döneminde Yaşanan Gelişmeler

2008 Krizi sonrası tekrardan iyileşme dönemi olarak 2010-2011 yıllarında yine %8 seviyesinin üzerinde büyüme gerçekleşmiştir. 2012-2014 yıllarında ekonomik büyümede ciddi anlamda düşüş meydana gelmiştir. 1923-2013 yılları arasında Türkiye ortalama ekonomik büyüme hızının %4,6 olduğu düşünüldüğünde 2012-2014 yıllarında ekonomik büyümenin potansiyel ekonomik büyüme hızının çok altında kaldığını söylemek mümkündür (Sungur, 2015: 247-248).

2015 yılında ekonomik büyüme oranı önceki yıla göre yüzde 4 artarak cari fiyatlarla 719 milyar civarında gerçekleşmiş ve 2016-2018 dönemi Orta Vadeli Program'daki (OVP) hedefi yakalamıştır. Türkiye ekonomisi 2009 yılının son çeyreğinden bu zamana kadar aralıksız 25 çeyrek dönemde pozitif büyümeyi devam ettirmiştir.

2016 yılında ise Türkiye ekonomisi, küresel bazda yaşanan yavaşlama ve talepteki daralmalar sonucunda olumsuz etkilere maruz kalmıştır. 2016 yılının ilk 10 ayında bir önceki yılın ilk 10 ayına göre yüzde 2,8 ve ithalat yüzde 5,8 daralmıştır. Genişletici maliye politikaları bu dönemde Türkiye ekonomisinin ılımlı bir ekonomik büyüme sergilemesine neden olmuştur. Bu dönemde kamu tüketim harcamalarının uzun zamandır görülmeyen oranlarda arttığı görülmüştür.

2017 yılına gelindiğinde Türkiye; OECD ülkeleri arasında ikinci sırada, G-20 ülkeleri arasında birinci sırada ekonomik büyüme gerçekleştirmiştir. Bu dönemde yaşanan ekonomik büyümeye en büyük etki özel tüketim harcamaları ve yatırımlardaki artışlardan gelmiştir. Özel tüketim harcamalarının bir bölümünün iç üretim diğer bölümünün ithalattan karşılanıyor olmasından dolayı özel tüketim artışları ithalat oranlarının artmasına da neden olmuştur. 2017 yılında istihdam yüzde 4,1 oranında artmıştır, ancak bu oran işgücü katılım oranlarında yaşanan artışı karşılayamamış işsizlik iki haneli rakamlarda yaşanmaya devam etmiş olmasına rağmen istihdamın ekonomik büyümedeki artışa olumlu etkisi olduğunu söylemek mümkündür.

2018 yılında ise Türkiye'de yüzde 2,6 oranında yaşanan büyüme 2009 yılından beri en düşük oranda meydana gelen yüzde 3,8 Yeni Ekonomi Programı (YEP) hedefinin altında

gerçekleşmiştir. 2018 yılında ekonomik büyümeye en çok katkı sağlayan kalem net ihracat olmuştur.

2019 yılına baktığımızda Türkiye ekonomisinde, 2009 yılında yaşanan yüzde 4,7 oranında küçülmenin ardından yüzde 0,9 ile en düşük yıllık büyüme gerçekleşmiştir. 2019 yılında döviz kurunda yaşanan gelişmelerin etkisiyle dolar cinsi GSYH yıllık bazda yüzde 4,5 ve kişi başı GSYH yaklaşık yüzde 6 oranında azalmıştır.

2020 yılında Corona virüs pandemisinin etkilerine rağmen Türkiye ekonomisi yüzde 1,8 oranında büyüme yaşamıştır. Bu dönemde büyüme bileşenlerindeki en hızlı artış yatırımlarda gerçekleşmiştir. Salgın döneminde devletin nihai tüketim harcamalarında yüzde 2,3 oranında artış meydana gelmiştir. Bu dönemde mal ve hizmet ihracatının yüzde 15,4 oranında daraldığı, mal ve hizmet ithalatının yüzde 7,4 oranında arttığı görülmüştür.

2021 yılında Türkiye ekonomisinde yaşanan yüzde 11 oranındaki yüksek büyümeye en çok etki eden kalemlerin özel tüketim ve ihracat olduğu görülmektedir. Bunun yanında makine ve teçhizata yapılan yatırımların 2021 yılının ilk yarısında meydana gelen güçlü görünümünden dolayı yatırım harcamalarının bu dönemde GSYH büyüme oranını 1,7 artırdığı görülmektedir.

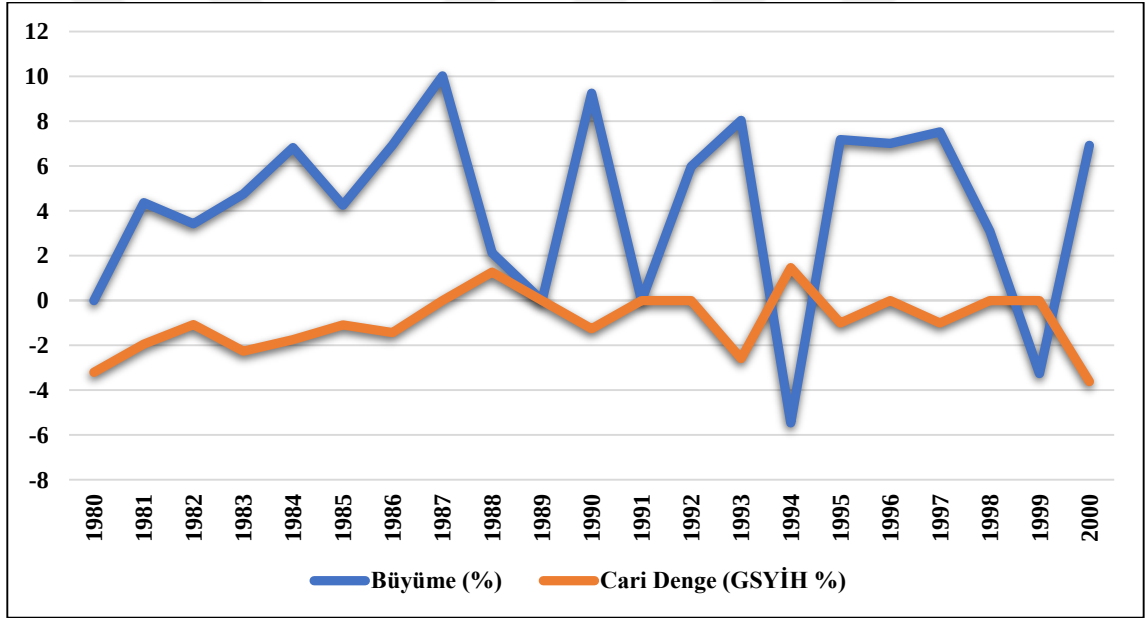
Üretim yönünden ekonomik büyümeye katkılar ele alındığında 2021 yılının son çeyreğinde hizmet üretiminin yüzde 7,4 ve sanayi üretiminin 2,2 oranında etkisi olduğunu söylemek mümkündür. Bu dönemde hizmetler ve sanayi sektörünün ekonomik büyüme üzerinde büyük bir etkisi olduğu görülmektedir. Ayrıca tarım ve inşaat sektörünün bu dönemde küçük oranlarda da olsa ekonomik büyüme oranlarına olumsuz etkisi olmuştur.

3. BÖLÜM

3. 1980 DÖNEMİ SONRASI TÜRKİYE’DE CARİ İŞLEMLER DENGESİ VE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ AMPİRİK ANALİZ

3.1. Türkiye’de Cari İşlemler Dengesi ve Ekonomik Büyüme İlişkisi

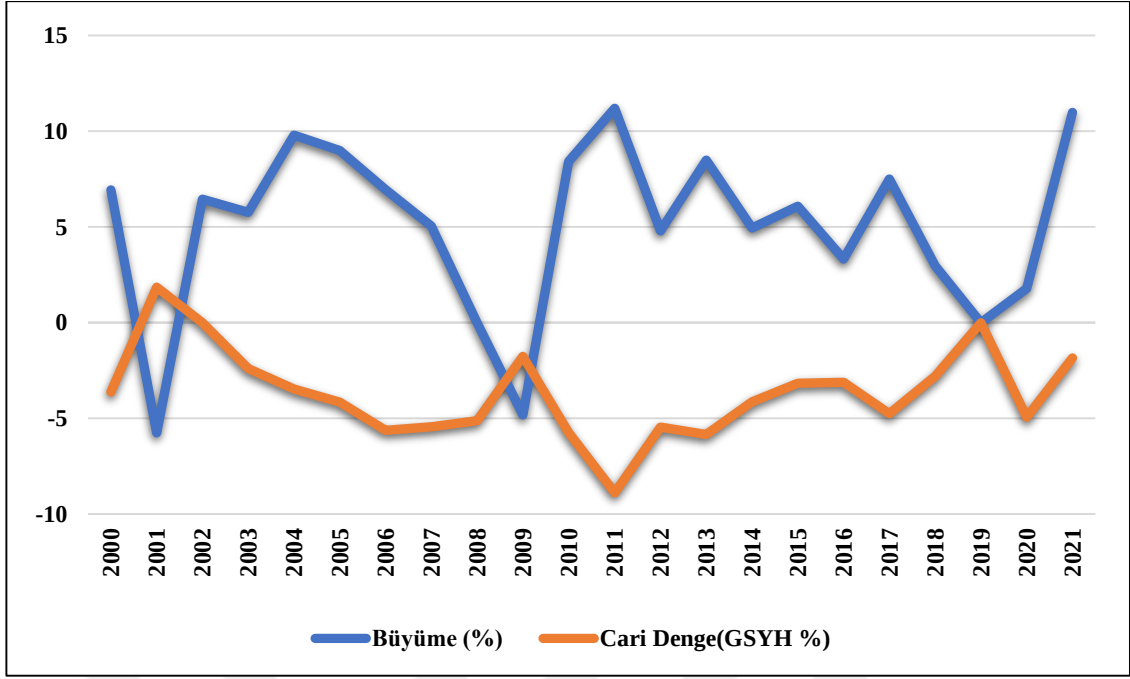
Türkiye ekonomisinde 2000’li yıllara kadar ki dönemde bütçe açıkları ve sonraki dönemde ise cari işlem açıkları verilerek büyüme gerçekleşmesi Türkiye’nin açıklara bağlı olarak büyüdüğünü göstermektedir. Türkiye ekonomisinin 1980-2000 ve 2000-2021 döneminde meydana gelen ekonomik büyüme yüzdesi ve cari dengenin GSYH içindeki payına aşağıdaki grafiklerde yer verilmiştir.

Kaynak: World Economic Outlook Database, Nisan 2021.

Grafik 3.1. 1980-2000 Dönemi Ekonomik Büyüme (%) ve Cari Denge (GSYİH %)

1980-2000 dönemleri arasında Türkiye’de ekonomik büyüme 1987 yılında %10,02 ile en yüksek düzeye ulaşmış ve 1994 yılında meydana gelen krizde etkisiyle birlikte -%5,45 ile en yüksek daralma meydana gelmiştir. Bu dönemde cari işlemler dengesi ise 1994 yılında %1,46 oranında fazla verirken en çok cari açık 2000 yılında %3,61 oranında meydana gelmiştir. Grafikte ele alınan dönemler itibariyle baktığımızda ikinci en çok cari açık 1980 yılında -%3,19 oranında gerçekleşmiştir. 1994 kriz döneminde yapılan devalüasyonlar nedeniyle cari işlemler dengesi fazla vermiştir. 1980-2000 döneminde yıllık ortalama %4,94 büyüme ve %1,39 oranında cari açık gerçekleşmiştir.

Kaynak: World Economic Outlook Database, Nisan 2022.

Grafik 3.2. 2000-2021 Dönemi Ekonomik Büyüme (%) ve Cari Denge (GSYİH %)

Grafik 3.2’de ele alınan dönemlerde Türkiye’de ekonomik büyüme 2011 yılında %11,2 ile en yüksek seviyeyi görürken, 2001 yılında ise -%5,75 ile en yüksek düzeydeki daralma yaşanmıştır. Cari işlemler dengesi ise %1,85 oranı ile 2001 yılında fazla vermiş ve en çok cari işlem açıkları ise %8,87 ile 2011 yılında gerçekleşmiştir. 2011 yılı cari işlem açıklarının azalmasının nedeni Türkiye’nin cari işlem açıklarını azaltmaya yönelik uyguladığı politikalar ve daralan dış konjonktürdür. Bununla birlikte ekonomik büyümede de cari işlem açıklarına bağlı olarak düşüş meydana gelmiştir. 2000-2020 döneminde Türkiye ekonomisinde yıllık ortalama %4,139 cari işlem açığı ve %5,203 büyüme gerçekleşmiştir.

Türkiye ekonomisindeki cari işlem açıkları ithal girdi bağıllığından kaynaklanmakta olup, meydana gelen açıklar kısa vadeli sermaye girişleri ile finanse edilmeye çalışılmaktadır. Türkiye’de cari işlem açıklarının sürdürülebilir olması ve tasarruf oranlarının artması durumunda ekonomik büyüme yaşanabilecektir. Grafiği incelediğimizde Türkiye’nin ekonomik büyüme oranının sürdürülebilir olmadığını söylemek mümkündür.

Türkiye sanayi sektöründe ithal girdilerin yurt içinde üretimini gerçekleştirerek yurt içi üretimde ithalata bağımlılık oranlarını düşürebilir. Yine sanayi sektöründe AR-GE faaliyetlerini artırarak ihracat oranlarının artması sağlanabilir.

3.2. Literatür Taraması

Ekonomi literatüründe cari işlemler dengesi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki üzerine yapılan çalışmalar temel olarak iki yaklaşım üzerinde ele alınmaktadır. Birinci yaklaşımda cari işlemler dengesi ve ekonomik büyüme arasında güçlü bir ilişki olduğunu savunan çalışmalar yer almaktadır. İkinci yaklaşımda ise bu iki değişen arasında herhangi bir ilişki olmadığını veya tek yönlü nedensellik ilişkisini ortaya koyan ampirik çalışmalar yer almaktadır.

Tablo 3.1. Türkiye’de Cari İşlemler Dengesi ve Ekonomik Büyüme İlişkisini Ele Alan Çalışmalar

Yazar (lar) ve Yıl	Kullanılan Değişkenler	Dönem ve Yöntem	Bulgular ve Sonuç
Altıntaş vd. (2016)	Cari açık ve kişi başı GSYİH	1995-2014 ADF ve Tado-Yamamoto Nedensellik Analizi	Ekonomik büyümeden cari açığa doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi saptanmıştır.
Bakaç (2019)	Cari açık ve büyüme oranı	1984-2017 Granger Nedensellik ve VAR Analizi	Ekonomik büyümeden cari işlemler dengesine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Çiftçi (2014)	GSYİH, efektif döviz kuru, cari işlemler açığı	2001:1-2012:3 Eşbütünleşme Analizi	Cari açık, GSYİH ve reel kurun uzun dönemde birlikte hareket ettikleri ve cari açıktan büyüme ve reel kura doğru nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.
Duman (2017)	Reel GSYİH değişim oranı ve cari denge/GSYİH oranı	2003-2017 VAR Modeli Analizi	Ekonomik büyüme arttıkça cari açık artmakta, büyümeden cari işlemler dengesine doğru tek yönlü nedensellik tespit edilmiştir.
Erbaykal (2007)	GSYİH, reel efektif döviz kuru ve cari işlemler dengesi	1987:01-2006:03 Toda-Yamamoto Nedensellik Analizi	Ekonomik büyümeden de döviz kurundan da cari dengeye doğru nedensellik tespit edilmiştir.
Erdoğan ve Acet (2016)	Cari işlemler hesabı ve ekonomik büyüme	2003-2015 VAR Modeli Analizi	Cari işlemler ve büyüme arasında %10 anlamlılık düzeyinde çift taraflı nedensellik tespit edilmiştir.
Ersungur vd. (2017)	Reel gayrisafi yurtiçi hasıla, cari denge ve reel efektif döviz kuru	1998-2014 Eşbütünleşme ve VAR Modeli Analizi	Cari denge ve GSYİH arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.
Göçer ve Gerede (2016)	Cari açık, ekonomik büyüme, işsizlik oranı ve enflasyon	2001: Q1-2014: Q4 Simetrik ve Asimetrik Saklı Nedensellik Testleri	Yapılan analizler incelendiğinde büyüme ve cari işlemler dengesi arasında ve enflasyon ile işsizlik arasında çok yönlü nedensellik bulunmuştur.

Tablo 3.1. Türkiye’de Cari İşlemler Dengesi ve Ekonomik Büyüme İlişkisini Ele Alan Çalışmalar (Devamı)

Yazar (lar) ve Yıl	Kullanılan Değişkenler	Dönem ve Yöntem	Bulgular ve Sonuç
Kaygısız vd. (2016)	Cari açık, büyüme oranı, toplam tasarruflar ve toplam yatırımlar	1980-2014 Nedensellik Analizi	Tasarruf ve yatırımlardan cari işlemler dengesine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunurken büyüme, tasarruf ve yatırımlar arasında nedensellik ilişkisi bulunamamıştır.
Özmen (2019)	Cari işlemler açığı, büyüme ve bütçe açığı	2006: Q1-2017: Q3 Eşbütünleşme ve VAR Modeli Analizi	Ekonomik büyümeden cari açığa ve bütçe açığından cari açığa doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur.
Sarıtaş vd. (2018)	Cari açığın değişim oranı, enerji ithalatının değişim oranı ve büyüme hızı	1971-2015 Granger Nedensellik ve VAR Modeli Analizi	Enerji ithalatı ile cari açık arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi ve enerji ithalatı ile ekonomik büyümenin cari açığın nedeni olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Şit ve Alancıoğlu (2016)	Cari işlemler dengesi ve GSYİH	1980-2014 VAR Modeli Analizi	Büyümede meydana gelen şokta cari işlemler dengesi ilk dönemden itibaren pozitif yönde etkilenirken, cari işlemler dengesinden gelen bir şokta büyüme negatif yönde tepki vermiştir. Bu iki değişken arasında çift yönlü nedensellik bulunmuştur.
Telatar ve Terzi (2009)	Cari denge ve büyüme oranı	1991:4-2005:4 Granger Nedensellik ve VAR Modeli Analizi	Ekonomik büyümeden cari işlemler dengesine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Etki tepki analizine göre, yurtiçi büyümedeki bir standart sapmalı şoka cari işlemler dengesi hemen tepki vermektedir.
Uçak (2017)	Ekonomik büyüme ve cari denge	1980-2015 VAR Modeli Analizi	Ekonomik büyümeden cari işlemler dengesine doğru tek yönlü nedensellik olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Büyümedeki bir şokta cari dengede artış olduğu, cari dengedeki bir şokta büyümenin etkisinin olmadığı tespit edilmiştir.
Yediparmak (2014)	Büyüme ve cari işlemler dengesi	2003-2012 VAR Modeli Analizi	Büyümede meydana gelen bir birimlik değişimin CİD/GSYİH oranında negatif etkiye sebep olduğu belirtilmiştir.
Yıldız (2019)	GSYİH, cari işlemler dengesi ve dış borç stoku	1998: Q1-2017: Q4 VAR Modeli Analizi	Dış borç stoku ile büyüme arasında çift yönlü, cari işlemler dengesinden büyüme ile dış borç stokuna doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.
Yılmaz ve Akıncı (2011)	GSYİH ve cari işlemler dengesi	1980-2010 Granger Nedensellik ve Johansen Eşbütünleşme Analizi	Büyüme ve cari denge arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu, ekonomik büyümeden cari işlemler dengesine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 3.2. Literatürde Türkiye Dışında Cari İşlemler Dengesi ve Ekonomik Büyüme İlişkisini Ele Alan Çalışmalar

Yazar (lar) ve Yıl	Kullanılan Değişkenler	Dönem ve Örneklem	Yöntem	Bulgular ve Sonuç
Akbaş vd. (2014)	GSYİH, cari işlemler açığı ve kısa vadeli sermaye akımları	1990-2011 Gelişmekte Olan Ülkeler (20 Ülke)	CDLM Testleri ve Panel Veri Analizi	Cari işlemler açığı ile büyüme arasında çift yönlü ve kısa vadeli sermaye akımlarından cari işlemler açığı ile büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur.
Akçay ve Erataş (2012)	Cari denge ve büyüme oranı	1993-2011 BRICT Ülkeleri	Panel Veri Analizi	Cari açık ve büyümenin uzun dönemde birlikte hareket ettikleri, nedenselliğin cari açıktan büyümeye doğru olduğu sonucuna varılmıştır.
Arslan vd. (2017)	Cari işlemler dengesi ve ekonomik büyüme	1980-2014 OECD Ülkeleri (28 Ülke)	Panel Veri Analizi	Cari işlemler dengesi ve ekonomik büyüme arasında hem kısa hem de uzun dönemde çift taraflı nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.
Bayraktutan ve Demirtaş (2011)	Büyüme, yatırımlar, nispi gelir, kamu harcamaları, finansal derinlik, bütçe açığı, dış borç, döviz kuru, dış ticaret hadleri, dışa açıklık	1980-2006 Gelişmekte Olan Ülkeler (19 Ülke)	Panel Veri Analizi	Uzun dönemde büyüme oranı, yatırımlar ve nispi gelirin cari işlemler açığı üzerinde etkili olduğu, dünya faiz oranları ve dünya büyüme oranının da cari işlemler açığı üzerinde etkili olduğu, dış ticaret hadleri ve dışa açıklık oranının da cari açığı etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.
Hepaktan ve Çınar (2012)	GSYİH ve cari işlemler dengesi	1975-2008 OECD Ülkeleri (27 Ülke)	Panel Veri Analizi	Çalışmada 1836 farklı gözlem kullanılmış, büyümede meydana gelen artışın istatistiki olarak anlamlı ve cari işlemler dengesinde azalışa neden olduğu tespit edilmiştir.
Kesikoğlu vd. (2013)	Cari açık, faiz oranı, büyüme, bütçe açığı ve döviz kuru	1999-2009 OECD Ülkeleri (28 Ülke)	Panel VAR Analizi	Ekonomik büyüme, faiz ve bütçe açığı cari açık üzerinde orta vadede düşük bir etki yaratırken döviz kurunun etki etmediği sonucuna ulaşılmıştır.
Sağlam ve Sönmez (2019)	Cari açık ve ekonomik büyüme	1993-2015 Visegrad Dörtlüsü	Panel Veri Analizi	Uzun dönemde cari işlemler açısından ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik bulunmuştur.
Songur ve Yaman (2013)	Cari işlemler dengesi ve ekonomik büyüme	1981-2010 Gelişmekte Olan Ülkeler (10 Ülke)	Panel Eşbütünleşme ve Panel VECM	Uzun dönemde ekonomik büyümeden cari işlemlere doğru negatif, cari işlemlerden büyümeye doğru pozitif yönde nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.
Temelli ve Yalçınkaya (2014)	Reel GSYİH ve cari işlemler dengesi	1992-2013 BRICS ve MINT Ülkeleri	Panel Veri Analizi	MINT ülkelerinde cari açık BRICS ülkelerine göre uzun vadede sürdürülebilir büyüme hızının istikrarlılığı konusunda daha önemli bir sorun olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Cari işlem açıklarının sürdürülebilirliğini ele alan çalışmalarda farklı analiz yöntemleri kullanılarak cari açıkların sürdürülebilir olup olmadığı incelenmiştir.

Tablo 3.3. Ulusal ve Uluslararası Literatürde Cari Açıkların Sürdürülebilirliğini Ele Alan Çalışmalar

Yazar ve Yıl	Dönem ve Örneklem	Yöntem	Bulgular ve Sonuç
Berke (2009)	1989: Q1-2006: Q2 Türkiye	Parçalı Eşbütünleşme Analizi	Uzun dönemde cari açıkların sürdürülebilir olduğu ve zamanlar arası bütçe kısıtının sağlandığı tespit edilmiştir.
Chen (2011)	1970-2009 OECD (7 Ülke)	GLS ve Markow Switching Yöntemi	Çalışmada yer verilen ülkelerin tamamını içerisine alan cari açıkların sürdürülemez olduğunu bulmuştur.
Dilmen (2019)	2001: Q1-2018: Q4 Türkiye	Granger Nedensellik ve VECM	Serilerin uzun dönemde birlikte hareket ettikleri, katsayının 1'den küçük olması durumunda cari açıkların sürdürülebilirliğinin zayıf olduğunu tespit etmiştir.
Koç ve Bakırtaş (2016)	1992:1-2015:3 Türkiye	Kointegrasyon Testleri	İthalat ve ihracat arasında eş bütünleşme tespit edilmiş olmasına rağmen cari açıkların sürdürülebilirliğinin zayıf olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Peker (2009)	1992:01-2007:12 Türkiye	Eşbütünleşme Analizi	Uzun dönemde ihracat-ithalat arasında eş bütünleşme ilişkisi olduğu halde eş bütünleşme katsayısı 1'den küçük bulunduğu için cari açıklarının sürdürülebilirliğinin zayıf olduğu tespit edilmiştir.
Takeuchi (2010)	1961-2008 ABD	Markow Zinciri ve Monte Carlo Simulasyonu	ABD'de cari açık rakamlarının yüksek oluşundan dolayı sürdürülebilirliğin riskli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Turan ve Barak (2016)	1987-2014 Türkiye	Husted Modeli	Uzun dönemde ihracat ve ithalat arasında eş bütünleşme ilişkisi olduğu ve uzun dönemde cari açıkların sürdürülebilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Yanar ve Yücel (2005)	1964-2003 Türkiye	ADF Birim Kök ve Eşbütünleşme Analizi	İthalat ve ihracat arasında uzun dönemli bir ilişki olmadığını ve cari açıkların sürdürülemez olduğunu tespit etmişlerdir.

3.3. Veri Seti ve Yöntem

Cari işlemler dengesi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin ekonometrik yöntemler ile analizinin yapılabilmesi için 1981-2021 dönemine ait yıllık veriler kullanılmıştır. Çalışmanın uygulama kısmında yeni bir değişken olarak bütçe dengesi dahil edilmiştir. Cari işlemler dengesi (CİD) ve ekonomik büyüme (GSYH) değişkenlerine ait veriler Uluslararası Para Fonu (IMF)'nden, bütçe dengesi (BD) değişkenine ait veriler ise Hazine ve Maliye Bakanlığı'ndan elde edilmiştir.

Tablo 3.4. Kullanılan Değişkenlerin Tanımlanması

Kullanılan Değişken	Kısaltması
Bağımlı Değişken	
Cari İşlemler Dengesi (GSYH Yüzdesi)	CİD
Bağımsız Değişkenler	
Ekonomik Büyüme (GSYH Cari Fiyatlar, Ulusal Para Birimi)	GSYH
Bütçe Dengesi (Konsolide ve Merkezi Yönetim Bütçe Dengesi GSYH Oranı)	BD

Çalışmanın bu bölümünde Türkiye’de cari işlemler dengesi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi analiz etmek için uygulanacak metodolojiden bahsedilecektir. Başlangıçta serilerin durağan olup olmadıklarını tespit edebilmek amacıyla Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) birim kök testi uygulanmıştır. Sonra seriler arasındaki eşbütünleşme ilişkisinin olup olmadığını belirleyebilmek için Johansen Eşbütünleşme (Koentegrasyon) testi yapılmıştır. Analizde 3 değişken kullanıldığından dolayı Johansen eşbütünleşme testi tercih edilmiştir. Son olarak da değişkenler arasında herhangi bir nedensellik ilişkisinin olup olmadığını analiz edebilmek için Toda-Yamamoto nedensellik analizi uygulanmıştır.

3.3.1. Genişletilmiş Dickey- Fuller (ADF) Birim Kök Testi ve Sonuçları

Zaman serisi verileri kullanılarak tahmin edilen modellerde durağanlık koşullarının sağlanması gerekmekte ve bu durağanlık testi, serilerin birim köklü olup olmadıklarını tespit edebilmek için kullanılmaktadır. Sabit ortalama, sabit varyans ve seriye ait iki değer arasındaki farkın zamana değil, yalnızca iki zaman değeri arasındaki farka bağlı olması durağanlık olarak tanımlanmaktadır. Zaman serileri ile yapılan analizlerde, stokastik ve deterministik bir trend olması durumunda durağanlık söz konusu olmayabilir. Durağan olmayan serilerin varyansları ve ortalaması zamana bağlı olarak değişiklik göstermektedir.

Durağanlığın birim kökle tespitinde aşağıdaki model kullanılmaktadır:

$$Y_t = pY_{t-1} + u_t$$

Yukarıdaki modelde şu an ki dönem (Y_t), bir önceki dönem (Y_{t-1}) ve kalıntılar (u_t) ile gösterilmektedir. Modelde yer alan p katsayısının 1'e eşit olması durumunda Y_t değişkeninin durağan olmadığı sonucuna ulaşılmaktadır. Bu durumda model;

$$Y_t = Y_{t-1} + u_t$$

biçiminde ifade edilmektedir. Sonuç olarak değişkenin önceki dönem değerinin etkisinde kalınan şoku ifade etmekte ve bu şokların kalıcı olması kullanılan serinin durağan olmadığını göstermektedir. Denklemin her iki tarafından bir önceki dönemin değerleri çıkarılırsa (fark alma) seri durağan duruma gelecek ve model şu biçimi alacaktır.

$$\Delta Y_t = \delta Y_{t-1} + u_t$$

Bu model serinin birinci farkının alındığını ifade etmektedir. Burada $\delta = p - 1$ 'dir ve $\delta = 0$ durumu söz konusu olduğunda seri durağan duruma gelmiş olacak ve bununla birlikte seri I (1) biçiminde ifade edilecektir.

Genişletilmiş Dickey-Fuller birim kök testinde kullanılan denklemler şunlardır:

Sabitsiz ve Trendsiz Denklem	$\Delta Y_t = \delta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^p \delta_i Y_{t-i} + \varepsilon_t$
Sabitli ve Trendsiz Denklem	$\Delta Y_t = \mu + \delta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^p \delta_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t$
Sabitli ve Trendli Denklem	$\Delta Y_t = \mu + \beta_t + \delta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^p \delta_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t$

Çalışma kapsamında yapılan Genişletilmiş Dickey-Fuller birim kök testlerinin sonuçlarına aşağıda yer verilmiştir.

Tablo 3.5. Cari İşlemler Dengesi ADF Birim Kök Testi Sonuçları

CİD Değişkeni ADF-t istatistiği			
Düzy Değerlerinde			
Kritik Değerler	Sabitli ve Trendsiz	Sabitli ve Trendli	Sabitsiz ve Trendsiz
	-2.057314 (0.2624)	-3.904063 (0.0210)	-0.970283 (0.2910)
%1	-3.610453	-4.205004	-2.627238
%5	-2.938987	-3.526609	-1.949856
%10	-2.607932	-3.194611	-1.611469
1. Farkı Alındığında			
Kritik Değerler	Sabitli ve Trendsiz	Sabitli ve Trendli	Sabitsiz ve Trendsiz
	-7.286708 (0.0000)	-7.198540 (0.0000)	-7.391910 (0.0000)
%1	-3.615588	-4.219126	-2.627238
%5	-2.941145	-3.533083	-1.949856
%10	-2.609066	-3.198312	-1.611469

Tablo 3.5.'de CİD değişkenine ait genişletilmiş Dickey-Fuller birim kök testi sonuçları verilmiştir. Bu sonuçlara göre CİD değişkeninin sabitli, sabitsiz ve trendsiz modellerde düzeydeki istatistik değerleri MacKinnon kritik değerlerinden mutlak değer olarak küçük olduğundan ve olasılık değerlerinin 0.05'ten büyük olduğundan dolayı düzeyde durağan olmadığı ayrıca sabitli ve trendli modelin olasılık değerinin 0.01'den büyük olduğundan dolayı düzeyde durağan olmadığı yani birim kök içerdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Bu sebeple CİD değişkeninin birinci dereceden farkı alınmıştır. Fark alma işlemi sonucunda CİD değişkenine ait istatistik değerlerinin MacKinnon Kritik değerlerinden mutlak değer olarak büyük olması ve olasılık değerlerinin 0.05'den küçük olması neticesinde sabitli, sabitli ve trendli, sabitsiz ve trendsiz üç modelinde birinci mertebede durağan olduğu yani birim kök içermediği sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 3.6. Ekonomik Büyüme ADF Birim Kök Testi Sonuçları

GSYH Değişkeni ADF-t istatistiği			
Düzy Değerlerinde			
Kritik Değerler	Sabitli ve Trendsiz	Sabitli ve Trendli	Sabitsiz ve Trendsiz
	-0.382222 (0.8947)	-3.299725 (0.0935)	-0.078388 (0.6443)
%1	-3.808546	-4.467895	-2.685718
%5	-3.020686	-3.644963	-1.959071
%10	-2.650413	-3.261452	-1.607456
1. Farkı Alındığında			
Kritik Değerler	Sabitli ve Trendsiz	Sabitli ve Trendli	Sabitsiz ve Trendsiz
	-3.880953 (0.0090)	-5.363964 (0.0020)	-3.577131 (0.0012)
%1	-3.831511	-4.532598	-2.692358
%5	-3.029970	-3.673616	-1.960171
%10	-2.655194	-3.277364	-1.607051

Tablo 3.6.'da GSYH değişkenine ait genişletilmiş Dickey-Fuller birim kök testi sonuçları verilmiştir. Bu sonuçlara göre GSYH değişkeninin sabitli (0.8947), sabitli ve trendli (0.0935), sabitsiz ve trendsiz (0.6443) üç modelde de düzeydeki istatistik değerleri MacKinnon kritik değerlerinden mutlak değer olarak küçük olduğundan ve olasılık değerlerinin 0.05'ten büyük olmasından dolayı düzeyde durağan olmadığı yani birim kök içerdiği sonucuna ulaşılmıştır.

GSYH değişkeninin birinci dereceden farkı alınmıştır. Fark alma işlemi sonucunda GSYH değişkenine ait istatistik değerlerinin MacKinnon Kritik değerlerinden mutlak değer olarak büyük olması ve olasılık değerlerinin 0.05'ten küçük olması neticesinde sabitli (0.0090), sabitli ve trendli (0.0020), sabitsiz ve trendsiz (0.0012) üç modelde de birinci mertebeye durağan olduğu yani birim kök içermediği sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 3.7. Bütçe Dengesi ADF Birim Kök Testi Sonuçları

BD Değişkeni ADF-t istatistiği			
Düzye Değerlerinde			
Kritik Değerler	Sabitli ve Trendsiz	Sabitli ve Trendli	Sabitsiz ve Trendsiz
	-1.695513 (0.4258)	-1.713594 (0.7266)	-1.318731 (0.1701)
%1	-3.605593	-4.205004	-2.624057
%5	-2.936942	-3.526609	-1.949319
%10	-2.606857	-3.194611	-1.611711
1. Farkı Alındığında			
Kritik Değerler	Sabitli ve Trendsiz	Sabitli ve Trendli	Sabitsiz ve Trendsiz
	-5.078205 (0.0002)	-5.176302 (0.0008)	-5.155704 (0.0000)
%1	-3.610453	-4.211868	-2.625606
%5	-2.938987	-3.529758	-1.949609
%10	-2.607932	-3.196411	-1.611593

Tablo 3.7.'de BD değişkenine ait genişletilmiş Dickey-Fuller birim kök testi sonuçları verilmiştir. Bu sonuçlara göre BD değişkeninin sabitli, sabitsiz ve trendsiz modellerde düzeydeki istatistik değerleri MacKinnon kritik değerlerinden mutlak değer olarak küçük olduğundan ve olasılık değerlerinin 0.05'ten büyük olduğundan dolayı düzeyde durağan olmadığı yani birim kök içerdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Bu sebeple BD değişkeninin birinci dereceden farkı alınmıştır. Fark alma işlemi sonucunda BD değişkenine ait istatistik değerlerinin MacKinnon Kritik değerlerinden mutlak değer olarak büyük olması ve olasılık değerlerinden küçük olması neticesinde sabitli, sabitli ve trendli, sabitsiz ve trendsiz üç modelinde birinci mertebeye durağan olduğu yani birim kök içermediği sonucuna ulaşılmıştır.

3.3.2. Johansen Eşbütünleşme Analizi ve Sonuçları

Durağan olmayan serilerin durağanlığının sağlanabilmesi için serilerin birinci, ikinci, vd. düzeylerde farkları alınmakta ancak fark alma işlemi sırasında değişkenlerin geçmiş dönemlerde uğradığı kalıcı şokların etkisini yok etmekte ve bu şoklar haricinde dönemler arasında oluşabilecek uzun dönemli ilişkileri de ortadan kaldırabilmektedir. Buna bağlı olarak durağanlığı sağlanmış seriler arasında oluşacak regresyon uzun döneme ait tüm bilginin yok olmasından dolayı uzun dönem denge ilişkisi oluşamayacaktır.

Eşbütünleşme analizi de değişkenlerin düzey değerlerinde durağan olmasalar bile bu değişkenlere ait serilerin durağan bir birleşiminin olabileceğini ve eğer böyle bir birleşim var ise belirlenebileceğini ortaya koymaktadır.

Literatürde birçok eşbütünleşme testi bulunmaktadır. Bu çalışmada kullanılacak Johansen yaklaşımı, ikiden fazla değişken arasındaki uzun dönemli ilişkiyi tespit edebilmek için modelde kullanılan değişkenlerin aynı mertebeden durağan olmalarına gerek olmamaktadır.

Johansen, değişkenler arasında oluşabilecek her türlü eşbütünleşme ilişkilerinin analiz edilmesini sağlayan bir yöntem geliştirerek bunlarla ilgili istatistiksel testleri de ortaya çıkarmıştır. Johansen eşbütünleşme yöntemi değişkenlerin $I(1)$ ve $I(0)$ olması varsayımına dayandığından öncelikle serilerin eşbütünleşme dereceleri belirlenmekte ve bu yöntem 1'den fazla uzun dönemli ilişki farklı bir ifadeyle eşbütünleşme ilişkisinin varlığını ortaya koyabilmek için En Çok Benzerlik yöntemi kullanılmaktadır.

Johansen eşbütünleşme yaklaşımında iki adet test bulunmaktadır.

• Trace Test : $\lambda_{trace} = -T \cdot \sum_{i=1}^n \ln(1 - \hat{\lambda}_i)$.

Trace testinin hipotezleri şu şekilde ifade edilmektedir: $H_0 = r \leq r_0$ ve $H_1 = r \geq r_0 + 1$

• Maximum Test : $\lambda_{tmaz} = -T \cdot \ln(1 - \hat{\lambda}_{r+i})$.

Maximum testinin hipotezleri şu şekilde ifade edilebilir: $H_0: r = r_0$ ve $H_1: r = r_0 + 1$

Johansen Eşbütünleşme analizi şu sıralama ile yapılmaktadır:

- Öncelikle model için optimal gecikme uzunluğu belirlenir.
- Modele dahil edilen değişkenler ile VAR modeli kurulur ve kalıntı vektörü (Rot) oluşturulur.
- VAR modelinden kalıntı vektörü (Rkt) oluşturulur.
- Kalıntı vektörlerinden yararlanılarak özdeğer ve özvektörler bulunarak trace ve maximum test istatistikleri elde edilir.
- Elde edilen bu test istatistikleri Johansen tablo değeri ile kıyaslanır. Maximum özdeğer istatistik değerinin ve trace test istatistik değeri Johansen tablo değerinden büyük ise seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi olduğuna, istatistik değerlerinin Johansen tablo değerinden küçük ise seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi olmadığına karar verilir.

Tablo 3.8. Optimal Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi

Gecikme Uzunluğu	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-600.6136	NA	1.41e+18	50.30113	50.44839	50.34020
1	-499.0264	169.3120	6.33e+14	42.58554	43.17456*	42.74181
2	-494.5790	6.300480	9.65e+14	42.96492	43.99572	43.23839
3	-475.7864	21.92475*	4.76e+14*	42.14887*	43.62143	42.53954*

Uygun Gecikme Uzunluğu (*)

Tablomuzda beş bilgi kriteri yer almaktadır:

- LR: Likelihood Ratio Test İstatistiği
- FPE: Son Tahmin Hata Kriteri
- AIC: Akaike Bilgi Kriteri
- SC: Schwarz Bilgi Kriteri
- HQ: Hannan-Quinn Bilgi Kriteri

Gecikme uzunluğu tablomuzu incelediğimizde * simgesinin bulunduğu bilgi kriterlerindeki optimal gecikme uzunluğu sayısını göstermektedir. Farklı bir ifadeyle kullandığımız bu bilgi kriterlerini minimum yapan değer gecikme uzunluğudur. Bu çalışmada kullanılacak gecikme uzunluğu LR, FPE, AIC, HQ bilgi kriterlerine göre 3 olarak belirlenmiştir.

Tablo 3.9. Johansen Eşbütünleşme Analizi Sonuçları

UNRESTRICTED COINTEGRATION RANK TEST (TRACE)				
Hypothesized No. Of CE (s)	Özdeğer	İz İstatistik	0.05 Kritik Değer	Prob.**
Hiç	0.433264	20.99242	29.79707	0.3581
En fazla 1	0.286519	7.931586	15.49471	0.4727
En fazla 2	0.007226	0.166805	3.841466	0.6830

** MacKinnon-Haug-Michelis (1999) p-değerleri

UNRESTRICTED COINTEGRATION RANK TEST (MAXIMUM EIGENVALUE)				
Hypothesized No. Of CE (s)	Özdeğer	Max-Eigen Statistic	0.05 Kritik Değer	Prob.**
Hiç	0.433264	13.06084	21.13162	0.4466
En fazla 1	0.286519	7.764781	14.26460	0.4031
En fazla 2	0.007226	0.166805	3.841466	0.6830

** MacKinnon-Haug-Michelis (1999) p-değerleri

Johansen Testi sonuçlarını gösteren tablo incelendiğinde hem trace istatistiği (20.99) hemde maximum özdeğer istatistiği (13.06), 0.05 tablo kritik değerinden küçük çıktığından dolayı $r = 0$ hipotezi reddedilemez. Yani cari işlemler dengesi, ekonomik büyüme ve bütçe dengesi arasında eşbütünleşme ilişkisi bulunmamaktadır. Farklı bir ifadeyle değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olmadığını söyleyebiliriz.

3.3.3. Toda- Yamamoto Nedensellik Analizi ve Sonuçları

Zaman serileri arasındaki nedensellik ilişkisinin tespit edilmesinde geleneksel yöntem 1969 yılında Granger tarafından geliştirilen Engle-Granger nedensellik analizidir. Granger nedensellik analizi iki değişken arasında nedensellik ilişkisi olup olmadığını eğer aralarında ilişki varsa bu ilişkinin yönünü tespit etmek amacıyla kullanılmaktadır. Granger nedensellik testinde değişkenlere ait serilerin durağan olması gerekmektedir. Serilerin durağan duruma gelebilmesi için yapılan fark alma işlemi sırasında serilerde bilgi kaybı ortaya çıkmaktadır. Ortaya çıkan bu bilgi kaybı Toda ve Yamamoto tarafından geliştirilen nedensellik testinde ortadan kalkmaktadır. Değişkenlere ait seriler hangi seviyeden durağan oldukları önemli değildir. Seriler seviye değerleri ile analize dahil edilmektedir. Toda ve Yamamoto 'ya ait nedensellik analizi düzeltilmiş VAR modeline dayanmaktadır.

Bu yöntemle göre serilerin kaçınıcı dereceden durağan oldukları, seriler arasındaki eşbütünleşme ilişkisinin olması durumu bu nedensellik analizinin geçerliliğine etki etmemektedir. Toda-Yamamoto nedensellik testinde serilerin durağan olmadıkları durumlarıyla bile serilerin düzey değerleri kullanılarak tahmin edilen VAR modelinin tahmininin yapılabileceğini ve Wald testinin uygulanabileceğini ortaya koymaktadır.

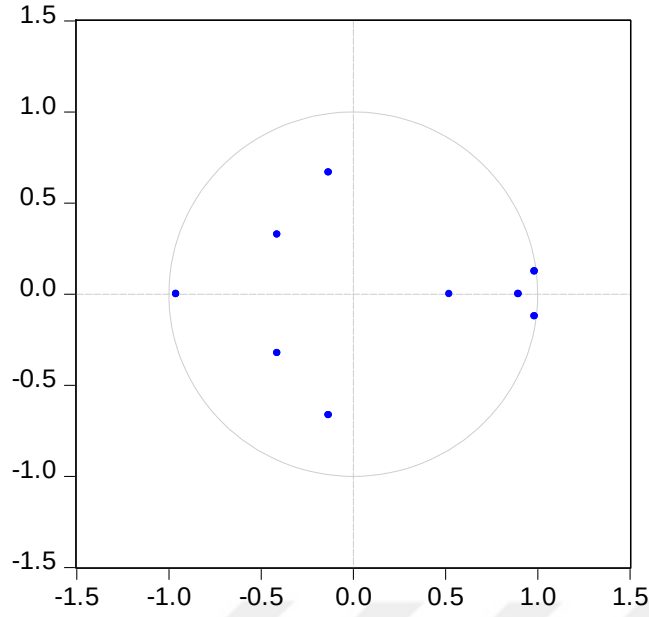
Toda-Yamamoto nedensellik analizi iki aşamada gerçekleştirilmektedir.

- Değişkenlerin max. bütünleşme derecesi (d) ve gecikme uzunluğu (k) belirlenir. Uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesinde LR, FPE, AIC, SC, HQ bilgi kriterli kullanılmaktadır. VAR(k) modeli ve maximum bütünleşme derecesi tespit edildiğinde, k+dmax. seviyesinde VAR tahmini yapılır.
- İlk k VAR katsayısına nedensellik analizi yapabilmek için Wald testi uygulanır.

Toda-Yamamoto yöntemi kapsamında nedensellik ilişkisinin araştırılacağı ve analizde değişkenlerin düzey değerlerinin yer aldığı cari işlemler dengesi (CİD), ekonomik büyüme (GSYH) ve bütçe dengesi (BD) denklemleri şu şekilde gösterilmektedir.

Tablo 3.10. Toda-Yamamoto Nedensellik İlişkisinin Araştırılacağı Denklemler

$CİD_t = \gamma_1 + \sum_{i=1}^k \alpha_{1,i} CİD_{t-i} + \sum_{j=k+1}^{k+d_{max}} \alpha_{2,j} CİD_{t-j} + \sum_{i=1}^k \beta_{1,i} GSYH_{t-i} + \sum_{j=m+1}^{k+d_{max}} \beta_{2,j} GSYH_{t-j} + \varepsilon_{1t}$
$CİD_t = \gamma_2 + \sum_{i=1}^k \alpha_{3,i} CİD_{t-i} + \sum_{j=k+1}^{k+d_{max}} \alpha_{4,j} CİD_{t-j} + \sum_{i=1}^k \beta_{3,i} BD_{t-i} + \sum_{j=m+1}^{k+d_{max}} \beta_{4,j} BD_{t-j} + \varepsilon_{2t}$
$GSYH_t = \gamma_3 + \sum_{i=1}^k \alpha_{5,i} GSYH_{t-i} + \sum_{j=k+1}^{k+d_{max}} \alpha_{6,j} GSYH_{t-j} + \sum_{j=m+1}^k \beta_{5,j} CİD_{t-j} + \sum_{j=m+1}^{k+d_{max}} \beta_{6,j} CİD_{t-j} + \varepsilon_{3t}$
$GSYH_t = \gamma_4 + \sum_{i=1}^k \alpha_{7,i} GSYH_{t-i} + \sum_{j=k+1}^{k+d_{max}} \alpha_{8,j} GSYH_{t-j} + \sum_{j=m+1}^k \beta_{7,j} + \sum_{j=m+1}^{k+d_{max}} \beta_{8,j} BD_{t-j} + \varepsilon_{4t}$
$BD_t = \gamma_5 + \sum_{i=1}^k \alpha_{9,i} BD_{t-i} + \sum_{j=k+1}^{k+d_{max}} \alpha_{10,j} BD_{t-j} + \sum_{j=m+1}^k \beta_{9,j} CİD_{t-j} + \sum_{j=m+1}^{k+d_{max}} \beta_{10,j} CİD_{t-j} + \varepsilon_{5t}$
$BD_t = \gamma_6 + \sum_{i=1}^k \alpha_{11,i} BD_{t-i} + \sum_{j=k+1}^{k+d_{max}} \alpha_{12,j} BD_{t-j} + \sum_{j=m+1}^k \beta_{11,j} GSYH_{t-j} + \sum_{j=m+1}^{k+d_{max}} \beta_{12,j} GSYH_{t-j} + \varepsilon_{6t}$

Grafik 3.3. AR Karakteristik Polinomunun Ters Kökleri

VAR modelinin istikrarının sağlanması için AR karakteristik polinomunun ters köklerinin 1’den küçük bir değere sahip olması yani tüm ters köklerin birim çember içerisinde yer alması gerekmektedir. Analizde kullanılan serilerin durağan olduğunu ve istikrar koşulunu sağladığını söyleyebiliriz.

Otokorelasyon LM testi hipotezleri şu şekilde gösterilebilir:

- H_0 : Otokorelasyon Yoktur
- H_1 : Otokorelasyon Vardır

Gecikme uzunluğuna ait olasılık değerlerinin 0.05’den büyük olması durumunda serilerde otokorelasyon sorunu olmadığı sonucuna ulaşılmaktadır. Otokorelasyon olmadığı durumlarda H_0 hipotezi, otokorelasyon olan durumlarda H_1 hipotezi kabul edilmektedir.

Tablo 3.11. Otokorelasyon Sonuçları

Gecikme Uzunluğu	LRE* stat	Df	Prob.	Rao F-stat	df	Prob.
1	7.390549	9	0.5965	0.821821	(9, 22.1)	0.6028
2	9.653977	9	0.3792	1.124882	(9, 22.1)	0.3869
3	7.860190	9	0.5483	0.882516	(9, 22.1)	0.5551
4	6.244701	9	0.7152	0.678333	(9, 22.1)	0.7201

Not: Otokorelasyon testinde H_0 hipotezi “Otokorelasyon yoktur” ve H_1 hipotezi “Otokorelasyon vardır” şeklindedir.

Tablo 3.11’deki sonuçlara göre olasılık değerleri 0.05’ten büyük olduğundan serilerde otokorelasyon sorunu olduğunu belirten H_1 reddedilir ve H_0 hipotezi kabul edilerek otokorelasyon olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 3.12. White Değişen Varyans ve Normallik Testi Sonuçları

Değişen Varyans Sonuçları			
Ki-kare		Serbestlik Derecesi	Olasılık Değeri
114.7849			0.3094
Normallik Testi Sonuçları			
Component	Jarque-Bera	df	Prob.
1	0.146407	2	0.9294
2	0.295687	2	0.8626
3	2.993992	2	0.2238
Joint	3.436086	6	0.7525

Not: Değişen varyans testinde H_0 hipotezi “Değişen varyans yoktur” şeklindedir.

White değişen varyans istatistiği yani Ki-kare değeri 114.7849 ve olasılık değeri 0.3094 olarak hesaplanmıştır. Olasılık değerinin 0.05’ten büyük olmasından dolayı H_1 hipotezi kabul edilmekte yani modelde değişen varyans sorunu olmadığı, modelin sabit varyansa sahip olduğu tespit edilmiştir.

Normallik testi sonuçlarını incelediğimizde Jarque-Bera istatistik değeri 3.43 ve olasılık değeri 0.7525 olarak hesaplanmıştır. Buna göre Jarque-Bera olasılık değeri 0.05’ten büyük olduğundan modelde normallik varsayımının geçerli olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 3.13. Toda-Yamamoto Nedensellik Sonuçları

Ekonomik Büyümeden Cari İşlemler Dengesine Doğru Nedensellik İlişkisi (GSYH→CİD)			
Wald Testi Sonuçları			
Test Statistic	Value	df	Probability
Chi-square	11.90290	4	0.0181
Ekonomik Büyümeden Bütçe Dengesine Doğru Nedensellik İlişkisi (GSYH→BD)			
Wald Testi Sonuçları			
Test Statistic	Value	df	Probability
Chi-square	30.43131	4	0.0000
Cari İşlemler Dengesinden Ekonomik Büyümeye Doğru Nedensellik İlişkisi (CİD→GSYH)			
Wald Testi Sonuçları			
Test Statistic	Value	df	Probability
Chi-square	17.08918	4	0.0019
Cari İşlemler Dengesinden Bütçe Dengesine Doğru Nedensellik İlişkisi (CİD→BD)			
Wald Testi Sonuçları			
Test Statistic	Value	df	Probability
Chi-square	5.094770	4	0.2777
Bütçe Dengesinden Cari İşlemler Dengesine Doğru Nedensellik İlişkisi (BD→CİD)			
Wald Testi Sonuçları			
Test Statistic	Value	df	Probability
Chi-square	6.562347	4	0.1609
Bütçe Dengesinden Ekonomik Büyümeye Doğru Nedensellik İlişkisi (BD→GSYH)			
Wald Testi Sonuçları			
Test Statistic	Value	df	Probability
Chi-square	24.45209	4	0.0001

Tablo 3.13’de Toda-Yamamoto nedensellik testinden elde edilen bulgular yer almaktadır. Ekonomik büyümeden cari işlemler dengesine doğru bir nedensellik ilişkisinin var olup olmadığını incelemek için yapılan analiz sonucunda olasılık değeri (0.0181) < 0.05 olduğu için H_0 hipotezi reddedilir ve bu da ekonomik büyümeden cari işlemler dengesine doğru bir nedensellik ilişkisi olduğu kabul edilir. Cari işlemler dengesinde ekonomik büyümeye doğru bir nedensellik ilişkisinin olup olmadığını sınamak amacıyla yapılan analiz sonucunda elde edilen olasılık değeri (0.0019) < 0.05 olarak bulunduğundan dolayı H_0 hipotezi reddedilmekte, cari işlemler dengesinde ekonomik büyümeye doğru nedensellik olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Bu durumda ekonomik büyüme ve cari işlemler dengesi arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Yani cari işlemler dengesi ekonomik büyüme üzerinde etkili iken, ekonomik büyümede cari işlemler dengesi üzerinde etkilidir. Bu durum çalışmanın benzerlerinden farklılığı ve literatüre katkısı olması yönünden bazı çalışmalarla (Telatar ve Terzi, Debelle ve Faruquee, Yılmaz vd.) farklılık göstermektedir.

Bunun nedeni bu çalışmalarda ekonomik büyüme ve cari işlemler dengesi arasında tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Bütçe dengesinden ekonomik büyümeye doğru bir nedensellik ilişkisinin var olup olmadığını incelemek için yapılan analiz sonucunda olasılık değeri $(0.0001) < 0.05$ olduğundan dolayı bütçe dengesinden ekonomik büyümeye doğru nedensellik ilişkisinin varlığını kabul eden H1 hipotezi kabul edilir. Ekonomik büyümeden bütçe dengesine doğru bir nedensellik ilişkisinin olup olmadığını sınamak amacıyla yapılan analiz neticesinde elde edilen olasılık değeri $(0.0000) < 0.05$ olarak bulunmuş ve H1 hipotezi yani ekonomik büyümeden bütçe dengesine doğru nedensellik ilişkisi olduğu kabul edilmiştir. Bu durumda ekonomik büyüme ve bütçe dengesi arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Sonuç olarak kamu harcamalarındaki bir artışın ekonomik büyümeyi tetiklediğini savunan Keynes Yasası, diğer yandan da kamu harcamalarında meydana gelen artışların ekonomik büyümenin bir sonucu olarak değerlendiren Wagner Yasası görüşlerinin, her ikisinin de geçerli olduğu ampirik olarak elde edilmiştir.

Ayrıca bütçe dengesi ve cari işlemler dengesi arasındaki nedensellik analizi neticesinde aralarında herhangi bir nedensellik ilişkisi olmadığı tespit edilmiştir. Çünkü bütçe dengesinden cari işlemler dengesine doğru yapılan analizde olasılık değeri (0.1609) ve cari işlemler dengesinden bütçe dengesine doğru yapılan analizde olasılık değeri (0.2777) her iki durumda da 0.05 'ten büyük bulunmuştur.

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Cari işlemler dengesi bir ülkenin makro ekonomik performansına ilişkin temel göstergeler arasında yer almaktadır. Bir ülkenin cari işlemler hesabında meydana gelen değişimlerin o ülkenin ekonomisinin yönü hakkında belirleyici olarak ele alınmaktadır. Türkiye'nin başlıca ekonomik sorunlarından birisi de yıllardır devam eden cari işlem açıklarıdır. Türkiye'de ara malı üretiminin yapılamamasından dolayı ithalata dayalı üretim gerçekleşmektedir. Üretimde ithalata bağımlılık beraberinde cari işlem açığı problemini getirmektedir.

İthalatın ihracattan daha fazla artmasına bağlı olarak yaşanan dış ticaret açıkları Türkiye ekonomisinde cari işlem açıklarına neden olmaktadır. Türkiye'de cari işlem açıklarının arttığı dönemlerde ekonomik büyüme oranlarının da arttığı görülmektedir. Yaşanan bu gelişmeler neticesinde iktisat literatüründe cari işlemler dengesi ve ekonomik büyüme ilişkisi sıkça tartışılmaya ve araştırılmaya başlamıştır.

Ürettiğinden fazla tüketen ya da yatırım oranlarının yurtiçi tasarruf oranlarından fazla olduğu ülkelerde cari açık sorunuyla karşılaşmaktadır. Cari işlem açığı yaşanan ülkelerdeki asıl problem bu cari açıkların nasıl finanse edileceğidir. Eğer cari açıkların finansmanında kısa vadeli sermaye hareketleri kullanılıyor ise bu durumda kısa vadeli dış borç artacaktır. Ancak cari açıkların finansmanında doğrudan yatırımlar kullanılması durumunda daha az sorunla karşılaşmaktadır. Ayrıca cari açık problemi yaşayan ülkelerin cari açığı sürdürülebilir konuma getirmesi durumunda bu sorunun ortadan kalkabileceği düşünülmektedir.

1980 sonrası dönemde Türkiye'de cari işlemler dengesi, ekonomik büyüme ve bütçe dengesi ilişkisinin araştırıldığı bu çalışmada 1981-2021 dönemini ele alan yıllık veriler kullanılmıştır.

Cari işlemler dengesi (GSYH yüzdesi), gayri safi yurtiçi hasıla (cari fiyatlar, ulusal para birimi) ve bütçe dengesi (GSYH oranı) değişken olarak kullanılmıştır. Çalışmada zaman serisi verileri kullanıldığından dolayı ilk önce Genişletilmiş Dickey-Fuller birim kök testleriyle değişkenlerin durağan olup olmadıkları araştırılmıştır. Yapılan ADF birim kök testlerinde cari işlemler dengesi, ekonomik büyüme ve bütçe dengesi değişkenlerinin sabitli, sabitli-trendli, sabitsiz-trendsiz üç modelde de düzey değerlerinde durağan olmadığı tespit edilmiştir. Bu durum sonucunda değişkenlere fark alma işlemi uygulanmış, her iki

değişkeninde ADF birim kök testlerinde sabitli, sabitli-trendli, sabitsiz-trendsiz üç modelde de birinci farkta durağan olduğu yani değişkenlerin I (1) olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Değişkenler düzey değerlerinde durağan olmadıklarından dolayı değişkenlerin uzun dönemde birlikte hareket edip etmediklerini anlayabilmek için Johansen eşbütünleşme testi uygulanmıştır. Yapılan analizde cari işlemler dengesi, ekonomik büyüme ve bütçe dengesi arasında eşbütünleşme ilişkisi olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Son olarak da cari işlemler dengesi, ekonomik büyüme ve bütçe dengesi arasında nedensellik ilişkisinin olup olmadığını belirleyebilmek için Toda-Yamamoto nedensellik analizi uygulanmıştır. Yapılan nedensellik testi sonucunda ekonomik büyüme ile cari işlemler dengesi arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi, ekonomik büyüme ve bütçe dengesi arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Bunların yanı sıra cari işlemler dengesi ve bütçe dengesi arasında herhangi bir nedensellikten ilişkisinden söz edilememektedir.

1981-2021 döneminde cari işlemler dengesi, ekonomik büyüme ve bütçe dengesi ilişkisinin incelendiği bu çalışmada iktisat literatüründe bulunan Şit ve Alancioğlu (2016), Şahin (2015), Turan vd. (2016) çalışmalarında elde edilen sonuçlar ile paralel sonuçlara ulaşılmıştır.

- Şit ve Alancioğlu (2016), çalışmalarında Türkiye’de cari işlemler dengesi ve ekonomik büyüme ilişkisini analiz etmişler ve bu iki değişken arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit etmişlerdir.
- Şahin (2015), çalışmasında Türkiye’nin bütçe açığı ve cari işlemler açığı arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Yapılan analizler sonucunda cari açıklar ile bütçe açıkları arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi bulunamamıştır.
- Turan vd. (2016), çalışmalarında Türkiye’de bütçe açıkları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi analiz etmişlerdir. Yapılan analiz sonucunda bütçe açıkları ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Çalışma sonucunda elde edilen bulgular literatürdeki çalışmalara uygun olarak ekonomistler tarafından son dönemlerde sıkça dile getirilen Türkiye ekonomisinin cari açığa dayalı büyüdüğü görüşünü destekler niteliktedir. Büyüme oranındaki artışlar cari açığın artmasına yol açmaktadır. Cari işlemler açığı ile büyüme arasındaki ilişkinin ana kaynağı, milli gelir seviyelerinde meydana gelen artışların iç talepte meydana getirdiği yükselmelerdir.

Buna göre iç talepte meydana gelen yükselmeler, ithalatı artırmakta, buna bağlı olarak dış ticaret dengesinde yaşanan bozulmalar da cari açığa sebebiyet vermektedirler. Cari açığın büyümesini kontrol altına alabilmek ve sürdürülebilir cari açığa ulaşabilmek için ülkemizde tasarrufların arttırılması, üretime ve ihracata dayalı bir ekonomik modelinin fiilen hayata geçirilmesine yönelik çalışmalara başlanması önem taşımaktadır.

Gelişmekte olan birçok ülke gibi Türkiye’de de cari işlem açığı sorununun tamamen ortadan kalkması mümkün olamayacağından dolayı cari işlem açıklarının sürdürülebilirliğinin sağlanması daha iyi olabilir ve ithalata bağımlılığın azaltılması için yapılan çalışmalarda bu sorunu ortadan kaldırmaya bile sürdürülebilirliği yönünde etkili olacaktır.

Yapılan analizler neticesinde, günümüzde yaşanan ve gelecekte yaşanabilecek sorunlar ele alındığında konuyla ilgili öneriler sunulması çalışmanın literatüre sağlayacağı katkılar yönünden de faydalı olacaktır.

Türkiye’de ekonomik büyümede stabilizasyonun sağlanması durumunda kalkınmanın ekonomik büyümeyi desteklemesi ile birlikte cari işlemler dengesi ve bütçe açıklarının azaltılabilmesi için piyasayı kavraması adına teşvik ve takip sistemlerine ihtiyaç duyulmaktadır.

Katma değerli ürün üretimi, verimlilik artışı, maliyet minimizasyonu sağlamaya yönelik yeni rekabet stratejisi uygulanmalıdır. Ulusal envanteri çıkarılan ürünler sınıflandırılarak uluslararası piyasada rekabet edebilecek kalitede ve teknolojiye uygun şekilde bilgi ve sermaye yoğunluklu ürün haline getirilmelidir.

Ekonomide üretilen ürün arzının kalitesi, uluslararası standartlara uygunluğu ve miktarsal sürekliliğinin yanı sıra, yurt içi ve yurtdışı fiyatlarının istikrarlı seyrinin takibi bu aşamada önem kazanmaktadır. Bu hususlar dikkate alındığında ürün piyasalarında düzenli ve sistematik bir izleme kontrol ve denetim mekanizmasının olmasını zorunlu kılmaktadır.

Etkin üretim yapılması, üretimin ithalata bağımlılığın azaltılması ve böylece dış ticaret ve bütçe açıklarını azaltmak için yapısal reformlara ağırlık verilmeli ve belli bir disiplin dahilinde ekonomik veriler ve birimler analiz ve takip edilmelidir.

Üretimde kullanılan girdilerin ithalat içindeki payı yüksek olduğundan enerjide dışa bağımlılığın azaltılmasına yönelik önlemler alınmalıdır. (Güneş ve rüzgâr enerjisi vb.)

Uygulanacak vergi politikaları büyüme ve istihdamın desteklenmesine, ekonomide kayıt dışılığın azaltılmasına ve daha basit, adil ve geniş tabanlı bir sistemin kurulmasına olanak tanınmalıdır.

Cari işlemler dengesi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi açıklayan temel etken ülkenin milli gelirinin yükselmesinde; tüketim artışının ve iç talepte yaşanan artışların büyük rol üstlenmesidir. İthalatın artmasına neden olan hane halkı harcamalarında gerçekleşen artışlar ve dış ticarete yaşanan dengesizlikler cari işlem açıklarına neden olmaktadır. Bu durumda tasarrufların artırılması gerekmekte ve bunun yapılması durumunda oluşan cari işlem açıkları önlenecek veya cari işlem açıkları sürdürülebilir duruma gelecektir.

Literatürü incelediğimizde bazı iktisatçılara göre bir ülkenin ekonomik büyüme göstermesi için kesinlikle cari işlem açığı vermesi gerekmekte; çünkü bu görüşü savunan iktisatçılara göre cari işlemler açığı ekonomik büyümeden dolayı yaşanan talep artışına bağlıdır. Diğer bir görüşü savunan iktisatçılara göre ekonomik büyüme, cari işlem açıklarını artırmakta ve bu da ülke ekonomisinde büyük sorunlara yol açmaktadır. Çünkü daha önce de değinildiği gibi iç talepte yaşanan artışlar neticesinde ithalat artacak, bu durumda dış ticarete dengesizliklere yol açarak cari işlem açıklarını artıracaktır. Türkiye ekonomisinin yerli üretimi yetersiz olduğundan ve ucuz olmadığından dolayı Türkiye’de iç ve dış talebi karşılayabilmek için ithalata yönelmek zorunda kalınmakta ve bu durum dış ticaret ve cari işlem açıklarının ekonomik büyüme ile ilişkisinin sürekli hale gelmesine sebebiyet vermektedir. Türkiye’nin cari işlemler açığı ve dış ticaret açığı vermesinde; ara malı, hammadde ve enerji ithalatı büyük rol üstlenmektedir. Çünkü bu kalemlerin ithal edilmesi yatırım ve üretim miktarlarında artışa neden olacak, bu durumda ekonomik büyümede de artış meydana gelecektir. Türkiye ekonomisinin daralma yaşadığı dönemlerde cari işlem fazlası verdiği görülmektedir. Ayrıca yaşanan ekonomik büyümeyi finanse edebilmek için yeterli yurtiçi tasarruf oranlarının olmaması sonucunda dış kaynaklara ihtiyaç duyulmakta ve dış kaynaklara duyulan ihtiyaç dış ticaret dengesinde açıklara neden olmaktadır. Bunları yanı sıra Türkiye’de yurtiçi tasarruf oranlarının artırılması; cari işlemlerde yaşanan fazla, düşük cari işlem açıkları ile cari açıkların sürdürülebilirliğinin sağlanmasıyla yüksek büyüme oranları yaşanabilecektir. Bakıldığında ekonomik büyümede yaşanan artış ülke ekonomisi için olumlu bir durum gibi görünüyorsa bile, uzun dönemde cari işlem açıklarının artmasının ekonomik büyümede artışa sebep olması ülke ekonomisinde risk teşkil edebilir. Çünkü cari işlem açıkları ülke için ekonomik kriz ortamı hazırlayabilmekte ve bu durumun yaşanmaması adına

cari işlem açıklarına dayalı ekonomik büyüme politikasının değiştirilmesi ülke ekonomisinde olumlu etkilere neden olacaktır. Cari işlem açıklarına dayalı büyüme yerine kısmi ithal ikamesi uygulanabilir. Çünkü bu politikanın uygulanması Türkiye'nin rekabet edebilirliğinin fazla olduğu sektörlerde daha iyi konuma gelmesine yol açacaktır.

5. KAYNAKLAR

- Acar, Y. (2002). *İktisadi Büyüme ve Büyüme Modelleri* (Dördüncü Baskı). Bursa: Vipash Yayınları.
- Adaçay, F. R., ve Islatince, H. (2013). *İktisadi Düşünceler Tarihi* (Üçüncü Baskı). Bursa: Ekin Basın Yayın Dağıtım.
- Akbaş, Y. E., Lebe, F., ve Uluyol, O. (2014). Analyzing The Relationship Among The GDP - Current Account Deficit and Short Term Capital Flows: The Case of Emerging Markets. *Yönetim ve Ekonomi*, 21(2).
- Akbay, O. S. (2011). Küresel Finansal Krizin Kökenleri Üzerine Bir Değerlendirme. *Sosyal Bilimler Metinleri*(2), 1-13.
- Akbostancı, E., ve Tunç, G. İ. (2001). Turkish Twin Effects: An Error Correction Model of Trade Balance. *ERC Working Papers 0106, ERC - Economic Research Center, Middle East Technical University*.
- Aksu, L. (2013). *Türkiye'de İktisadi Büyümenin Kaynakları*. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- Aliyu, M., ve Hashim, Y. A. (2014). Impact of Bank Lending on Economic Growth in Nigeria. *Research of Finance and Accounting*, 5(18).
- Alpaydın, Y. (2011). 2000 Sonrası Temel Dinamikler. H. Tunalı, ve Y. Alpaydın (Editörler), *2000 Sonrası Türkiye İktisadının Değişimi*. İstanbul Ticaret Odası.
- Altunöz, U. (2014). Cari Açık Sorununun Temel Nedenleri ve Sürdürülebilirliği: Türkiye Örneği. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 115-132.
- Arı, T. (2005). *Geçmişten Günümüze Ortadoğu, Siyaset, Savaş ve Diplomasi* (İkinci Baskı). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Aristovnik, A. (2007). Short-And Medium-Term DeterminantsOf Current Account Balances in Middle East And North Africa Countries. *William Davidson Institute Working Paper*, 7(2), 251-264.
- Arslan , İ., Uğur, A. A., ve Dineri, E. (2017). OECD Ülkelerinde Cari İşlemler Dengesi ve Ekonomik Büyüme İlişkisi 1980-2014. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 2(3), 56-68.
- Artan, S. (2000). *İçsel Büyüme Teorileri ve Türkiye Örneği: Yatırım Harcamaları-Ekonomik Büyüme İlişkisi (1963-1999)*. Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.
- Ay, A., Karaçor, Z., Mucuk, M., ve Erdoğan , S. (2004). Bütçe Açığı-Cari İşlemler Açığı Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği (1992-2003). *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(12), 75-82.

- Ayhan, Ç. (2019). *1980 Sonrası Türkiye'de Cari İşlemler Dengesinin Analizi*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Bahadır, O. (2010). *Analysis Of Balance Of Payments in Turkish Economy From A Business Accounting Point Of View*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Bakaç, B. (2019). *Türkiye'de Cari İşlemler Dengesi ve Ekonomik Büyüme İlişkisi*. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- Bakhtiar, A. T. (2016). *Financial Development and Economic Growth: Turkish Case*. Çankaya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Bal, Y. E. (2017). *The Relationship Between Credit Amount of SMES and Economic Growth*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Barak, D. (2013). *Türkiye'de Cari Açık Sorununun Yapısal Nedenleri ve Etkileri*. Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
- Başar, S., & Aksu, H. (2009). Türkiye İçin İkiz Açık Hipotezinin Tahmini: Bir Sınır Testi Yaklaşımı. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 64(4), 1-14.
- Bayrak, M., ve Esen, Ö. (2012). Bütçe Açıklarının Cari İşlemler Dengesi Üzerine Etkileri: İkiz Açıklar Hipotezinin Türkiye Açısından Değerlendirilmesi. *Ekonomik Yaklaşım*, 23(82), 23-49.
- Bayraktutan, Y., ve Demirtaş, I. (2011). Gelişmekte Olan Ülkelerde Cari Açığın Belirleyicileri: Panel Veri Analizi. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(22), 1-28.
- Berke, B. (2009). Türkiye'de Cari Açığın Sürdürülebilirliği: Parçalı Eşbütünleşme Analizi. *Akdeniz Üniversitesi İİBF Dergisi*, 9(18), 117-145.
- Chacholiades, M. (1990). *International Economics*. New York: McGraw-Hill Publishing Company.
- Chen, S.-W. (2011). Current Account Deficits and Sustainability: Evidence From The OECD Countries. *Economic Modelling*, 28(4), 1455-1464.
- Çağlar, Ü., ve Dışkaya, S. (2018). Küreselleşme, Uluslararası Para Sistemi ve Kriz. *İktisat Politikası Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 1-24.
- Çakır, A. S. (2015). *Cari İşlemler Dengesinin Finansal Değişkenlerle İlişkisi: Türkiye Örneği*. Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Çakırel, Ö. A. (2020). *Türkiye'de Cari Açık Belirleyicileri: Çok Değişkenli Zaman Serileri Analizi Uygulaması*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Çalışkan, S. E. (2019). *Health Spending and Economic Growth*. Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- Çetin, E., ve Savrul, M. (2016). Türkiye'de 1980 Sonrası Liberalleşme Sürecinde Dış Ticaretteki Gelişmelerin Türkiye'nin Cari Açığına Etkisi. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 14(28), 511-532.
- Çiftçi, N. (2016). Türkiye’de Cari Açık, Reel Döviz Kuru ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkiler: Eş Bütünleşme Analizi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(1), 129-142.
- Dilmen, Z. (2019). *Türkiye İçin Cari İşlemler Dengesinin Sürdürülebilirliğinin Analizi*. Akdeniz Üniversite Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Dinler, Z. (2015). *İktisada Giriş* (Yirmi birinci baskı b.). Bursa: Ekin Basın Yayın Dağıtım.
- Doğan, E. (2014). *Türkiye’de Cari Açık Sorununun Yapısal Nedenleri ve Ekonomik Etkileri*. Osman Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Duman, Y. K. (2017). Türkiye’de Cari İşlemler Dengesi ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki. *Sakarya İktisat Dergisi*, 6(4), 12-28.
- Eğilmez, M., ve Kumcu, E. (2004). *Ekonomi Politikası: Teori ve Türkiye Uygulaması*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Emecheta, B. C., ve Ibe, R. C. (2014). Impact of Bank Credit of Economic Growth in Nigeria: Application of Reduced Vector Autoregressive (VAR) Technique. 2(9), 11-21. *European Journal of Accounting Auditing and Finance Research*.
- Erbaykal, E. (2007). Türkiye’de Ekonomik Büyüme ve Döviz Kuru Cari Açık Üzerinde Etkili Midir? Bir Nedensellik Analizi. *Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(6), 81-88.
- Erdoğan, K. S. (2020). *Empirical Investigation Of Public Debt and Economic Growth Nexus in Turkey and Selected Countries*. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Erdoğan, S., ve Acet, H. (2016). Cari İşlemler Dengesi ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği (2003-2015). *The Journal of Academic Social Science Studies*(51), 539-548.
- Ersungur, Ş. M., Doru, Ö., ve Aslan, M. B. (2017). Türkiye’de GSYH ve Döviz Kuru Hareketlerinin Cari Denge Üzerindeki Etkisi: VAR Analizi Yaklaşımı. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(4), 231-244.
- Ertekin, M. S. (2001). Döviz Kuru Değişmelerinin Dış Ticaret Dengesine Etkisini Açıklamaya Yönelik Yaklaşımlar. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(1), 171-188.
- Fikir, H. (2010). *Türkiye’de Kamu Harcamaları ve İktisadi Büyüme Üzerine Etkisi*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Ghosh, A. R., ve Ostry, J. D. (1995). The Current Account in Developing Countries: A Perspective From The Consumption-Smoothing Approach. *The World Bank Economic Review*, 9(2), 305-333.

- Glick, R., ve Rogoff, K. (1995). Global Versus Country-Specific Productivity Shocks and The Current Account. *Journal Of Monetary Economics*, 35(1), 159-192.
- Göçer , İ., ve Gerede, C. (2016). Cari Açık-Ekonomik Büyüme-Enflasyon ve İşsizlik Açmazında Türkiye: Yeni Nesil Bir Ekonometrik Analiz. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(Özel Sayı), 35-46.
- Göçer , İ., ve Mercan, M. (2011). Türkiye Ekonomisinde Cari Açığın Sürdürülebilirliği: Sınır Testi Yaklaşımı. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, 48(562), 33-51.
- Gujarati, D. N., & Porter, D. C. (2018). *Temel Ekonometri* (Beşinci Basımdan Çeviri). (Çev.Ü. Şenesen, ve G. G. Şenesen) İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Güngör , S., Sönmez, L., Korkmaz , Ö., ve Karaca, S. S. (2016). Petrol Fiyatlarındaki Değişimlerin Türkiye'nin Cari İşlemler Açığına Etkileri. *Maliye ve Finans Yazıları*(106), 29-48.
- Günsoy, G. (2013). Geleneksel Büyüme Teorileri. G. Günsoy, ve Z. Erdinç (Editörler), *İktisadi Büyüme* (52-83). Ankara: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Hakkio, C. S. (1995). The U.S. Current Account: The Other Deficit. *Economic Review, Federal Reserve Bank Of Kansas City*, 80(Q III), 11-24.
- Has, D. (2021). *Türkiye'de Finansal Dışa Açıklık ile Cari Açık İlişkisinin Ampirik Analizi*. Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Zonguldak.
- Hashim, Y. A. (2011). Financial Development and Economic Growth in Nigeria. 3(3), s. 47-55.
- Hepaktan, E., ve Çınar, S. (2012). OECD Ülkelerinde Büyüme-Cari İşlemler Dengesi İlişkisi: Panel Veri Analizi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(1), 43-57.
- Holman, J. A. (2001). Is The Large U.S. Current Account Deficit Sustainable? *Economic Review*, 86(Q I), 5-23.
- Jones, C. I. (2016). *İktisadi Büyümeye Giriş*. (Ş. Ateş, ve İ. Tuncer, Çev.) İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Kaminsky, G., Lizondo, S., ve Reinhart, C. (1998). Leading Indicators Of Currency Crises. *IMF Staff Papers*, 45(1), 1-48.
- Karaca, C. (2020). *Güncel Ekonomik ve Mali Sorunlar* (Üçüncü Baskı). Bursa: Ekin Basım Yayın.
- Karluk, S. R. (2013). *Uluslararası Ekonomi Teori-Politika* (Onuncu Baskı). İstanbul: Beta Basım Yayın.
- Kaya, M. (2016). Türkiye'de Cari Açık Sorunu ve Nedenleri. *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(10), 51-75.

- Kaygısız, A. D., Kaya, D. G., ve Kösekahyaoğlu, L. (2016). Türkiye’de Tasarruf, Yatırım, Cari Açık ve Büyüme: 1980-2014 Dönemi Üzerine Bir Nedensellik İlişkisi Analizi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 273-300.
- Kaynak, M. (2014). *Kalkınma İktisadı* (Beşinci Baskı). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Kazgan, G. (2016). *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi* (Yirminci Baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Keleşçe, F. (2020). *Türkiye’de Cari Açığın Nedenleri ve Önlemeye Yönelik Maliye Politikaları*. Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.
- Kesikoğlu, F., Yıldırım, E., ve Çeştepe, H. (2013). Cari Açığın Belirleyicileri: 28 OECD Ülkesi İçin Panel VAR Analizi. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(2), 15-34.
- Khan, İ. (2012). *Current Account Dynamics and Economic Policies of Pakistan*. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kızılkaya, O., ve Sofuoğlu, E. (2018). *Türkiye’de Cari İşlemler Açığı Sorunu ve Enerji Politikaları Teorik-Güncel Bilgiler* (İkinci Baskı b.). İstanbul: Nobel Yayınevi.
- Koç, S., ve Bakırtaş, İ. (2016). Türkiye’de Cari Açığın Sürdürülebilirliği: Kointegrasyon Testlerinden Bulgular. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*(49), 252-277.
- Lebe, F., ve Akbaş, Y. E. (2015). İthal Ham Petrol Fiyatları ile Döviz Kurunun Cari Açık Üzerindeki Etkisi: Türkiye İçin Bir Araştırma. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(2), 170-196.
- Mankiw, N. G. (2010). *Makroekonomi*. (Ö. F. Çolak, Çev.) Ankara: Efil Yayınevi.
- Melvin, M. (2000). *International Money and Finance* . Addison Wesley Longman Inc., International Edition.
- Morsy, H. (2009). Current Account Determinants for OilExporting Countries. *IMF Working Paper*(28), 1-13.
- Orimogunie, O. E. (2018). *The Impact of Banking Credit on Economic Growth and Inflation: The Case Of Nigeria*. İsrambul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Özçalık, M., ve Erataş, F. (2014). İkiz Açıklar Hipotezinin Geçerliliği: Yükselen Piyasa Ekonomileri İçin Bir Örnek. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 12(22), 136-151.
- Özdemir, A., ve Bostan , A. (2016). *Makro İktisat*. Ankara: Alter Yayıncılık.
- Özgüven, A. (1988). *İktisadi Büyüme, İktisadi Kalkınma, Sosyal Kalkınma, Planlama ve Japon Kalkınması* (Birinci Baskı). İstanbul: Filiz Kitabevi.

- Özmen, E. (2007). Financial Development, Exchange Rate Regimes and The Feldstein-Horioka Puzzle: Evidence From The MENA Region. *Applied Economics*, 39(9), 1133-1138.
- Özmen, M. F. (2019). *Cari Açık-Bütçe Açığı-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Ekonomisi Örneği*. Hasan Kalyoncu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.
- Özsağır, A. (2008). Düünden Bugüne Büyümenin Dinamiği. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi* (1), 332-347.
- Öztürk, S., ve Saygın, S. (2017). 1973 Petrol Krizinin Ekonomiye Etkileri ve Stagflasyon Olgusu. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(12), 1-12.
- Peker, O., ve Hotunluoğlu, H. (2009). Türkiye'de Cari Açığın Nedenlerinin Ekonometrik Analizi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23(3), 221-237.
- Polat, G. (2008). *Cari İşlemler Açığının Sürdürülebilirliği ve Türkiye Üzerine Bir Uygulama*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Sağlam, Y., ve Sönmez, F. E. (2019). Cari Açık ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Visegrad Dörtlüsü Örneği. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(3), 35-40.
- Samuelson, P. A., ve Nordhaus, W. D. (1989). *Economics* (On Üçüncü Baskı). New York: McGraw-Hill.
- Sarıtaş, H., Genç , A., ve Avcı, T. (2018). Türkiye'de Enerji İthalatı, Cari Açık ve Büyüme İlişkisi: VAR ve Granger Nedensellik Analizi. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 14(2), 181-200.
- Savaş, V. F. (2007). *İktisadın Tarihi* (Beşinci Baskı). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Sungur, O. (2015). 2000 Sonrası Türkiye Ekonomisi: Büyüme, Enflasyon, İşsizlik, Borçlanma ve Doş Ticarete Gelişmeler. *Toplum ve Demokrasi Dergisi*, 9(19-20), 243-269.
- Şentürk, Y. (2016). *Concentration and Economic Growth in The Automotive Sector in Turkey: An Econometric Approach*. Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Şit , M., ve Alancioğlu, E. (2016). Türkiye'de Cari İşlemler Dengesi ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Var Analizi. *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi*, 3(5), 5-23.
- Tarı, R. (2015). *Ekonometri* (On birinci Baskı). Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Telatar, O. M., ve Terzi, H. (2009). Türkiye'de Ekonomik Büyüme ve Cari İşlemler Dengesi ilişkisi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23(2), 119-134.
- Tomanbay, M., ve Gümüş, T. (2004). *Genel Ekonomi* (Üçüncü Baskı). Ankara: Gazi Kitabevi.

- Tunalı, Ç., ve Tunca , Z. (2006). Ödemeler Dengesine Parasalcı Yaklaşım. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 56(1), 1-12.
- Tunç, A. (2016). *Dünya Petrol Krizleri: G-7 Ülkeleri Üzerine Bir Uygulama*. Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır.
- Turan, Z., ve Barak, D. (2016). Türkiye’de Cari İşlemler Açığının Sürdürülebilirliği. *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 4(2), 70-80.
- Uçak, S. (2017). Cari Denge ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Analizi. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(2), 108-140.
- Uğur, A. A., ve Karatay, P. (2009). İkiz Açıklar Hipotezi: Teorik Çerçeve ve Hipoteze Yönelik Yaklaşımlar. *Sosyoekonomi Dergisi*(Ocak-Haziran Sayısı), 101-122.
- Uğur, A., ve Karatay , P. (2009). İkiz Açıklar Hipotezi: Teorik Çerçeve ve Hipoteze Yönelik Yaklaşımlar. *Sosyoekonomi*, 9(9), 101-122.
- Uygur, E. (2001). *Krizden Krize Türkiye: 2000 Kasım ve 2001 Şubat Krizleri*. Türkiye Ekonomi Kurumu.
- Uz, İ. (2015). *Cari Açıkların Sürdürülebilirliği: Kırılgan Beşli Örneği*. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Uzunoğlu, İ. S., ve Arzova, S. B. (2019). İkinci Petrol Krizi: Nedenleri, Dünya ve Türkiye Ekonomisine Etkileri. *Türkiye’nin Ekonomik Krizleri* (143-160). İstanbul: Okan Üniversitesi.
- Üzümcü, A. (2002). *İçsel Büyüme Modelleri ve Dış Ticaret Kazançları (Türkiye Üzerine Bir Uygulama)*. Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.
- Yağcı, S. (2016). *İktisadi Büyüme Teorileri: 1980 Sonrası Türkiye’de Makroekonomik Değişkenlerin İktisadi Büyümeye Etkisi*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Yalçınkaya, Ö., ve Temelli, F. (2014). Ekonomik Büyüme ve Cari İşlemler Dengesi Arasındaki İlişki: BRICS ve MINT (1992-2013). *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(4), 201-224.
- Yaman, K. (2011). Cari Açık Probleminin Türkiye Ekonomisi Açısından Değerlendirilmesi- Riskler ve Sonuçlar. *Ekonomik Yaklaşım Kongreler Dizisi, VII Sunulan Bildiri*. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Yapraklı, S. (2010). Türkiye’de Esnek Döviz Kuru Rejimi Altında Dış Açıkların Belirleyicileri: Sınır Testi Yaklaşımı. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 65(4), 141-164.
- Yaşar, S. (2014). *Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı Sonrası Türkiye’de İkiz Açıklar Hipotezi: Ampirik Bir Uygulama*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

- Yaşar, S., ve Sugözü, İ. H. (2019). Ekonomik Büyüme ve Enerji Tüketimi Arasındaki İlişki Bağlamında AB Ülkeleri Üzerine Bir Panel Nedensellik Analizi. *İktisadi ve İdari Yaklaşımlar Dergisi*, 1(1), 54-64.
- Yediparmak, G. (2014). *Türkiye’de Cari İşlemler Dengesi ve Ekonomik Büyüme İlişkisi (2003-2012)*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Yergin, D. (2014). *Petrol Para ve Güç Çatışmasının Epik Öyküsü* (Sekizinci Baskı). (K. Tuncay, Çev.) İstanbul: İşbankası Kültür Yayınları.
- Yiğit, H. (2018). *Türkiye’de Cari İşlemler Açığı Sorunu: Nedenleri, Ekonomiye Etkileri ve Çözüm Önerileri*. Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çorum.
- Yiğitbaş, Ş. B. (2017). The Relationship between Financial Depth and Current Account Deficit in Turkey. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 13(3), 507-520.
- Yıldız, F. (2019). “Türkiye Ekonomisinde Dış Borç, Ekonomik Büyüme ve Cari İşlemler Dengesi İlişkisinin Analizi. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(4), 3416-3438.
- Yılmaz, Ö., ve Akıncı, M. (2012). *İktisadi Büyüme ve Makroekonomik Belirleyiciler*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Ying, Y.-H., Chang, K., ve Lee, C.-H. (2014). The Impact of Globalization on Economic Growth. *17*(2), 25-34.
- Yörük, N. (2019). *Symmetric and Asymmetric Causality Between Human Capital and Economic Growth in Turkey*. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Yücel, F., ve Yanar, R. (2005). Türkiye’de Cari İşlem Açıkları Sürdürülebilir mi? Zaman Serileri Perspektifinden Bir Bakış. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(2), 483-492.
- Yücel, F., ve Yanar, R. (2005). Türkiye’de Cari İşlem Açıkları Sürdürülebilir Mi? Zaman Serileri Perspektifinden Bir Bakış. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(2), 483-492.
- Yücel, Y. (2003). *Current Account Adjustment in Turkey 1923-2002*. Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Yüksel, G. (2015). *The Investigation of Recent Trends in Turkish Current Account*. Ortadoğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.